

Stativaria 28

september 2003

Vijf steken diep graven naar levenskwaliteit

Een conceptuele en empirische aftasting
van het begrip levenskwaliteit

Eindredactie: Hendrik Van Geel

Ministerie van de
Vlaamse Gemeenschap

http://aps.vlaanderen.be/statistiek/publicaties/stat_Publicaties_stati.htm

COLOFON

Samenstelling

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
 Administratie Planning en Statistiek
 Het begrip levenskwaliteit: Hendrik Van Geel
 Gezin: Peter Anaf, Jan Pickery, Hendrik Van Geel
 Arbeid: Myriam Van Weddingen
 Inkomen: Hendrik Van Geel
 Gezondheid: Edwin Pelfrene
 Cultuur: Guy Pauwels
 Epiloog: Jan Pickery, Hendrik Van Geel

Leescomité

Ann Carton, Luc Deschamps, Josée Lemaître, Jan Pickery

Eindredactie

Hendrik Van Geel

Verantwoordelijke uitgever

Josée Lemaître
 Directeur-generaal
 Boudewijnlaan, 30
 1000 Brussel

Grafische vormgeving kft

Afdeling Communicatie en Ontvangst
 Patricia Vandichel

Druk

Reprografie departement
 Algemene Zaken en Financiën

Depotnummer D/2003/3241/225

Uitgave september 2003

Bestellingen

Caroline Temmerman
 Tel. (02)553 57 84
 Fax (02)553 58 08
 E-mail: caroline.temmerman@azf.vlaanderen.be

<http://aps.vlaanderen.be/statistiek/publicaties/stat Publicaties stati.htm>

VOORWOORD

Er wordt veel gesproken en geschreven over de verzuurde samenleving, maar weerspiegelt die verzuring zich ook in de wijze waarop Vlamingen hun levenskwaliteit percipiëren? Zowel in Vlaanderen als in andere welvarende regio's blijkt dat heel erg mee te vallen. Positief nieuws mag ook eens. En toch is er sprake van een paradox. Want ook diegenen die het objectief minder goed hebben blijken toch tevreden te zijn met heel wat levensaspecten. In deze Stativaria willen we dan ook wat dieper graven naar de levenskwaliteit van de Vlamingen. De administratie Planning en Statistiek beschikt immers over heel wat materiaal dat ook zou kunnen worden geanalyseerd vanuit de *invalshoek* van levenskwaliteit. Het wordt een *verkenning* van aspecten van levenskwaliteit aan de hand van beschikbare bronnen. Om pragmatische redenen viel de keuze op vijf levensdomeinen: gezin, arbeid, inkomen, gezondheid en sociaal leven. Al was de keuze pragmatisch, uit empirisch onderzoek blijken juist deze domeinen vaak door respondenten als belangrijk te worden beoordeeld.

De focus ligt op de subjectieve beleving, met name op aspecten van perceptie en beleving van de levensdomeinen. Telkens wordt deze perceptie geplaatst tegen een objectieve context.

Deze publicatie is het resultaat van teamwerk. APS medewerkers die in het kader van VRIND en van de opvolging van beleidsindicatoren op een van de vijf levensdomeinen betrokken zijn, leverden een bijdrage waarbij de algemene definitie van levenskwaliteit en het conceptuele schema de gemeenschappelijke toonaard gaven voor vijf variaties op een thema. Het geheel werd gecoördineerd door Hendrik Van Geel die eveneens het concept uittekende en instond voor de eindredactie.

Josée Lemaître
Directeur – generaal
Administratie Planning en Statistiek

INHOUDSTAFEL

VOORWOORD	3
INHOUDSTAFEL	4
Het Begrip levenskwaliteit	6
- Inleiding	6
- Het concept	9
- Tevredenheid met levensaspecten	
1. Het Gezin	12
1.1 De objectieve context	12
- echtscheiding / huwelijk	13
- alleenwonend	14
- alleenstaande vaders en moeders	15
1.2 Subjectieve beleving van het gezinsleven	16
- Houding tegenover het huwelijk	17
- Huishoudelijke taakverdeling tussen mannen en vrouwen	19
- Houding tegenover de buitenhuis werkende vrouw	21
- Werkende vrouw en impact op het gezinsleven	22
- Algemene tevredenheid met het gezinsleven	25
1.3 Samenvattend	26
2. Werk	28
2.1 De objectieve context	29
- Werkenden	29
- Werkloosheid	31
- Een leven lang leren in functie van een job?	33
2.2 Subjectieve beleving	36
- Hoe tevreden of ontevreden is men over het werk?	36
- Vrees om werk te verliezen of er geen (meer) te vinden	39
2.3 Samenvattend	40
3. Inkomen	41
3.1 De objectieve context	41
- De inkomensverdeling	41
- Gemiddeld netto belastbaar inkomen in Vlaanderen	43
- Vermogensverdeling	44
3.2 Inkomensverdeling bij de respondenten van de APS survey 2002	45
3.3 Percepties van inkomen bij de respondenten van de APS survey 2002	47
- Perceptie van de eigen plaats in de (persoonlijke) inkomensverdeling	47
- Subjectieve armoedegrens	49
- Zorgen over geldzaken	51
3.4 Tevredenheid met het inkomen en met de levensstandaard	53
3.5 Samenvattend	58

4. Gezondheid	59
4.1 De objectieve context	59
- Levensverwachting	59
- Vermijdbare sterfte	60
- Zelfdoding	60
4.2 Perceptie van de eigen gezondheid	61
4.2.1 Subjectieve gezondheid	61
- Beoordeling van de huidige gezondheidstoestand	63
- Gerapporteerde ziektes en aandoeningen	63
- Beoordeling van de evolutie van de gezondheidstoestand	64
4.2.2 Mentale gezondheid	64
- Globaal psychologisch welzijn	64
- Zelfgerapporteerde depressie	65
- Gebruik van psychotrope geneesmiddelen	65
4.3 Samenvattend	66
5. Culturele en Sociale participatie	67
5.1 Culturele participatie	68
5.2 Het verenigingsleven	70
5.3 Samenvattend	71
Besluit en enkele aanbevelingen	72
Epiloog: en wat met het geluk?	74
Bibliografie / bronnen	77
Bijlage	79

Het begrip levenskwaliteit

INLEIDING

In deze Stativaria tasten we contouren af van levenskwaliteit, zowel conceptueel als empirisch. Semantisch wordt kwaliteit geopponeerd aan kwantiteit. In tegenstelling tot kwantiteit staat kwaliteit dan meestal voor wat moeilijk of niet in meetbare termen te vatten is. Het ‘aftasten’ slaat hier echter niet zozeer op de meetbaarheid wel op het ‘open’ karakter en de complexiteit van het begrip. Levenskwaliteit is een open begrip omdat er van onderzoek tot onderzoek verschillende zaken worden onder geschoven en omdat het een contextueel begrip is. Dit laatste betekent dat de keuze van indicatoren afhankelijk is van sociaal – economische, culturele en politieke kenmerken van een samenleving. Toch is over een zeer algemene definitie een consensus mogelijk.

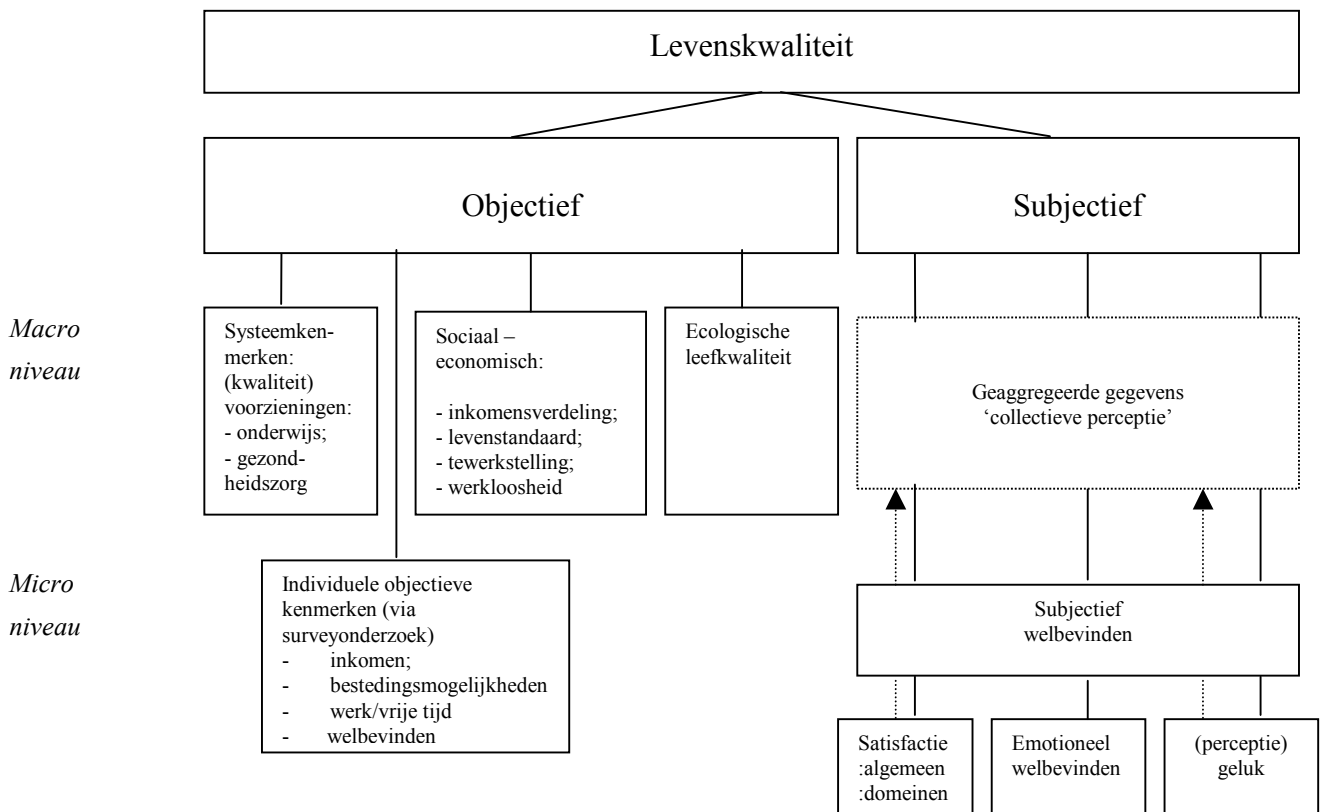
In de meeste studies of onderzoeken heeft levenskwaliteit te maken met de kwaliteit *van de levensomstandigheden* van burgers. Uit de vakliteratuur blijkt echter dat gepercipieerde dimensies van levenskwaliteit sterk kunnen variëren volgens academische disciplines (psychologie, sociologie, economie...) volgens scholen binnen deze disciplines, volgens onderzochte groepen of populaties enz.. Soms ligt in onderzoek de klemtoon op *objectief waarneembare levensomstandigheden* van burgers zoals het inkomensniveau, de woonomstandigheden, de arbeidsomstandigheden, de gezondheid enz. Soms wordt vooral aandacht besteed aan de *subjectieve beleving* van die levensomstandigheden. Vanuit deze invalshoek wordt het begrip dan ook vaak gerelateerd aan begrippen als geluk, subjectief welbevinden en levenstevredenheid.

Ook al gaat men ervan uit dat levenskwaliteit betrekking heeft op verschillende *levensdomeinen* (het gezinsleven, wonen, werken, sociale relaties enz.) toch kan het aantal als relevant geselecteerde domeinen sterk variëren van onderzoek tot onderzoek. Verder kan het begrip betrekking hebben op individuen of op collectiviteiten zoals buurten, regio’s en naties.

Binnen de objectieve dimensie bestaat er al een zekere consensus wat betreft indicering. Empirische onderzoeken naar levenskwaliteit hangen trouwens nauw samen met de ontwikkeling van sociale indicatoren, zowat een halve eeuw geleden. Anders is het gesteld met de subjectieve dimensie. Vooral op dit vlak bestaat nog enige conceptuele verwarring. Begrippen als levenssatisfactie, subjectief welzijn, geluk worden nog al te vaak schijnbaar probleemloos door elkaar gebruikt. Of zoals Andrews het formuleert: “These terms are not all comparable, but each has important links to life quality, and nobody has yet succeeded in dividing up the conceptual territory in an elegant, uncontested way” (Andrews).

HET CONCEPT

Levenskwaliteit is een overkoepelend begrip waaronder verschillende aanverwante concepten een onderkomen vinden. Zonder te pretenderen een ‘elegante’ en ‘onbetwiste’ oplossing aan te reiken, willen we toch een mogelijke territoriumafbakening voorstellen op basis van bestaande literatuur waarin tenminste serieuze pogingen werden gedaan tot conceptuele uitklaring. Schematisch kan het overkoepelend karakter van het begrip levenskwaliteit als volgt worden geïllustreerd:

Op macro niveau kan levenskwaliteit betrekking hebben op objectieve sociaal – economische kenmerken van een land of van een regio zoals de inkomensverdeling, de algemene levensstandaard, de tewerkstellingsgraad en doorsnee arbeidsvoorwaarden. Levenskwaliteit van burgers kan ook afhangen van de kwaliteit van collectieve voorzieningen: de kwaliteit van het onderwijs, van de gezondheidszorg enz. Ook leefkwaliteit in de ecologische betekenis hoort thuis onder de objectieve dimensie van levenskwaliteit. Op micro – niveau vallen onder de objectieve dimensie ook gegevens die verzameld worden via surveys naar (aspecten van) levenskwaliteit: vragen omtrent inkomen, bestedingsmogelijkheden, beschikbare vrije tijd van individuele respondenten. Deze surveys zullen meestal ook peilen naar de subjectieve beleving of perceptie van de eigen levenskwaliteit: in welke mate is men tevreden met de eigen situatie op het vlak van het inkomen, het werk, het gezinsleven enz; hoe goed voelt men zich in zijn vel, fysisch en psychisch; in welke mate is er sprake van zich gelukkig voelen of gelukkig zijn.

Subjectief welbevinden is een algemeen begrip dat in verschillende dimensies kan worden uiteengelegd. Op het eerste gezicht lijkt subjectief welbevinden een tautologische woordcombinatie omdat men *welbevinden* meteen als een subjectief gegeven zou kunnen interpreteren. Eigenlijk is subjectief welbevinden een letterlijke vertaling van het Engelse 'subjective well – being' . 'Well – being' slaat in de Anglosaksische literatuur op (objectieve) fysische of mentale kenmerken van welbevinden die met fysische of mentale gezondheidsindicatoren worden gemeten. 'Subjective well – being' daarentegen heeft niet alleen betrekking op de wijze waarop mensen de eigen gezondheid *percipiëren* maar omvat eveneens variabelen als levenssatisfactie, afwezigheid van angst en depressie, gemoeds- en emotionele toestanden. Het concept is vooral ontwikkeld in de psychologie waarbij hoofdzakelijk drie dimensies worden

gehanteerd: de aanwezigheid of frequentie van positieve emoties; de aanwezigheid van negatieve emoties en de cognitieve beoordeling van een algemeen niveau van levenssatisfactie. Hoe dan ook, het onderscheid tussen subjectief welbevinden en welbevinden in de zin van fysieke of mentale gezondheid houdt steek. Het is immers niet uitgesloten dat een ‘gestoorde’ persoon zich goed *voelt*, omgekeerd kan een fysiek en mentaal gezonde persoon zich subjectief slecht voelen.

Levenssatisfactie wordt opgevat als een cognitief evaluerende component van subjectief welbevinden. Maar omdat levenssatisfactie in heel wat sociaal – wetenschappelijk onderzoek *los* van andere componenten van subjectief welbevinden wordt bevraagd, krijgt het ook een afzonderlijke plaats in het schema. Meestal wordt naast de globale satisfactie ook domeinspecifieke satisfactie gemeten: tevredenheid met de job, het huwelijk, het gezin, vrije tijdsbesteding. Terloops mag vermeld dat in de meeste tevredenheidsonderzoeken in westerse landen satisfactie slechts in geringe mate varieert. Uit een studie door Cummings (1995) m.b.t. tevredenheidsonderzoeken in zes westerse landen blijkt dat op een gestandaardiseerde schaal van 0 - 100, het populatiegemiddelde voor levenssatisfactie een enge variatiebreedte kent tussen 70 tot 80. Cummings spreekt dan ook over het optreden van een levenssatisfactie homeostatis. Bij het onderbreken van het tevredenheidsniveau na een ingrijpende (negatieve) gebeurtenis, tenderen mensen vrij vlug naar het tevredenheidsniveau dat bestond vòòr het optreden van de gebeurtenis. (Cummings 2002). Uit andere partiële (nationale) studies blijkt evenwel dat deze homeostasis theorie moet worden genuanceerd voor de laagste inkomensgroepen.

Een andere vaststelling uit vele onderzoeken is de zogenaamde paradox van de minimale ‘intergroup variatie’. Iedereen weet dat sommige groepen objectief in betere omstandigheden leven dan anderen, het ‘gezond verstand’ zou dan doen vermoeden dat beter gesitueerden zich gelukkiger of meer tevreden zullen voelen dan anderen. Deze schijnbare evidentie wordt nochtans niet bevestigd in de meeste onderzoeken. De onderzoekers Inglehart en Jacques René Rabier verwijzen naar internationale onderzoeken in het begin van de jaren 80, waaruit telkens blijkt dat sociale achtergrond, variabelen als leeftijd, geslacht, inkomen, beroep, opvoeding, kerkelijke praktijk, partij-identificatie, vakbondsparticipatie, gemiddeld slechts 6% van de totale variantie verklaren. Ook meer recent onderzoek blijkt deze vaststelling te ondersteunen (Bowling en Winsor).

En dan is er nog ...het **geluk**. Het ontbreekt de laatste jaren niet aan publicaties met aanzetten tot operationalisering van het begrip ‘geluk’ (happiness). Zo bestaat er een Journal of Happiness Studies, een Oxford happiness questionnaire, een Oxford happiness inventory en een world database of happiness. Bij de meeste benaderingen van het begrip bestaat er een consensus dat subjectief welzijn een cognitief-evaluatieve factor (satisfactie) en een affectieve factor (geluk) omvat. Vanuit deze benaderingen moet ‘geluk’ worden opgevat als een emotionele toestand die erg vatbaar is voor gemoedsveranderingen, daar waar levenssatisfactie een cognitieve waarderings- of beoordelingstoestand is van het leven als geheel (Meng-wen tsou EN Jin-Tan-Liu). Geluk wordt hier dus opgevat als een dimensie van meer algemene concepten zoals ‘subjectieve levenskwaliteit’, ‘subjectief welzijn’ of ‘subjectief welbevinden’.

In de world database of happiness worden Belgische data vermeld, verzameld in jaarlijkse peilingen tussen 1975 en 1986 (eurobarometer) waarin de vraag aan bod kwam: ‘In general, how happy would you say you are’ (cat: very happy; fairly happy en not very happy). In een peiling van 1981 en een latere peiling van 1990 werd de vraag aangepast geformuleerd: ‘taking all things together, would you say you are: ‘very happy; quite happy; not very happy; not at all happy’. Velen blijken ‘very happy’.

Dat deze eenvoudige operationalisering van een toch wel complex begrip bij sommigen vraagtekens oproept is begrijpelijk. Kunnen we aan de vraag voorbijgaan of een bij uitstek individuele existentiële

ervaring als geluk wel meetbaar is? M.a.w. hoort het niet tot de categorie van – in termen van meetbaarheid – ‘obscure’ variabelen?

Het zou inderdaad intellectueel oneerlijk zijn geen woord te reppen over een kritische stroming in de sociale wetenschappen die exacte definities van geluk en de meetbaarheid ervan in vraag stelt. Wie het spoor volgt van Walter Benjamin, Adorno en Horkheimer gaat ervan uit dat geluk als ‘obscure objet du désir’ tot de orde van het verlangen behoort en niet tot deze van kwantificeerbare noden en behoeften. Als zodanig zou het dan alleen te benaderen zijn in termen van hoop, van streving en verzuchting eerder dan in termen van vervulling. Geluk kan dan alleen *begrepen* worden a.h.v. een constellatie van omschrijvingen, niet a.h.v. een exacte definitie. (Rath)

Wellicht is er toch een consensus mogelijk tussen de stroming die ervan uitgaat dat werkelijk alles – dus ook het geluk – te meten valt, en de kritische stroming die het geluk situeert in de sfeer van het invoelend begrijpen. Peilingen naar ‘het geluk’ zijn niet meer, maar ook niet minder, metingen van een *subjectieve appreciatie*, een *perceptie* van geluk. Waarom zou dergelijk perceptie niet te meten zijn? Een andere zaak is natuurlijk wat de meest adequate methode van meting is? Omdat de perceptie van geluk erg onderhevig blijkt aan wisselende gemoedstoestanden menen sommigen dat voor peilingen naar dergelijke perceptie panelstudies meer aangewezen zijn dan jaarlijkse of periodieke steekproeven.

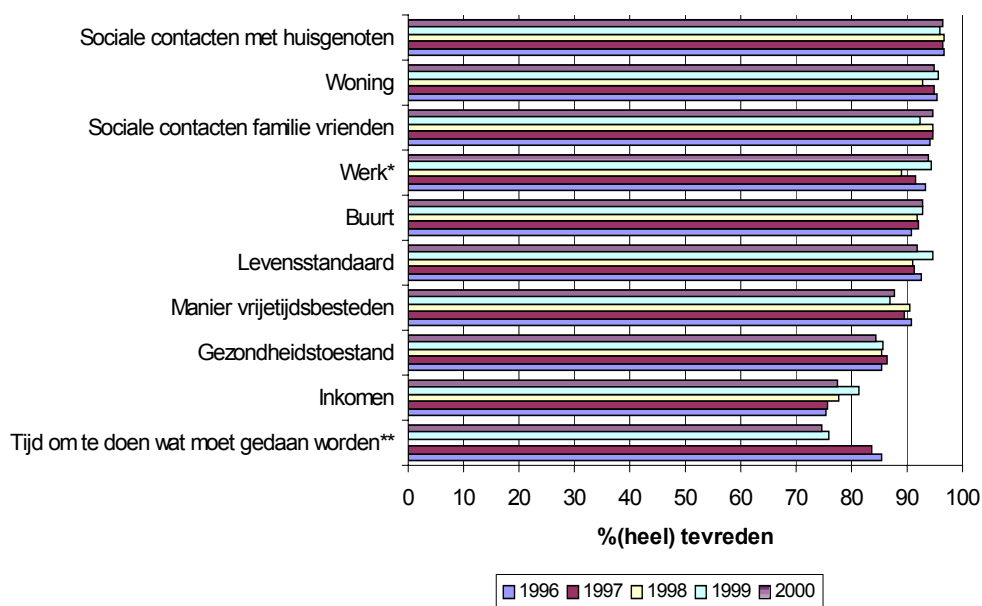
TEVREDENHEID MET LEVENSASPECTEN

In de vorige paragraaf werd reeds verwezen naar internationale onderzoeken waaruit blijkt dat de gemiddelde levenssatisfactie een enge variatiebreedte kent tussen 70 à 80 op een schaal van 0 tot 100.

Laten we meteen de proef op de som nemen en nagaan of ook bij Vlamingen een hoge tevredenheidsscore wordt vastgesteld. Periodiek wordt in de APS surveys gepeild naar de tevredenheid rond diverse levensaspecten. De eerste peiling werd uitgevoerd in 1996 de laatste dateert van 2000. Ook hier blijkt een hoge mate van tevredenheid met diverse levensaspecten. In alle jaren blijken voor 8 op 10 items 80% of meer respondenten tevreden tot heel tevreden met de betrokken levensdomeinen. Uitzonderingen op deze regel zijn de tevredenheid met het inkomen (4 op 5 periodes onder de 80%) en ‘tijd om te doen wat moet gedaan worden’ (laatste 2 periodes onder de 80%). Wat dit laatste aspect betreft is tussen 1997 en 2000 de tevredenheid met ongeveer 7 procentpunten gedaald.

Het hoogste percentage (heel) tevreden respondenten wordt bij de 5 momentopnames genoteerd voor sociale contacten met huisgenoten (rond 96% [heel] tevreden).

Tevredenheid met levensdomeinen

Bron APS surveys 1996 – 2000

* Enkel respondenten met betaald werk

** niet opgenomen in 1998

Wordt het domein ‘werk’ niet meegerekend – dit domein is enkel van toepassing voor respondenten met betaald werk – dan is in 1996 de gemiddelde totale score op 9 items 3,12 (met 1 = zeer ontevreden ;2 ontevreden; 3 tevreden en 4 zeer tevreden) en in 2000 3,14.

Deze gemiddelde satisfactiescore op 9 items is erg stabiel voor de jaren 1996, 1999 en 2000.

Gemiddelde satisfactiescore op 9 items*				
1996	1997	1998**	1999	2000
3,12	3,06	-	3,14	3,14

(op een schaal van 1 tot 4: 1 = zeer ontevreden en 4 = zeer tevreden)

*Exclusief werk

** niet berekend omwille van een ontbrekend item: ‘tijd die nodig is om te doen wat moet gedaan worden’.

Beperken we ons tot de cijfers van de APS survey 2000 (exclusief domein werk) dan valt op dat niemand ontevreden is op alle levensdomeinen, maar 45% van de respondenten is wel tevreden tot heel tevreden met alle domeinen. 27% van de respondenten is slechts op één levensdomein ontevreden. De meeste daarvan (37% of 10% van alle respondenten) zijn enkel (heel) ontevreden met de ‘tijd die nodig is om te doen wat moet gedaan worden’, 25% (7% van alle respondenten) is enkel (heel) ontevreden met het inkomen en 15% (4% van alle respondenten) is alleen (heel) ontevreden met de gezondheid. Tijd, inkomen en gezondheid ‘verstoren’ een beetje de vaststelling dat globaal genomen en op diverse

domeinen afzonderlijk, de meeste Vlamingen wel (heel) tevreden zijn. Globale satisfactiescores zeggen wel iets over de subjectieve beleving van levenskwaliteit maar zeker niet genoeg.

Door dieper en breder te graven komt er wellicht een genuanceerder beeld aan de oppervlakte. Dit dieper graven doen we op vijf domeinen. Wat we subjectieve beleving noemen wordt niet (noodzakelijk) geïndiceerd in termen van tevredenheid maar wordt – voor zover de gegevens ons dit toelaten – opengetrokken naar waarden, opvattingen en percepties die direct of indirect relevant zijn voor de vraag naar levenskwaliteit. Dat we voor deze oefening uitsluitend steunen op kwantitatief verzameld materiaal noopt tot enige relativering. Want eigenlijk zou hogere vaststelling van een zeer geringe spreiding op satisfactie-items kunnen aansporen tot *complementair kwalitatief onderzoek*. De paradox blijft immers dat velen die het objectief minder goed hebben toch tevreden zijn. Diepte – interviews zijn dan een adequaat instrument voor het verwerven van meer inzicht in onderliggende sociaal psychologische processen.

1. Gezin

Tijdens de laatste decennia hebben in Westerse samenlevingen huishoudens een belangrijke transformatie doorgemaakt. Zodanig dat statistici en sociologen zich genoodzaakt zagen naar een nieuwe typologie van huishoudens te zoeken die beter aansluit op de feitelijke veranderingen in de levensloop van vele mannen en vrouwen. Laten we toch nog even in herinnering brengen hoe pakweg vijftig jaar geleden de standaardlevensloop van mannen en vrouwen eruit zag:

“Tot hun twintig à vijfentwintig jaar wonen zij thuis bij hun ouders; dan wordt er getrouwd en na twee à drie jaar volgen er kinderen, meestal twee à drie, soms meer. De vrouw werkt tot na haar huwelijk; in uitzonderlijke gevallen tot de komst van het eerste kind; de man is de kostwinner, hij vervult zijn arbeidsplicht tot aan zijn vijfenzestigste jaar, waarna hij met pensioen gaat en samen met zijn vrouw (de kinderen zijn inmiddels uit het huis) van een welverdiende dag kan genieten”. (Avort)

Hoewel er uitzonderingen op de regel waren, was dit het dominante beeld.

Deze standaardlevensloop werd bovendien geschraagd door een standaardrelatiemodel, t.t.z. een geheel van idealen, verwachtingen, wensen en normen waarbij de exclusieve legitimiteit van de huwelijksrelatie centraal stond. In dat standaardrelatiemodel werd ook een vanzelfsprekende koppeling gemaakt tussen huwelijk, seksualiteit en voortplanting. (Avort)

Uit het etymologisch woordenboek:

Gezin:

(1611 – 16) ontstaan uit het Middelnederlands *gezinne* (1366), komt voort van *ghesinde* (1293) = reisgezelschap, gevolg, omgeving. Vergelijk met het Oudsaxisch: *gesihi* = bediende, of het Oudhoogduits: *gisindi* = ‘gevolg op reis’, ook *gesint*: ‘reismakker’. Afgeleid van het Germaans: *sipha* = weg, reis. Te vergelijken met het Oud Iers *sét* = weg.

De betekenis van het Nieuwnederlands ‘gezin’ is ontstaan uit die van ‘in huis als huisgenoten op genomen bedienden’ (zie ook het Engelse ‘Family’).

Familie:

In het Middelnederlands = ‘onderhorigen’ en (maar zelden) in de betekenis van ‘huisgezin’. Ontstaan uit het Latijnse *‘familia’* = ‘personeel’, ook ‘huishouden’ De minder beschaafde vorm famielje (14de eeuw) is ontstaan uit het Franse *‘famille’*.

Ook het Engelse *‘family’* vond zijn oorsprong in het Latijn en later het Frans. Het begrip familie staat in relatie met de ruimere Latijnse betekenis van ‘huishouden’, hetzij een groep ‘bedienden’ of een groep ‘bedienden’ en bloedverwanten die samenwonen in één huis. Rond de 15de eeuw krijgt het in Engeland de betekenis van een ‘huis’ in de zin van een verwantschapsgroep met afstamming van een gemeenschappelijke voorouder. De moderne betekenis van een kleine groep gebonden door *onmiddellijke* bloedverwantschap komt (in Engeland) eerst voor in het midden van de 17de eeuw. Pas in de twintigste eeuw wordt een onderscheid gemaakt tussen uitgebreid gezin (extended family) en kerngezin (nuclear family).

Raymond William, *Keywords, A vocabulary of culture and Society, Flamingo, Fontana Paberbacks, 1983*

1.1 De objectieve context

“Vandaag” wonen kinderen en jongeren nog in een grote meerderheid in een kerngezin, met moeder en vader en eventueel met broers en zussen, maar de ouders zijn niet noodzakelijk een gehuwd paar. Sommige kinderen leven ook in de context van een eenoudergezin: 11 tot 13% van de lagere schoolkinderen, om en bij de 9% van de kleuters. 2 tot 5% van de kinderen woont in huishoudens waar zij geen deel uitmaken van een kerngezin of in een huishouden dat niet kan worden geklasseerd onder ‘klassieke’ gezinstypes. 10% van de 35 – jarige vrouwen en 12% van de mannen van deze leeftijd woont uitsluitend met een partner samen. In de leeftijdsgroep 30-40 jaar zijn gemiddeld 7% van de vrouwen en

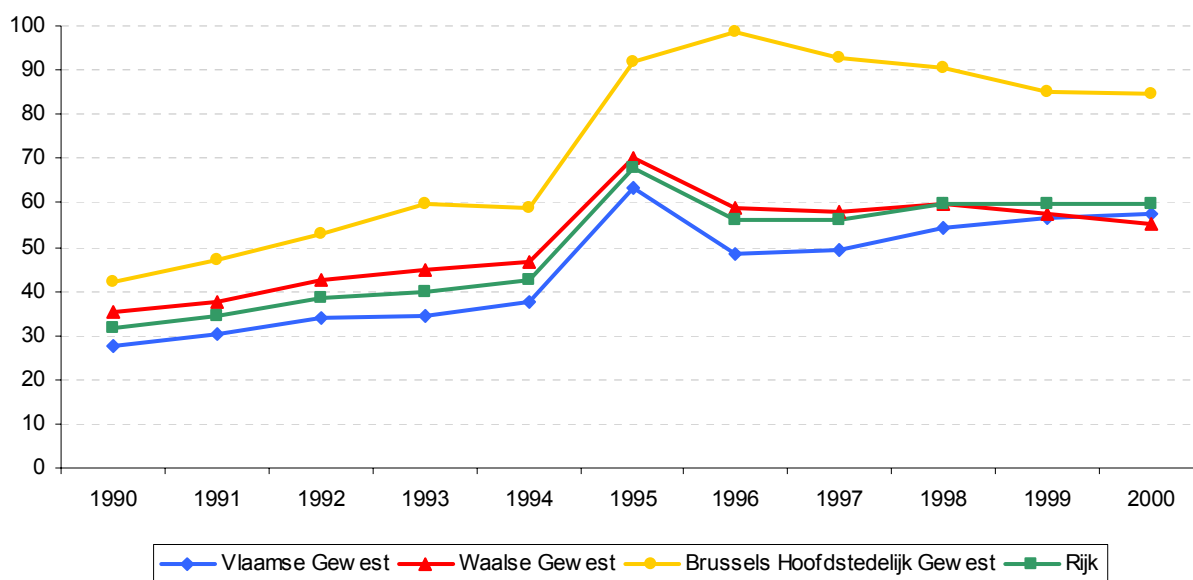
14% van de mannen alleenwonend. In 2000 is op tien jaar tijd het aandeel van vrouwelijke dertigers dat met een partner en minstens 1 kind woont met ongeveer 6% gedaald. In 1990 leefden er ongeveer 75% van de 30-40jarige vrouwen in een ‘volledig’ gezin, in 2000 niet meer dan 71%. (Jacobs, Lodewijckx)

De ratio **echtscheidingen/huwelijk** is voor het Vlaamse Gewest in 10 jaar tijd verdubbeld van 28 echtscheidingen per 100 huwelijken in 1990 naar 58 per 100 in 2000. In het Waalse Gewest zien we hetzelfde fenomeen. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest idem dito, zij het op een nog hoger niveau (van 42 naar 85) met een piek van nagenoeg 1 echtscheiding op 1 huwelijk in 1996. De pieken in 1995 en 1996 kunnen verklaard worden door de versoepeling van de wetgeving op de echtscheiding.

De ratio zegt enkel iets over de wettelijke vorm van samenwonen (het huwelijk) in confrontatie met de wettelijke vorm van uit het wettelijk huwelijk te stappen (echtscheiding). De realiteit is echter dat niet iedereen nog het wettelijk huwelijk verkiest en het daarbinnen niet geweten is hoeveel paren hun samenwonen opgeven op een bepaald moment.

Grafiek 1.1 Evolutie van de ratio echtscheidingen/huwelijken in de 3 Gewesten en in het Rijk, 1990-2000

Bron : NIS, verwerking APS

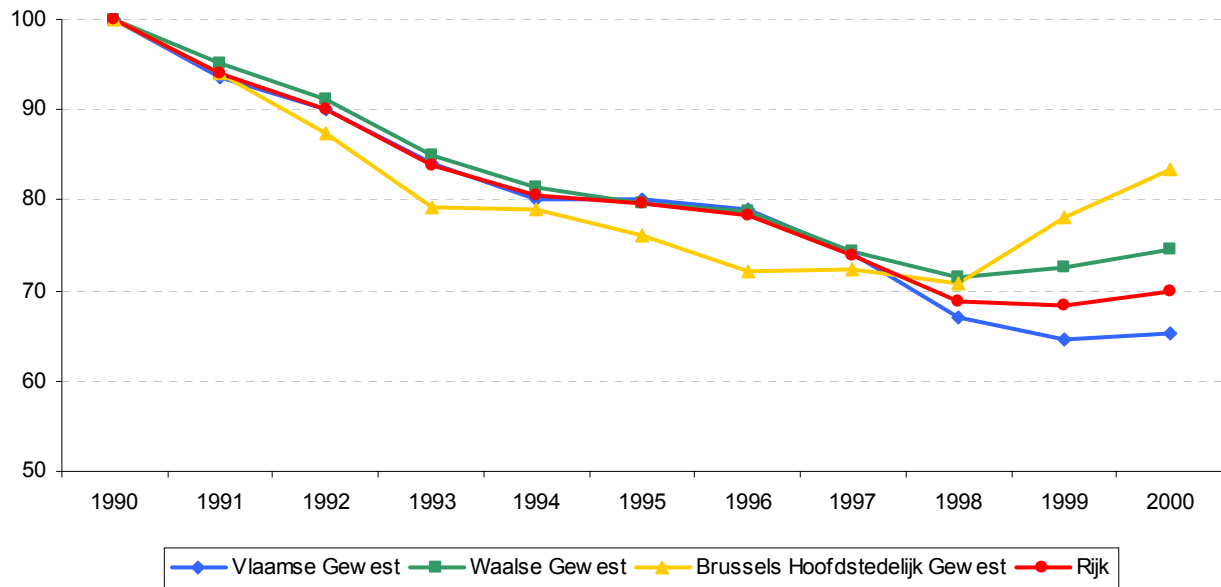

Het **aantal huwelijken** is op 10 jaar tijd fors achteruit gegaan in de 3 Gewesten, met het Vlaamse op kop: als er in Vlaanderen in 1990 100 huwelijken zouden geweest zijn, dan zijn het er nog 65 in 2000. Daarop volgt het Waalse Gewest met 75 huwelijken in 2000 tegenover 100 in 1990. Tenslotte het Brusselse Gewest met 83 huwelijken in 2000 tegenover 100 in 1990.

Wel moet gezegd dat er de laatste jaren – en dit ongeveer gelijktijdig voor de 3 Gewesten – zich een kentering voordoet en er opnieuw een opwaartse trend blijkt te zijn voor het aantal huwelijken.

Grafiek 1.2 Evolutie van het aantal huwelijken in de 3 Gewesten en in het Rijk, 1990–2000 (index: 1990=100)

Bron: NIS, bewerking APS

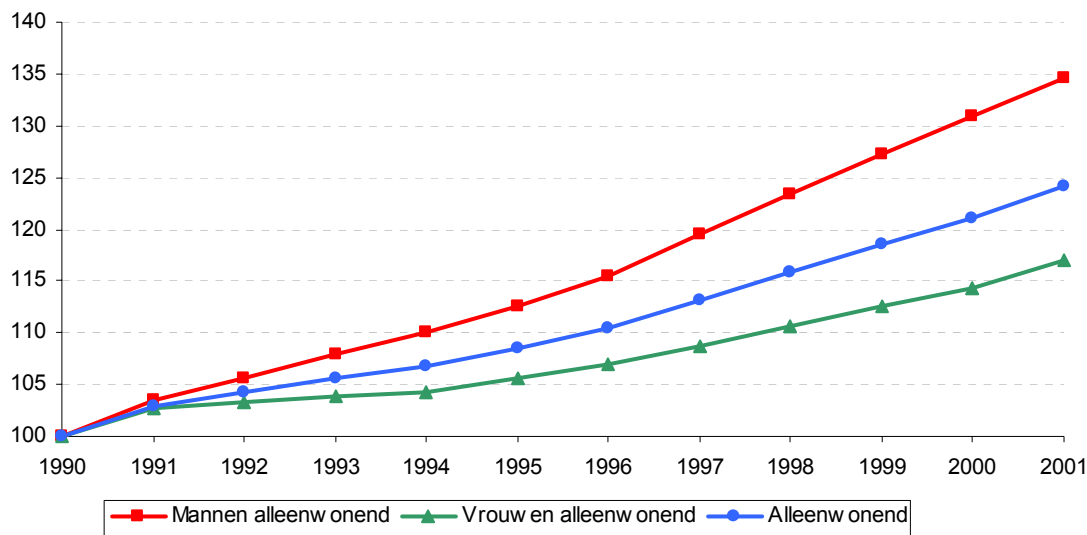

Het **aantal private huishoudens** stijgt en blijft toenemen. Stellen we hun aantal op 1 januari 1990 gelijk aan 100 dan waren er op 1 januari 2001 110. Als gevolg van de veranderde grootte van de huishoudens stijgt het aantal private huishoudens sneller dan de bevolking.

Het **aantal alleenwonenden** binnen de private huishoudens neemt toe. Indien hun aantal op 1 januari 1990 gelijk wordt gesteld aan 100 dan evolueerde dit cijfer tot 124 op 1 januari 2001, of bijna een kwart meer op ongeveer 10 jaar tijd. Bij de mannen evolueerde dit cijfer zelfs tot 135 tegenover 117 bij vrouwen. Er wonen wel nog steeds meer vrouwen dan mannen alleen, maar blijkbaar wordt de achterstand door mannen ingelopen.

Grafiek 1.3 Evolutie van het aantal alleenwonenden binnen de private huishoudens naar geslacht en totaal, Vlaamse Gewest, 1 januari 1990 – 1 januari 2001 (index: 1 januari 1990 = 100)

Bron: NIS, bewerking APS

Ook het aantal **alleenstaande vaders en moeders** is binnen de private huishoudens toegenomen in die periode. Voor Vlaanderen waren er in 1991 op het totaal van de private huishoudens 7,7% alleenstaande ouders, in 2001 9,5%. Er zijn in Vlaanderen ruim meer alleenstaande moeders (7,1%) dan alleenstaande vaders (2,4%) in 2001.

Tabel 1.1 Private huishoudens en het aandeel (%) alleenstaande ouders daarin, naar Gewesten, 1991 en 2001

Bron: NIS, bewerking APS

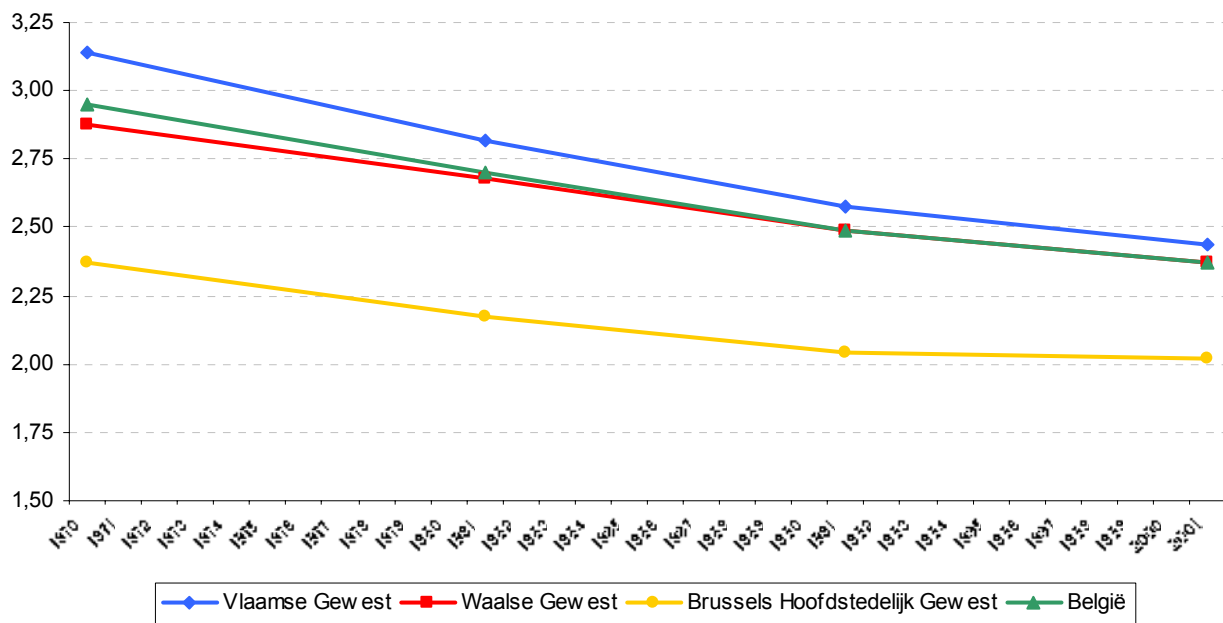
aantal	Vlaamse Gewest		Waalse Gewest		Brussels Hoofdstedelijk Gewest		België	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001
alleenwonende mannen	220.020	299.437	151.205	198.508	94.944	110.054	466.169	607.999
alleenwonende vrouwen	308.175	369.500	221.565	247.892	127.762	127.622	657.502	745.014
totaal alleenwonenden	528.195	668.937	372.770	446.400	222.706	237.676	1.123.671	1.353.013
vaders met ongehuwde kinderen	34.451	58.902	29.555	49.757	9.070	12.467	73.076	121.126
moeders met ongehuwde kinderen	134.264	172.334	114.581	149.723	39.929	45.917	288.774	367.974
ouders met ongehuwde kinderen	168.715	231.236	144.136	199.480	48.999	58.384	361.850	489.100
totaal aantal private huishoudens	2.203.038	2.413.745	1.289.996	1.390.677	460.091	473.248	3.953.125	4.277.670

percentage	Vlaamse Gewest		Waalse Gewest		Brussels Hoofdstedelijk Gewest		België	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001
alleenwonende mannen	10,0	12,4	11,7	14,3	20,6	23,3	11,8	14,2
alleenwonende vrouwen	14,0	15,3	17,2	17,8	27,8	27,0	16,6	17,4
totaal alleenwonenden	24,0	27,7	28,9	32,1	48,4	50,2	28,4	31,6
vaders met ongehuwde kinderen	1,6	2,4	2,3	3,6	2,0	2,6	1,8	2,8
moeders met ongehuwde kinderen	6,1	7,1	8,9	10,8	8,7	9,7	7,3	8,6
ouders met ongehuwde kinderen	7,7	9,6	11,2	14,3	10,6	12,3	9,2	11,4
totaal aantal private huishoudens	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Minder geboortes, latere geboortes, minder samenwonenden, meer echtscheidingen, grotere groei van de huishoudens dan wel van de bevolking, meer alleenwonenden maakt dat de huishoudgrootte gemiddeld kleiner wordt. Steeds minder individuen hebben met mekaar een primaire gezinsrelatie. De vraag dringt zich dan ook op of ze dit compenseren via andere kanalen, zoals met vrienden, andere familie, burens,... en of ze primaire ondersteuning geven of krijgen via deze andere kanalen.

Grafiek 1.5 Evolutie van de gemiddelde grootte van de private gezinnen, Gewesten en België, 1970-2001

Bron: NIS

1.2 Subjectieve beleving van het gezinsleven

De hierboven beschreven feitelijke gegevens geven voldoende aan welke objectieve veranderingen zich de laatste decennia hebben afgespeeld in de private huishoudens. Maar is er ook sprake van andere idealen en verwachtingen inzake huwelijk en partnervorming, inzake het al dan niet grootbrengen van kinderen, inzake de rol van mannen en vrouwen in het gezin? Is er nog sprake van een (subjectief) standaardrelatiemodel of niet? De APS-survey 2002 geeft een antwoord op deze vraag.

Vooraleer enkele resultaten hiervan te overlopen kunnen we er niet onderuit even stil te staan bij een technisch aspect van de peiling. De APS-survey wordt sinds 1996 jaarlijks door de administratie Planning en Statistiek georganiseerd bij een representatieve steekproef van de bevolking. 1.477 respondenten hebben in 2002 hun medewerking aan deze survey verleend. Er werd een respons behaald van 70%, wat een zeer goed resultaat is.

Een nieuwigheid in 2002 was de toevoeging van een zogenaamde drop-off vragenlijst die na de mondelinge face-to-face bevraging bij de respondenten werd achtergelaten, met de vraag deze in te vullen en terug te sturen. De schriftelijke drop-off vragenlijst sloot aan bij een internationaal onderzoek en bevatte een hele reeks vragen, peilend naar houdingen en verwachtingen rond het huwelijk en partnervorming, rond de rol van mannen en vrouwen in het gezin. 92% van de respondenten hebben deze vragenlijst ingevuld terug gestuurd, ook dat is een opvallend resultaat. De totale respons op deze schriftelijke bevraging komt dus neer op een 64%. Naar representativiteit is er – getoetst op de variabelen geslacht, leeftijd en opleiding – geen significant verschil tussen de inzenders van de drop-off en de totale face-to-face ondervraagden. Er kan dus vanuit worden gegaan dat de inzenders van de drop-off – steeds binnen de gebruikelijke statistische betrouwbaarheidsmarges – representatief zijn voor de Vlaamse bevolking.

- **Houding tegenover het huwelijk**

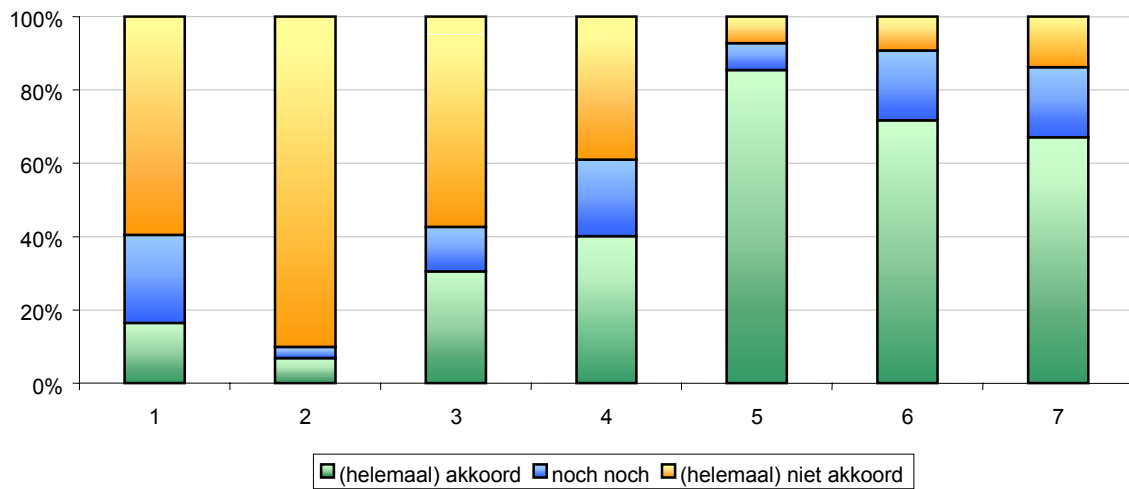
Wat denken Vlaamse mannen en vrouwen over de betekenis van het huwelijk in de relatievorming?

60% van de ondervraagde Vlamingen gaat (helemaal) niet akkoord met de uitspraak dat gehuwde mensen doorgaans gelukkiger zijn dan ongehuwden en liefst 90% van de respondenten is helemaal niet akkoord dat een slecht huwelijk beter is dan geen huwelijk.

57% van de respondenten is ook (helemaal) niet akkoord dat mensen die kinderen willen, zouden moeten trouwen. Nog 30% deelt deze bewering wel. 85% vindt het geen probleem dat een koppel samenwoont zonder de bedoeling te trouwen. 67% beschouwt de echtscheiding (gewoonlijk) als de beste oplossing indien een koppel de problemen in zijn huwelijk niet kan oplossen. Maar minder dan de helft (39%) van de respondenten is er van overtuigd dat één ouder een kind even goed alleen kan opvoeden als twee ouders samen. Een zelfde percentage deelt deze overtuiging niet.

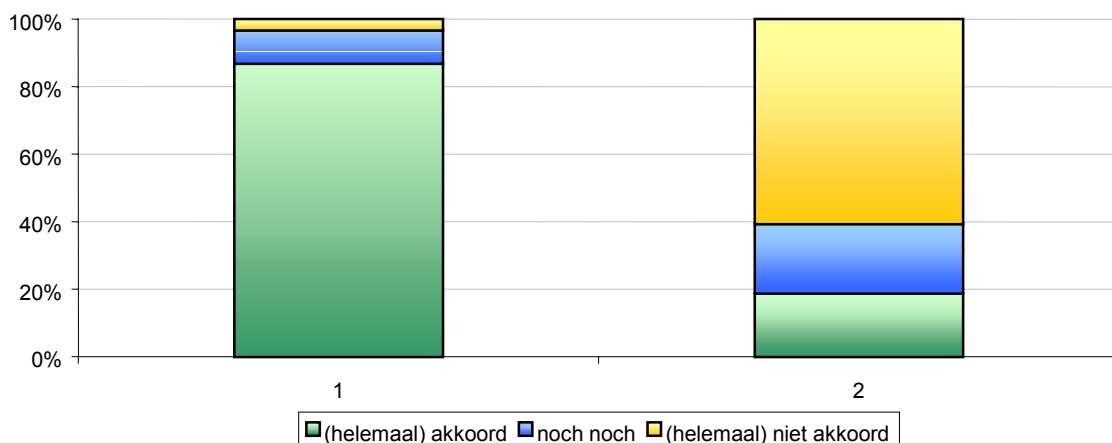
Meer dan 80% van de respondenten gaat er (helemaal) mee akkoord dat kinderen zien opgroeien de grootste vreugde is, maar 61% is (helemaal) niet akkoord met de bewering dat mensen die nooit kinderen hebben gehad een leeg leven leiden.

Grafiek 1.6 Attitudes over het huwelijk

1. Gehuwde mensen zijn doorgaans gelukkiger dan ongehuwde.
2. Een slecht huwelijk is beter dan helemaal geen huwelijk.
3. Mensen die kinderen willen, zouden moeten trouwen.
4. Eén ouder alleen kan een kind even goed opvoeden als twee ouders samen.
5. Het is geen probleem als een koppel samenwoont, zonder de bedoeling om te trouwen.
6. Het is een goed idee dat een koppel dat wil trouwen, eerst ongehuwd samenwoont.
7. Een echtscheiding is gewoonlijk de beste oplossing, als een koppel de problemen in zijn huwelijk niet kan oplossen.

Grafiek 1.7 Attitudes over het hebben van kinderen

1. Kinderen zien opgroeien is de grootste vreugde.
2. Mensen die nooit kinderen hebben gehad, leiden een leeg leven.

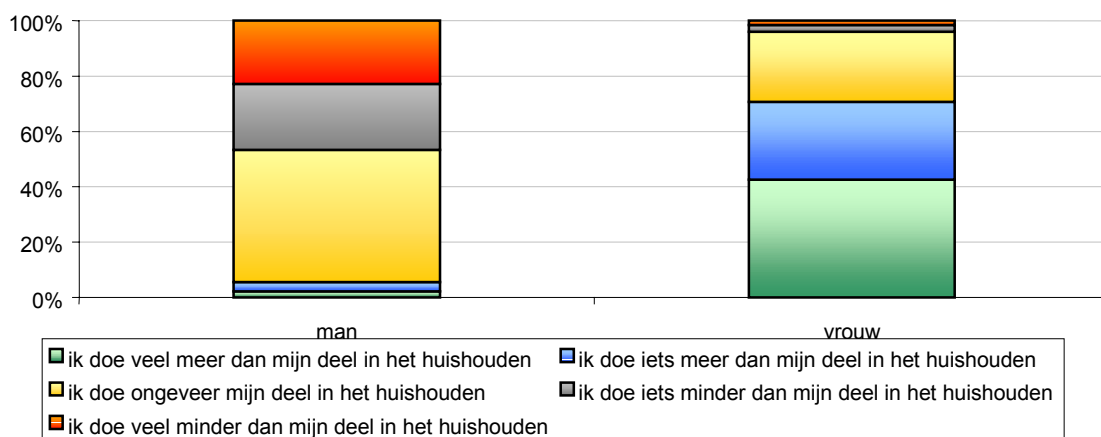
• Huishoudelijke taakverdeling tussen mannen en vrouwen

Over de **huishoudelijke taakverdeling tussen mannen en vrouwen** in het gezin is de laatste twee jaar al een en ander in het nieuws verschenen.

Uit een in opdracht van de Vlaamse overheid uitgevoerde tijdsbudgetenquête (1999) bleek dat er nog geen sprake was van een gelijke taakverdeling tussen mannen en vrouwen. De facto bleken Vlaamse mannen en vrouwen nog altijd een sterk gedifferentieerd activiteitenpatroon te hebben en dit op het vlak van huishoudelijke taken, kinderopvang en betaalde arbeid. Het onderzoek van de groep TOR toonde aan dat mannen ongeveer 12 uur meer besteden aan loonarbeid en vrouwen ongeveer hetzelfde aantal uren per week meer besteden aan huishoudelijke taken dan mannen. Ook de totale werklust van voltijds werkende vrouwen viel iets hoger uit dan die van voltijds werkende mannen, met een verschil van ongeveer 3u30 per week. De onderzoekers kwamen dan ook tot de gedurfde conclusie dat, indien er al een dominant beeld bestaat van de 'nieuwe man', dit beeld een mythe blijkt te zijn. Worden die feitelijk blijvende rolverschillen tussen mannen en vrouwen ook als zodanig gepercipieerd? (GLORIEUX)

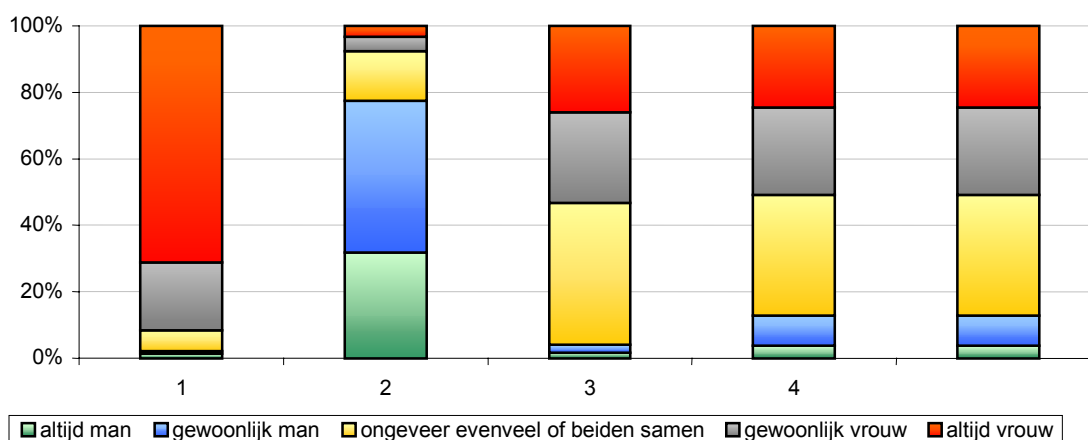
- 2/5 van de mannen erkent *veel minder of minder* dan hun deel te doen in het huishouden. Toch is 48% ervan overtuigd als man zijn deel te doen in het huishouden. Maar dat beeld strookt blijkbaar niet met het beeld van de vrouw over haar aandeel in het huishouden. 43% van de vrouwen zegt *veel meer* dan hun deel te doen in het huishouden en 28% iets meer dan hun deel.

Grafiek 1.8 Eigen inschatting van aandeel in huishoudelijke arbeid

- Wassen, poetsen, eten klaarmaken wordt nog hoofdzakelijk door de vrouw op zich genomen. Mannen zorgen dan voor enige compensatie wanneer kleine herstellingen in en rond het huis moeten gebeuren. Bij 35% van de respondenten is het altijd de man die kleine herstellingen op zich neemt en bij ongeveer 45% gewoonlijk de man.

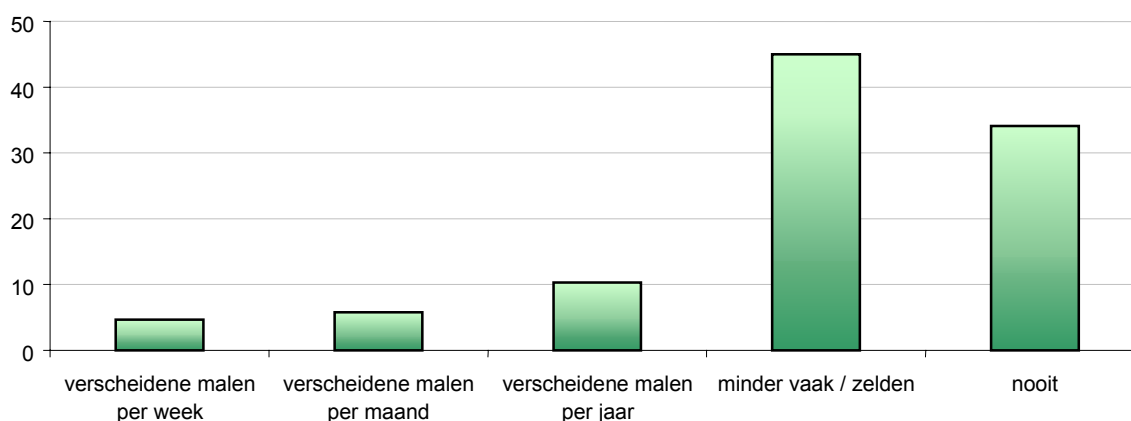
Grafiek 1.9 Verdeling taken in huishouden

1. De was doen.
2. Kleine herstellingen in en rond het huis uitvoeren.
3. Voor zieke gezinsleden zorgen.
4. Naar de kruidenier gaan.
5. Poetsen in huis.
6. Eten klaarmaken.

- De uiteenlopende perceptie van mannen en vrouwen over wie van beiden nu het meeste aandeel heeft in de huishoudelijke taken en de hogere inzet van vrouwen voor concrete huishoudelijke taken, zou een bron van onenigheid kunnen zijn tussen man en vrouw. Dit blijkt echter niet het geval. 45% van de respondenten beweert minder vaak / of zelden en ongeveer 34% nooit onenigheid te hebben over deze taken. Bij 21% van de respondenten gebeurt dit meerdere malen per jaar tot meerdere malen per week.

Grafiek 1.9.b Onenigheid over verdeling huishoudelijke taken

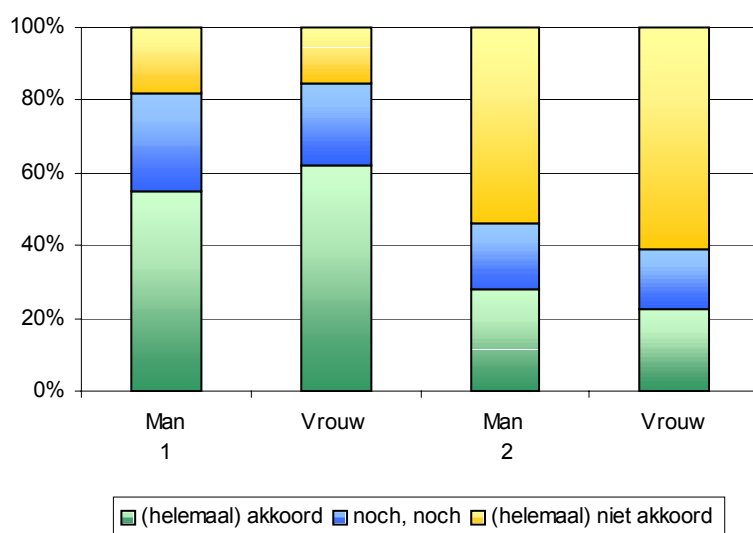
• Houding tegenover de buitenhuis werkende vrouw

Arbeid als levensdomein komt straks aan de orde, maar men kan er in de context van rolverwachtingen van mannen en vrouwen niet onderuit dit aspect meteen aan te raken. Vandaag (cijfers 2001) is 42,4% van de ongeveer 2,5 miljoen werkende Vlamingen vrouw. In het begin van de jaren vijftig (cijfers België) was het aandeel van de vrouwen in de werkende beroepsbevolking ongeveer 28%.

Minder dan de helft van de loontrekkende vrouwen, 40,4% om precies te zijn, werkte in 2001 in deeltijds verband. Het aandeel van de deeltijdwerkenden onder loontrekkende vrouwen blijft wel nog aanzienlijk meer dan het aandeel deeltijdwerkenden onder de loontrekkende mannen (4,5%).

Wat vinden mannen en vrouwen ervan dat *vrouwen* bijdragen tot het inkomen van het gezin? In de APS-survey 2002 wordt de houding hieromtrent gemeten aan de hand van twee uitspraken die de respondenten al dan niet konden beamen: 1) zowel de man als de vrouw moeten bijdragen tot het inkomen van het gezin; 2) de taak van de man bestaat erin geld te verdienen, die van de vrouw voor het huishouden en het gezin te zorgen.

Grafiek 1.10 Attitudes over bijdrage van de vrouw aan het gezinsinkomen, in % naar geslacht

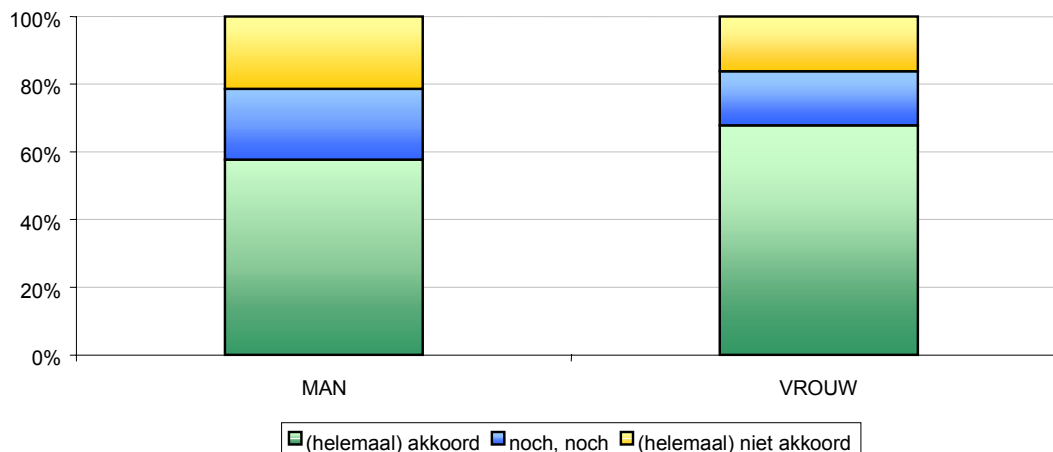

1. Zowel de man als de vrouw moeten bijdragen tot het inkomen van het gezin.
2. De taak van de man bestaat erin geld te verdienen; die van de vrouw om voor het huis en het gezin te zorgen.

- 55% van de mannen en 62% van de vrouwen gaat (helemaal) akkoord met de uitspraak dat zowel de man als de vrouw moeten bijdragen tot het inkomen van het gezin. Gelijklopend met deze uitspraak is ook iets meer dan de helft van de mannen (54%) en 61% van de vrouwen (helemaal) niet akkoord met het klassieke kostwinnersmodel. Wel blijken relatief meer mannen dan vrouwen 'onbestemd' wat de bijdrage van de vrouw tot het gezinsinkomen betreft. Maar 28% van de mannen, tegenover 23% van de vrouwen, zijn het er (helemaal) mee eens dat de man moet zorgen voor het inkomen en de vrouw voor het gezin.

- De meeste mannen (58%) en vrouwen (68%) zijn er ook van overtuigd dat een baan hebben voor de vrouw de beste manier is om zelfstandig te zijn. Nog ongeveer 1/5 van de mannen en iets minder dan 1/5 van de vrouwen is het daar (helemaal) niet mee eens.

Grafiek 1.11 Job als middel om zelfstandig te zijn

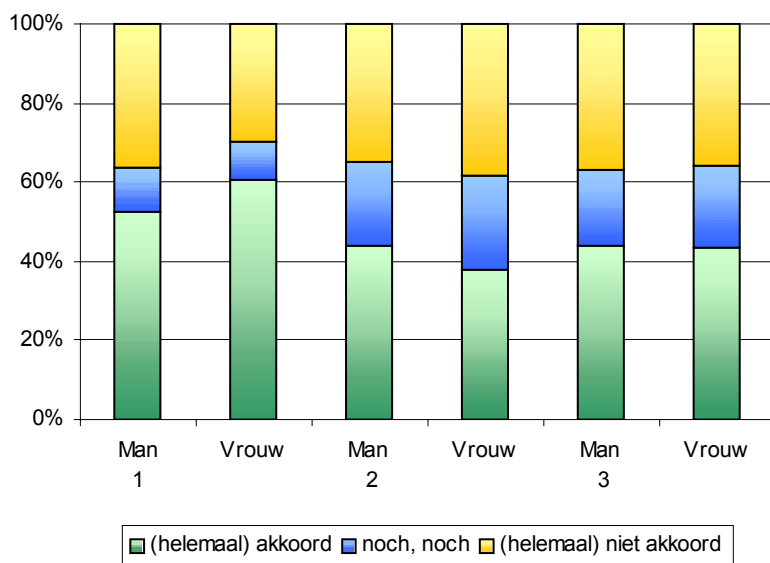

Een baan hebben is voor een vrouw de beste manier om zelfstandig te zijn.

- **Werkende vrouw en impact op het gezinsleven**

- De helft van de mannen en 61% van de vrouwen gaat (helemaal) akkoord met de stelling dat een buitenhuiswerkende moeder haar kinderen evenveel warmte en geborgenheid kan geven als een moeder die niet buitenhuis werkt. 37% van de mannen en 30% van de vrouwen kan zich evenwel niet bij deze bewering aansluiten.

Grafiek 1.12 Attitudes over buitenhuiswerkende moeder

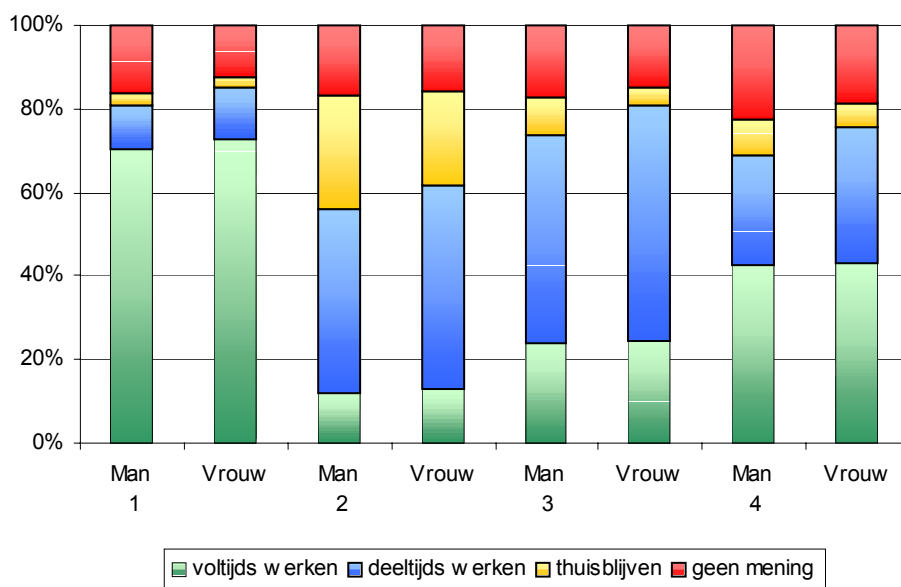
Legende zie volgende pagina

1. Een buitenhuiswerkende moeder kan haar kinderen evenveel warmte en gebondenheid geven als een moeder die niet buitenhuis werkt.
2. Het is waarschijnlijk dat een peuter lijdt onder het feit dat zijn/haar moeder buitenhuis werkt.
3. Al bij al lijdt het gezinsleven eronder wanneer de vrouw een voltijdse baan heeft.

- De antwoorden liggen minder eenduidig wanneer gepeild wordt naar de perceptie omtrent de impact van voltijdse arbeid van de *vrouw* op het gezinsleven. Ongeveer evenveel mannen als vrouwen zijn er wel (43%) als niet (36%) van overtuigd dat het gezinsleven eronder lijdt wanneer de vrouw een *voltijdse* baan heeft. 44% van de mannen en 38% van de vrouwen vindt dat een peuter waarschijnlijk lijdt onder het feit dat de moeder buitenshuis werkt, maar ook 38% is het niet eens met deze bewering.

Wat vinden mannen en vrouwen dan van de ‘ideale’ tewerkstellingsituatie van de *vrouw*? Aan de respondenten werd gevraagd: “Vindt u dat *vrouwen* in de volgende omstandigheden voltijds, deeltijds of helemaal niet buitenshuis zouden moeten werken?” Ongeveer 70% van zowel mannen als vrouwen zien als ideale situatie dat de *vrouw* voltijds werkt na het huwelijk en vóór er kinderen zijn. De meeste (modus) mannen en vrouwen geven dan ook de voorkeur aan het deeltijds werken van de vrouw wanneer een van de kinderen de leerplichtige leeftijd nog niet heeft bereikt. Ook nadat het jongste kind naar school gaat, zou voor de meeste (modus) mannen en vrouwen *de vrouw* best deeltijds werken. Minder dan de helft van de mannen en vrouwen vindt dat de vrouw voltijds kan werken nadat de kinderen het huis uit zijn.

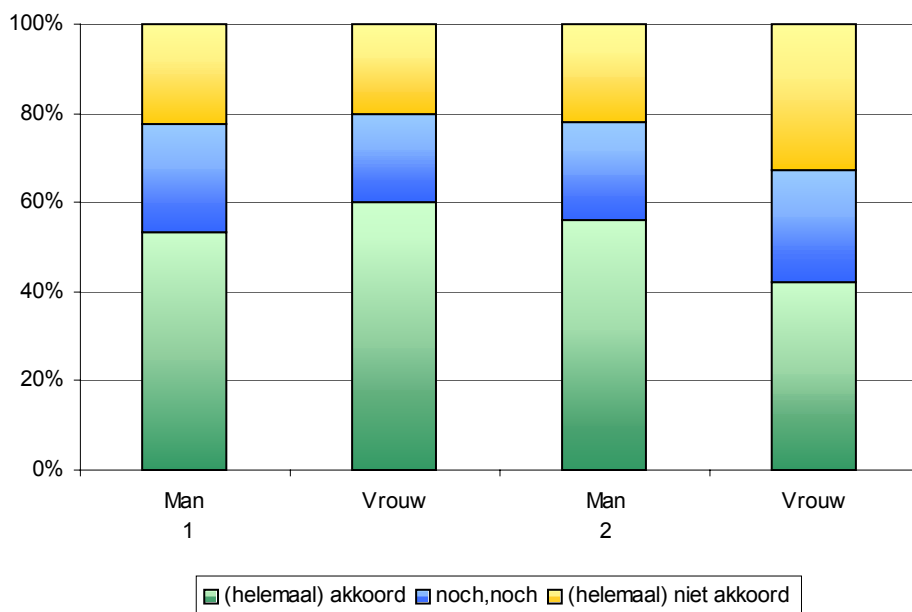
Grafiek 1.13 “Ideale” tewerkstellingsituatie vrouw

1. Na het huwelijk en voor er kinderen zijn
2. Wanneer één van de kinderen de leerplichtige leeftijd nog niet heeft bereikt
3. Nadat het jongste kind naar school gaat
4. Nadat de kinderen het huis uit zijn

- Iets meer vrouwen (60%) dan mannen (53%) vinden dat zij zoveel dingen in huis moeten doen zodanig dat zij vaak geen tijd hebben.
- Duidelijk minder vrouwen (40%) dan mannen (56%) noemen hun leven thuis zelden stresserend en 30% van de vrouwen tegenover 22% van de mannen gaat (helemaal) niet akkoord met deze bewering.

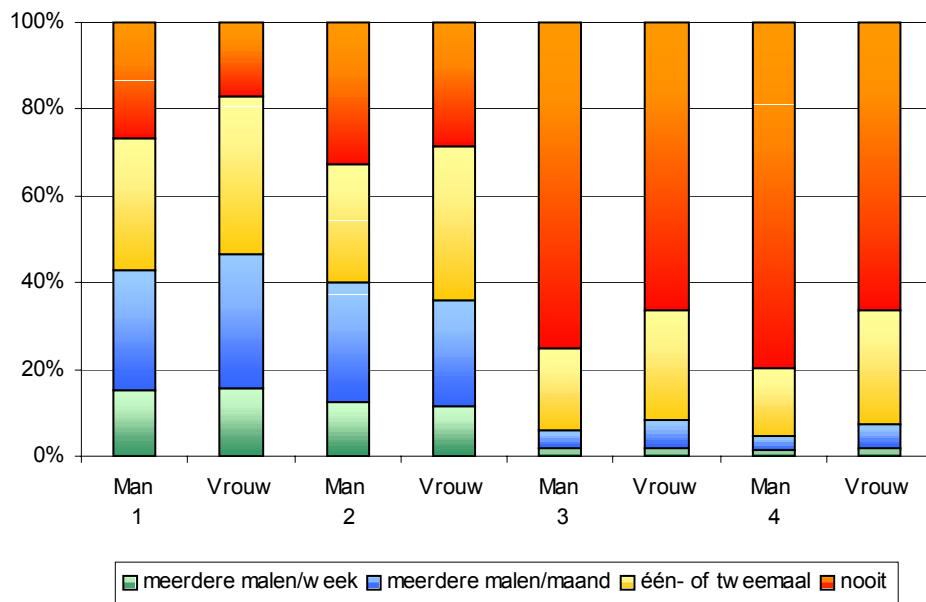
Grafiek. 1.14 Stress thuis

1. Er zijn zoveel dingen te doen in huis, vaak heb ik geen tijd genoeg om alles te doen
2. Mijn leven thuis is zelden stresserend

- Een gelijk percentage mannen en vrouwen (15%) zegt dat zij de afgelopen drie maanden meerdere malen per week te moe waren om de noodzakelijke huishoudelijke taken te doen na het werk. Bij 28% van de mannen en 31% van de vrouwen gebeurt dit de afgelopen drie maanden meerdere malen per maand. 27% van de mannen en 18,7% van de vrouwen stelt dat dit nooit gebeurt.
- Voor 40% van de mannen en 36% van de vrouwen was het de afgelopen drie maanden minstens meerdere malen per maand of vaker te moeilijk om huishoudelijke verplichtingen te vervullen door de tijd die op het werk wordt doorgebracht.
- Bij relatief meer vrouwen dan mannen komt het voor dat zij omwille van huishoudelijke taken te moe op het werk kwamen om goed te presteren: 34% van de vrouwen en 25% van de mannen beaamen dat het de afgelopen 3 maanden minstens een- of tweemaal per maand voorkwam.
- 1 op vijf mannen tegenover 1 op 3 vrouwen, zegt dat het de laatste drie maanden minstens een - of tweemaal per maand voorkwam dat zij met concentratiemoeilijkheden op het werk te kampen hadden wegens huishoudelijke verplichtingen.

Grafiek 1.15 Problemen combinatie arbeid – huishouden

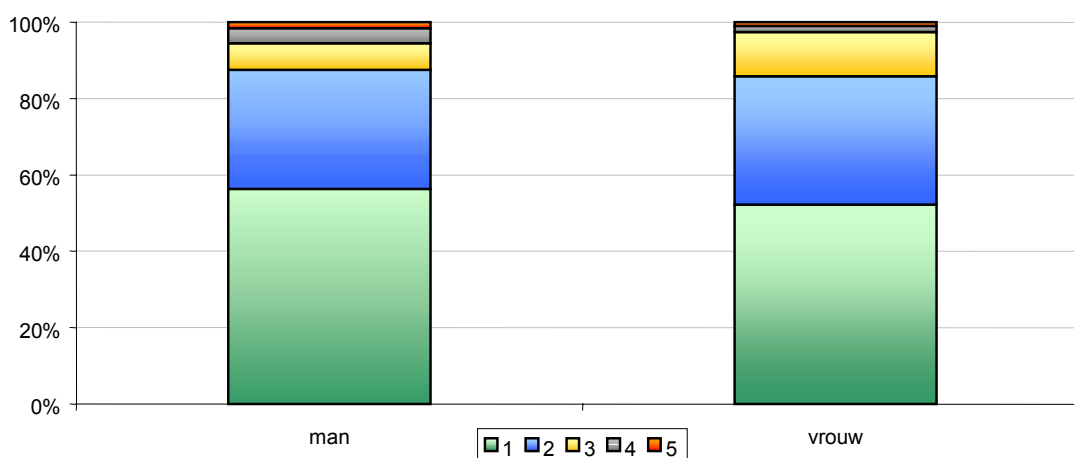

1. Toen ik van het werk thuiskwam, was ik te moe om de noodzakelijke huishoudelijke taken te doen.
2. Het was moeilijk voor mij om mijn huishoudelijke verplichtingen te vervullen door de tijd die ik op het werk doorbreng
3. Ik kwam te moe op het werk aan om goed te presteren wegens de huishoudelijke taken die ik had gedaan
4. Het was moeilijk om mij op het werk te concentreren wegens mijn huishoudelijke verplichtingen

• Algemene tevredenheid met het gezinsleven

In welke mate zijn de ondervraagde mannen en vrouwen nu tevreden met het gezinsleven? 56% van de mannen en 52,2% van de vrouwen zegt uitermate of zeer tevreden te zijn. Ongeveer 1 op 4 mannen en vrouwen is 'eerder' tevreden. Het aantal mannen of vrouwen dat eerder ontevreden of uitermate ontevreden is blijft zeer gering.

Grafiek 1.16 Tevredenheid met gezinsleven

1. Uitermate tevreden of zeer tevreden.
2. Eerder tevreden.
3. Noch tevreden noch ontevreden.
4. Eerder ontevreden.
5. Uitermate ontevreden of zeer ontevreden.

Er zijn wel significante verschillen naargelang het huishoudtype.¹ De tevredenheid met het gezinsleven is heel sterk bij diegenen die met een partner wonen of met een partner en kinderen: respectievelijk 90,4% en 94,4% van deze groep respondenten zeggen uitermate tot zeer tevreden te zijn met het gezinsleven. Vergeleken met deze ‘monsterscore’ ligt het relatief aandeel van de uitermate tot zeer tevreden respondenten veel lager bij diegenen die zonder partner met kinderen samenwoont (63,4%) en bij de alleenstaanden (58,6%). Van de alleenstaanden is ongeveer 10% eerder ontevreden en 6,9 % uitermate ontevreden of zeer ontevreden. Min of meer gelijklopende percentages ontevredenen vinden we terug bij diegenen die met kinderen samenwonen maar zonder partner: 10% zegt eerder ontevreden te zijn en 4,9% uitermate ontevreden.

1.3 Samenvattend

- We stellen vast dat het (kern)gezin en de familie nog steeds een belangrijke plaats innemen in het leven van mannen, vrouwen en kinderen maar dat er nog moeilijk kan gesproken worden van zoiets als een “standaardlevensloop”. De meeste kinderen en jongeren worden nog in een kerngezin grootgebracht, maar hun vader en moeder zijn niet noodzakelijk gehuwd of wonen niet noodzakelijk samen. Alleenwonende jonge mannen en vrouwen zijn geen uitzonderingen meer.
- De perceptie van levenskwaliteit hangt samen met dominante waarden en normen in de samenleving, inbegrepen waarden en normen m.b.t. het gezin en familie. Parallel met de vastgestelde feitelijke evolutie voltrekt zich een radicale wijziging in de opvattingen van mannen en vrouwen

¹ Niet opgenomen tabellen

(maar vooral in de opvattingen van vrouwen) over wat hoort en niet hoort om van een voorbeeldrelatie te kunnen spreken. Voor velen is het huwelijk geen must meer, is het hebben van kinderen geen noodzakelijke voorwaarde voor geluk, is echtscheiding geen schande meer wanneer koppels door voortdurend conflict de kwaliteit van hun relatie verstoord zien. Men zou kunnen stellen dat met de verschuivingen in de waarden en opvattingen rond het gezinsleven, voor velen een nieuwe invulling van het begrip is ontstaan die opnieuw aansluit bij een van de oorspronkelijke betekenissen van het gezin, met name deze van (permanente of tijdelijke) 'reisgezellen' in een levensloop.

- Ook is de idee van een werkende vrouw die naast haar man bijdraagt tot het gezinsinkomen vanzelfsprekend geworden. De meeste mannen en vrouwen zijn ervan overtuigd dat een baan hebben voor de vrouw de beste manier is om zelfstandig te zijn. Deze zelfstandigheid of autonomie is op zich een aspect van levenskwaliteit maar (voorlopig) betaalt de vrouw daar een tol voor. Zij draagt een dubbele verantwoordelijkheid. Dit is reeds uit tijdsbudgetonderzoek gebleken, maar het wordt ook zo door veel vrouwen subjectief ervaren.²
- Uit de APS peilingen rond tevredenheid met levensdomeinen – en aspecten (zie proloog) blijkt dat het aspect 'tijd om te doen wat moet gedaan worden' relatief minder goed scoort dan andere domeinen/aspecten. Ook voor het vervullen van huishoudelijke taken blijkt dit zowel bij werkende mannen als vrouwen een teer punt te zijn.
- De aangehaalde pijnpunten nemen niet weg dat meer dan de helft van de bevraagde mannen en vrouwen uitermate tot zeer tevreden is met het gezinsleven. 1 op 4 zegt eerder tevreden te zijn. Het maakt wel een verschil of men al dan niet samenwoont met een partner en kinderen, alleen samenwoont met kinderen of alleenstaand is.

² De data van de APS survey 2002 m.b.t. de opvattingen van Vlamingen over de combinatie gezin en arbeid zijn ondertussen ook ten gronde geanalyseerd door Ann Carton in Vlaanderen Gepeild! Carton A., Gezocht:M/V voor Gezin en Arbeid. Vlaamingen en hun opvattingen over de combinatie gezin en arbeid. In: Vlaanderen Gepeild, Administratie Planning en Statistiek, Brussel, 2003, p. 311 – 346.

2. Werk

In onze samenleving zullen weinigen nog vreemd opkijken bij het vernoemen van arbeid of werk als een domein van levenskwaliteit. Pakweg 150 jaar geleden lag dat hoogst waarschijnlijk anders. Het begrip ‘arbeid’ werd dan nog sterk geassocieerd met handenarbeid en handenarbeid was in die tijd geen pretje. Het was lang en zware labeur in ruil voor een laag loon. Voor het werkvolk was leven *overleven*. Nog verder in de tijd, in het feodaal – agrarische milieu werd arbeid geassocieerd met het werk van boeren en paste het concept arbeid helemaal niet in het ethos van de aristocratie.

Een belangrijke verandering in de 18de eeuw was de introductie van het begrip arbeid in de politieke economie. Van dan af krijgt het ook een abstracte *economische betekenis* als productiefactor naast kapitaal en grondstoffen. Vanaf de 18de eeuw wordt het begrip arbeid ook stilaan gebruikt in de betekenis van alle soorten arbeid, niet alleen in de betekenis van landarbeid. (R. Williams)

In het courant taalgebruik zegt niemand: ‘ik ga naar mijn arbeid’, wel: ‘ik ga naar mijn werk’. Beter is het dus te opteren voor het begrip ‘werk’ als domeinbenaming. Aan het begrip werk kleefde lang dezelfde pejoratieve connotatie als aan het begrip arbeid. Ook werd het niet altijd gebruikt in de betekenis van *betaald* werk. Deze betekenis heeft het pas gekregen met de ontwikkeling van het industrieel kapitalisme. De betekenis van werk verschuift dan naar deze van een productieve inspanning die zich voltrekt binnen een economisch – maatschappelijke verhouding. (R. Williams) Alleen in die betekenis is het begrijpelijk waarom de dagelijkse inzet en labeur van een huisvrouw niet wordt gedefinieerd als ‘werk’.

Naar ‘het werk gaan’ is voor vele volwassen Vlamingen een primair gegeven in hun dagelijks bestaan. Gemiddeld 8 uur per dag wordt door het werk in beslag genomen, reistijden niet meegerekend. De meeste laten na die 8 uur het werk achter zich maar 1 op tien Vlamingen neemt meerdere keren ‘werk’ mee naar huis (APS survey 2002). Voor de meeste werkende Vlamingen is ‘arbeid’ de belangrijkste bron van inkomen. Daarom wordt ‘werk’ hier als tweede domein behandeld, tussen gezin en inkomen. Zou het ook op de tweede plaats staan wanneer aan Vlamingen gevraagd wordt naar de belangrijkheid van levensdomeinen zoals gezin, vrienden, werk, vrije tijd, politiek en godsdienst? Uit de European Values Study van 1990 en 1999 blijkt dit inderdaad het geval te zijn. Zowel in 1990 als 1999 komt het gezin duidelijk op de eerste plaats (86% zeer belangrijk in 1999), gevolgd door werk (57% zeer belangrijk in 1999).

In de Vlaamse Welzijnsbarometer (Breda e.a.) wordt onder de welzijnsdimensie autonomie ‘arbeid’ vernoemd als bron van economische zelfstandigheid. Omgekeerd kan autonomie in het ‘werk’ – naast complexiteit, werkdruk e.a. - een van de (objectieve) dimensies zijn van de kwaliteit van ‘arbeid’. Later in deze bijdrage komen sommige van deze dimensies aan bod in de context van de subjectieve beleving van werk (of job?). Maar de eerste betekenis van autonomie voert ons meteen naar de objectieve context met de vraag naar de situatie van werkzaamheid en werkloosheid in Vlaanderen.

2.1 De objectieve context

• Werkenden

Het aantal werkenden is in 2001 lichtjes afgenomen. Volgens de Enquête naar de Arbeidskrachten (EAK) van het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) waren er in 2001 in Vlaanderen 2.494.901 personen tussen 15 en 64 jaar aan het werk. Dat zijn er 0,1% minder dan het jaar voordien. Het aantal werkende mannen daalde met 14.292; dit werd nog grotendeels maar niet volledig gecompenseerd door een toename van 11.386 in het aantal werkende vrouwen.

Tabel 2.1 Aantal werkenden tussen 15 en 64 jaar, naar geslacht, 1999-2001

Bron: NIS EAK (bewerking Steunpunt WAV, Jaarboek over de Arbeidsmarkt in Vlaanderen, editie 2002)

	1999	2000	2001
Mannen	1.415.801	1.450.729	1.436.437
Vrouwen	1.026.895	1.047.078	1.058.464
Totaal	2.442.636	2.497.807	2.494.901

Uit het etymologisch woordenboek:

Arbeid:

Uit het Middelnederlands 'arbeit'; Vergelijk met het Oudsaxisch 'arbed' en met het Oudhoogduits 'ar(a)beit'. Onder invloed van Luther verliest het Nieuwhoogduits woord 'Arbeit' grotendeels zijn negatieve bijklank in de zin van 'inspannend' en 'moeizaam'.

Ook is het noteren waard dat het Engelse equivalent van arbeid 'labour' zowel wordt gebruikt in de betekenis van 'arbeid' (oorspronkelijk: ploegen, werken op het land) als in de betekenis van een kind baren (vanaf de 16de eeuw). Zowel in de betekenis van arbeid als in de betekenis van bevallen werd het woord lang geconnoteerd met 'pijn': "So he with difficulty and labour hard,mov' on with difficulty and labour hee", zegt Milton in Paradise Lost.

Vanaf de 17de eeuw verliest ook in Engeland het woord 'labour' geleidelijk de gebruikelijke associatie met pijn, behalve dan in de betekenis van een kind baren. Het wordt vanaf de 18de eeuw ook gebruikt in de betekenis van alle soorten arbeid, dus niet alleen in de betekenis van landarbeid (De industriële revolutie voltrekt zich allereerst in Engeland en wordt gesitueerd in de tweede helft van de 18de eeuw). (R. Williams, o.c.)

Noteer ook dat in de feodaliteit bij de adel 'arbeid' vaak een pejoratieve connotatie had en geassocieerd werd met de (minderwaardige) 'boer'. Restanten daarvan vinden we ongetwijfeld nog in pejoratief geconnoteerde uitspraken als: "het is een echte boer".

De evolutie van het aantal werkenden resulteert in 2001 in een stagnatie van de Vlaamse werkzaamheidsgraad. De werkzaamheidsgraad, door het Steunpunt WAV berekend als het aandeel werkenden in de bevolking op beroepsactieve leeftijd (15-64 jaar), kwam in 2001 op 63,4%. De Vlaamse regering heeft een werkzaamheidsgraad van 67% tegen 2004 vooropgesteld. Ook in het kader van het Lissabon-proces wordt een doelstelling van 70% tegen 2010 naar voor geschoven. Om deze doelstellingen te halen zal de werkzaamheidsgraad jaarlijks aan een vrij strak tempo moeten groeien.

De stagnatie van de werkzaamheidsgraad in 2001 verhuult twee tegengestelde evoluties. De stijging van het aandeel werkende vrouwen zet zich door in 2001 (+0,5 procentpunt), terwijl het aandeel werkende

mannen daalt naar 72,1% (-0,7 procentpunt). De minder gunstige economische conjunctuur ligt wellicht aan de basis van de dalende werkzaamheid bij de mannen. De evolutie van de werkzaamheidsgraad bij de vrouwen wordt voor een deel verklaard door de stijgende arbeidsparticipatie. Daarnaast speelt ook hier het conjunctuureffect aangezien de toename van het aandeel werkende vrouwen in 2001 minder groot was dan de voorgaande jaren. Tegen 2010 zouden er 60 op de 100 vrouwen tussen 15 en 64 jaar werkzaam moeten zijn volgens de Lissabon-doelstelling.

Specifiek voor de Vlaamse arbeidssituatie is de 'samengedrukte loopbaan'. Jongeren (15-24 jaar) en ouderen (50-64 jaar) werken relatief weinig; de middencategorie daarentegen is naarstig aan het werk. Van de honderd Vlamingen in de leeftijdscategorie 25-49 jaar zijn er maar eventjes 84 aan het werk. Jongeren studeren lang en treden laat toe tot de arbeidsmarkt.

Europa stelt voorop dat er tegen 2010 in de leeftijdsklasse 55-64 jaar de helft aan het werk zou moeten blijven. Een teer punt is dat er bij de ouderen (50-64 jaar) nog maar 2 op 5 effectief werken. Bij de 55-64-jarigen waren er dit nog nauwelijks 1 op 4 in 2001.

Allicht zitten de vele afvloeiingen en herstructureringen als gevolg van de recente economische groeivertraging, waarbij nog steeds in belangrijke mate gebruik gemaakt wordt van de bestaande instrumenten voor vervroegde uittreding, hier voor iets tussen. De lage werkzaamheidsgraad bij de ouderen wordt door de Europese Commissie trouwens als één van de belangrijkste pijnpunten van de Belgische en Vlaamse arbeidsmarkt beschouwd.

Tabel 2.2 Werkzaamheidsgraad, in %, 1999-2001

Bron: NIS EAK (bewerking Steunpunt WAV, Jaarboek over de Arbeidsmarkt in Vlaanderen, editie 2002)

Totaal	1999	2000	2001
15-64 jarigen	62,1	63,5	63,4
Geslacht	1999	2000	2001
mannen	71,0	72,8	72,1
vrouwen	52,9	54,0	54,5
* Kansengroepen zijn in het cursief aangegeven.			
Leeftijd	1999	2000	2001
15-24 jarigen	32,9	33,7	34,5
25-49 jarigen	82,8	84,3	84,0
50-64 jarigen	38,0	39,9	40,1
* Kansengroepen zijn in het cursief aangegeven.			
Onderwijsniveau	1999	2000	2001
laaggeschoold	45,0	45,7	44,8
middengeschoold	68,2	69,1	69,1
hooggeschoold	85,6	85,9	85,2
* Kansengroepen zijn in het cursief aangegeven.			

Tabel 2.3 Aandeel deeltijdarbeid door loontrekkenden, naar geslacht, in %, 1997-2001

Bron: NIS EAK (bewerking Steunpunt WAV, Jaarboek over de Arbeidsmarkt in Vlaanderen, editie 2002)

	1997	1998	1999	2000	2001
Mannen	3,6	3,9	4,5	4,8	4,5
Vrouwen	37,0	39,1	41,4	40,9	40,4
Totaal	17,4	18,7	20,4	20,2	20,0

Tabel 2.4 Onvrijwillige deeltijd in % van het totaal aantal deeltijdse arbeidskrachten, 1999-2001

Bron: NIS EAK (bewerking steunpunt WAV, jaarboek van de Arbeidsmarkt in Vlaanderen, editie 2002)

	1999	2000	2001
Mannen	18,3	21,6	17,0
Vrouwen	17,3	15,5	13,5
Totaal	17,4	16,3	14,0

Het aandeel deeltijds werkende Vlamingen, dat de voorbije jaren gevoelig gestegen is, stagneert ook in 2001 en komt zo op 20%. Het aandeel deeltijdarbeid onder de loontrekkenden ligt in Vlaanderen bij vrouwen ongeveer negenmaal hoger dan bij mannen.

Tussen 1999 en 2001 daalde het aandeel deeltijds werkende Vlamingen dat aangeeft voltijds te willen werken van 17,4% naar 14,0%. Hiermee lijkt deeltijds werken steeds meer het resultaat te zijn van een vrijwillige keuze, al dan niet met het oog op een betere combinatie van werk en leven.

• Werkloosheid

Het Steunpunt WAV berekende op basis van gegevens van het NIS, de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB), het Federaal ministerie van Tewerkstelling en Arbeid (MTA) en de Rijksdienst voor Sociale Verzekering der Zelfstandigen (RSVZ), de werkloosheidsgraad en kwam zo in 2001 op 6,4% voor Vlaanderen. Dit betekent dat er meer dan 6 werklozen per 100 beroepsactieven (werkenden + werkzoekenden) zijn. In vergelijking met 2000 stabiliseert de werkloosheidsgraad zich.

Het risico op werkloosheid, dat nog steeds erg ongelijk verspreid is onder de Vlaamse bevolking, is in 2001 opnieuw toegenomen bij bepaalde 'kansengroepen' zoals jongeren en laaggeschoolden. Dit na een aanzienlijke verbetering voor beiden in 1999 en 2000. Bij vrouwen daalt de werkloosheidsgraad in 2001 wel, maar minder dan de voorgaande jaren. De werkloosheid bij de 50-plussers stabiliseert op een laag niveau, maar dit is gedeeltelijk misleidend omwille van de vervroegde uittrede uit het arbeidsproces en de doorstroom naar inactiviteit.

Tabel 2.5 Werkloosheidsgraad, totaal en naar bepaalde kansengroepen, in %, 1998-2001

	1998	1999	2000	2001
Totaal (15-64 jarigen)	8,1	7,2	6,4	6,4
Jongeren (15-24 jarigen)	18,1	16,7	14,5	15,0
Ouderen (50-64 jarigen)	3,8	3,5	3,1	3,0
Vrouwen	11,3	9,8	8,6	8,2
Laaggeschoolden	14,9	13,3	12,3	12,7

Bron: VDAB, NIS EAK, MTA, RSVZ (bewerking Steunpunt WAV Jaarboek over de Arbeidsmarkt in Vlaanderen, editie 2002)

Om de recente evolutie beter in kaart te brengen wordt er gebruik gemaakt van administratieve gegevens van de VDAB. Deze gegevens worden doorgaans gebruikt om de officiële arbeidsreserve of werkloosheid in beeld te brengen.

In de loop van 2001 treedt een opmerkelijke trendbreuk op in de Vlaamse werkloosheidscijfers. Na een jarenlange gestage daling komt er een stabilisatie in 2001 en een behoorlijke stijging in 2002. De ommekeer is er gekomen meer bepaald in september 2001.

De nieuwe werkloosheidstoename heeft zich bij bepaalde 'kansengroepen' minder doorgezet dan gemiddeld genomen.

Zo is het aantal laaggeschoolde werkzoekenden tussen juni 2001 en juni 2002 toegenomen met 10,2%, wat minder is dan de gemiddelde groei van 15,6% bij de totale groep van uitkeringsgerechtigde volledig werklozen (UVW's). Hun aandeel komt daarmee op 60,4% te liggen. Desondanks blijft het werkloosheidsrisico voor laaggeschoolden (12,7% in 2001) ongeveer dubbel zo hoog als gemiddeld (6,4% in 2001).

Ook de vrouwelijke werkloosheid (+9,4% in juni 2002) is minder toegenomen als gemiddeld (15,6% in juni 2002), waardoor hun oververtegenwoordiging in de totale arbeidsreserve verder afneemt tot 54,4% in juni 2002. De recente werkloosheidsvermeerdering was relatief sterker bij de mannen, deels als gevolg van het hoge aandeel mannelijke werknemers in de sterkst getroffen sectoren zoals bijvoorbeeld vervoer, post en communicatie, uitzendsector, ...

Nog een 'kansengroep' waarvoor de werkloosheid minder dan gemiddeld is gestegen, zijn de 50-plussers. Het gunstige karakter van deze evolutie dient echter gerelativeerd gezien de blijvend sterke uitstroom van oudere werklozen naar de inactiviteit via het stelsel van oudere 'uitgeschreven' werkzoekenden met behoud van de RVA-uitkering.

Een laatste groep die goed vertegenwoordigd is in de werkloosheid zijn de arbeidsgehandicapten. Het aantal werkzoekende gehandicapten is tussen juni 2001 en juni 2002 verder toegenomen met 6,1%, wat minder is dan het gemiddelde van 10,9% bij de totale groep van NWWZ. Waar de recente werkloosheidsstijging verband houdt met de economische groeivertraging, is de werkloosheid die arbeidsgehandicapten treft eerder structureel van aard. Het relatieve aandeel van de arbeidsgehandicapten nam lichtjes af in juni 2002 tot 10,6%, zonder dat dit echter een wezenlijke verbetering van hun structurele achterstand op de arbeidsmarkt betekent.

De nieuwe werkloosheidsaangroei sinds september 2001 is niet enkel waarneembaar bij de 'klassieke' kansengroepen, maar ook bij mannen en hoogopgeleiden. Anderzijds zijn er ook een aantal kansengroepen waar de werkloosheid in de periode juni 2001 – juni 2002 nog sterker dan gemiddeld is omhooggegaan, met name de jongeren (+26,5%) en de allochtone werkzoekenden (+20,2%). Zij lijken het hardst getroffen door de sputterende economie. Jongeren, die dikwijls werkzaam zijn in tijdelijke contracten of via interimcontracten, zien bij een conjuncturele omslag hun contract niet verlengd en komen zo sneller in de werkloosheid terecht. Bij een conjunctuurdip stellen bedrijven nieuwe aanwervingen veelal uit, waardoor jongeren in hun wachttijd moeilijker aan een job geraken en zo na negen maanden uitkeringsgerechtigd worden.

Voor de inschatting van de werkloosheid bij allochtonen wordt bij de VDAB naast de nationaliteit ook gebruik gemaakt van een naamherkenningsprogramma om de etniciteit te bepalen. De recente werkloosheidsevolutie volgens nationaliteit wordt immers vertekend door een aantal wijzigingen in de regelgeving, met name de snel-Belg-wet en de mogelijkheid voor asielzoekers in regularisatieprocedure om zich te laten inschrijven als werkzoekende.

Tabel 2.6 Werkloosheid, op 30 juni, 1999-2002

Bron: VDAB

Niet-werkende werkzoekenden (NWWZ)*	1999	2000	2001	2002	2001-2002
	(aantal)	(aantal)	(aantal)	(aantal)	(%)
totaal	176.141	153.730	150.605	166.972	+10,9
waarvan:					
vrij ingeschreven werkzoekenden	10.656	12.666	20.132	17.146	-14,8
werkzoekenden in wachtijd	8.273	7.766	8.520	9.537	+12,0
arbeidsgehandicapten	17.779	16.303	16.604	17.619	+6,1

* NWWZ = UVW's + werkzoekenden in wachtijd + vrij ingeschreven werkzoekenden + andere

Uitkeringsgerechtigde volledig werklozen (UVW's)	1999	2000	2001	2002	2001-2002
	(aantal)	(aantal)	(aantal)	(aantal)	(%)
totaal	144.912	120.967	111.397	128.819	+15,6
waarvan:					
laaggeschoolden	93.438	77.643	70.660	77.870	+10,2
vrouwen	87.607	73.587	65.861	72.061	+9,4
jongeren (15-24 jarigen)	23.824	18.308	17.929	22.680	+26,5
ouderen (50-64 jarigen)	11.940	10.485	9.918	10.800	+8,9
langdurig werklozen (> 1 jaar werkzoekend)	81.329	65.959	53.757	54.195	+0,8
nationaliteit (niet EU)	9.881	8.513	7.383	7.651	+3,6
etniciteit (niet Europees)	14.911	13.417	13.088	15.728	+20,2

• Een leven lang leren ... in functie van een job?

Er worden steeds hogere eisen aan de mensen gesteld, zowel aan de werkenden als de werkzoekenden. In tijden waar kennis een dominant productie- en concurrentiemiddel wordt en waar de diensteneconomie voornamelijk gehuisvest in de tertiaire en quataire sectoren razendsnel uitbreidt, is de vraag naar actieve en vaardige medewerkers groot. Men verwacht meer ondernemerschap, zelfsturing en aanpassingsvermogen van het individu. Zeker voor groepen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt is het niet evident hieraan te voldoen. In deze context duiken begrippen als levenslang en levensbreed leren op. Bijkomende opleiding(en) worden gezien als opstap naar een kennis- en informatiemaatschappij.

Haast $\frac{3}{4}$ van de geënquêteerden in de APS-survey van 2001 is het er eens tot volledig mee eens is dat men zonder permanente vorming gedoemd is om op termijn niet meer mee te kunnen in onze snel veranderende maatschappij. Zowel mannen als vrouwen zitten op één golflengte. Naar leeftijd en opleidingsniveau zijn er wel significante discrepanties te noteren. In de oudere leeftijdscategorieën (45+) liggen de percentages hoger dan in de jongere. Wellicht hebben de oudere Vlamingen reeds meer ervaring en ondervinding met hoe moeilijk het is om op hogere leeftijd nog een plaats op de arbeidsmarkt te hebben en houden. De hoger opgeleiden onderschrijven de uitspraak meer dan de lagere studieniveaus.

Ongeacht geslacht, leeftijd of studieniveau, is een hoog percentage Vlamingen het ermee eens tot volledig eens dat de overheid ervoor moet zorgen dat iedereen voldoende basisvaardigheden kan verwerven. Mensen zonder betaald werk zijn hiervan nog meer overtuigd dan personen met betaalde arbeid.

Ongeveer $\frac{1}{4}$ van de respondenten is het eens tot volledig eens met de uitspraak dat ze helemaal niet bereid zijn om buiten de werkuren jobgerichte opleiding en vorming te gaan volgen. Dat wil zeggen dat er $\frac{3}{4}$ van de respondenten toch wel bereid kan gevonden worden om buiten de werkuren een opleiding te gaan doen. Naar leeftijd, studieniveau en werksituatie zijn er verschillen te noteren. Naarmate de leeftijd stijgt,

willen mensen minder buiten hun werkuren aan een opleiding participeren. Hoe hoger het studieniveau, hoe meer men bereid is buiten de werkuren te gaan bijscholen. Ook bij degenen die geen betaald werk hebben, ligt het percentage dat zegt bereid te zijn om buiten de werkuren aan een opleiding deel te nemen, hoger dan bij de betaald werkenden.

Los van geslacht en leeftijd is een groot deel van de Vlamingen het eens tot volledig eens met de uitspraak dat iedereen de kans zou moeten krijgen om zijn/haar loopbaan gedurende een bepaalde periode met behoud van loon en sociale rechten te onderbreken om opleiding en vorming te kunnen volgen. Opvallend hier is dat naarmate het studieniveau stijgt, het percentage dat het hiermee eens en volledig eens is daalt. Ook tussen de groepen die geen en wel betaald werk hebben, zijn er significante verschillen vast te stellen.

Tabel 2.7 Houding t.o.v. bijkomende opleiding, naar werksituatie, in %

eens+volledig eens	betaald werk	geen betaald werk	totaal in %
Zonder permanente opleiding en vorming is men gedoemd om op termijn niet meer mee te kunnen in onze snel veranderende maatschappij (N = 1.353)	72,8	75,1	73,8
De overheid moet ervoor zorgen dat iedereen voldoende basisvaardigheden kan verwerven (N = 1.353)	84,3	87,8	85,9
Ik ben helemaal niet bereid om buiten de werkuren jobgerichte opleiding en vorming te volgen (N = 1.176, ***)	19,8	32,5	24,5
Iedereen zou de kans moeten krijgen om zijn/haar loopbaan gedurende een bepaalde periode met behoud van loon en sociale rechten te onderbreken om opleiding en vorming te kunnen volgen (N = 1.332, *)	81,7	86,7	83,9

* Significantie $p < 0,05$.

*** Significantie $p \leq 0,001$.

Bron: APS-survey 2001

Tabel 2.8 Houding t.o.v. bijkomende opleiding, naar leeftijdsklassen, in %

eens+volledig eens	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+	totaal in %
Zonder permanente opleiding en vorming is men gedoemd om op termijn niet meer mee te kunnen in onze snel veranderende maatschappij (N = 1.355, ***)	60,2	71,2	70,5	78,6	77,5	81	80	73,7
De overheid moet ervoor zorgen dat iedereen voldoende basisvaardigheden kan verwerven (N = 1.354)	86,3	81,7	84	84,7	89,1	89	91,1	85,8
Ik ben helemaal niet bereid om buiten de werkuren jobgerichte opleiding en vorming te volgen (N = 1.174, ***)	13,4	17,5	19,2	24,2	38,2	43,3	47,9	24,5
Iedereen zou de kans moeten krijgen om zijn/haar loopbaan gedurende een bepaalde periode met behoud van loon en sociale rechten te onderbreken om opleiding en vorming te kunnen volgen (N = 1.331)	86,8	84,7	80,4	82,5	84,6	84,8	89,5	84

*** Significantie $p \leq 0,001$.

Bron: APS-survey 200

Tabel 2.9 Houding t.o.v. bijkomende opleiding, naar opleidingsniveau, in %

eens+volledig eens	geen/lager onderwijs	lager secundair	hoger secundair	nuho	unief	totaal in %
Zonder permanente opleiding en vorming is men gedoemd om op termijn niet meer mee te kunnen in onze snel veranderende maatschappij (N = 1.307, ***)	67,8	72,4	73,4	84	86,6	74,4
De overheid moet ervoor zorgen dat iedereen voldoende basisvaardigheden kan verwerven (N = 1.305)	85,6	87,5	84,5	87,3	87,7	86,1
Ik ben helemaal niet bereid om buiten de werkuren jobgerichte opleiding en vorming te volgen (N = 1.138, ***)	45,6	25,5	22,6	12,2	10,3	24,9
Iedereen zou de kans moeten krijgen om zijn/haar loopbaan gedurende een bepaalde periode met behoud van loon en sociale rechten te onderbreken om opleiding en vorming te kunnen volgen (N = 1.285, *)	87,5	86,5	84	80,3	76,3	84,2

* Significantie $p < 0,05$.*** Significantie $p < 0,001$.

Bron: APS-survey 2001

Wie neemt er daadwerkelijk deel aan bijkomende opleidingen?

De APS-survey van 2002 schetst volgend profiel van deelnemers aan bijkomende opleidingen.³

Naar geslacht opgesplitst volgde 24,0% van de mannen een bijkomende opleiding tegen 19,2% van de vrouwen.

Een opdeling naar leeftijd toont aan dat de klasse van 25-34 jaar met 34,3% het meest bijkomende opleiding volgt. Dit is wellicht te verklaren door het feit dat in deze categorie heel wat mensen zitten die nog in het begin van hun loopbaan staan. Onderzoek toont aan dat er dan juist het meest van job veranderd wordt. Nieuwe werksituaties kunnen de behoefte aan bijkomende opleiding bevorderen. Bij de oudere leeftijdscategorieën neemt de deelname aan bijkomende opleiding af met het stijgen van de jaren. Bij de 75-plussers participeert er nog nauwelijks 1,8% aan opleiding.

Ook naar opleidingsniveau vallen er duidelijke verschillen te noteren. Naarmate het opleidingsniveau hoger ligt, is ook de deelname aan bijkomende opleiding groter. Zo volgde er 5,7% van de categorie geen of lager onderwijs een bijkomende opleiding. Bij de mensen met een universitair diploma was dit 48,5%. Het belang van het basisonderwijs wordt hiermee benadrukt voor de ontwikkeling van de basisattitudes die nodig zijn om een leven lang te willen en kunnen leren.

De antwoorden variëren eveneens met de werksituatie van de ondervraagde personen. Onder diegenen die betaald werk hebben volgde 31,2% een bijkomende opleiding. Ongeveer 10,1% van de groep die geen betaald werk uitoefende nam deel aan een bijkomende opleiding.

³ Niet opgenomen tabellen

2.2 Subjectieve beleving

• Hoe tevreden of ontevreden is men over het werk?

Het hoofddaccent van het Vlaams werkgelegenheidsbeleid ligt eerst en vooral op een kwantitatieve verhoging van de werkzaamheidsgraad. Een toenemende werkzaamheidsgraad leidt echter niet noodzakelijk tot een verhoging van de kwaliteit van het werk. Vandaar dat de Vlaamse overheid ook extra aandacht schenkt aan het verbeteren van de kwaliteit van arbeid.

Via de APS-survey van 2002 kan worden nagegaan in welke mate de werkenden in Vlaanderen tevreden zijn over hun job en over diverse deelaspecten ervan. Wanneer de arbeidstevredenheid als indicatie voor welzijn op het werk gehanteerd wordt, dan lijkt dit welzijn in Vlaanderen vrij hoog te liggen. Dit blijkt eerst en vooral uit de globale beoordeling van het werk. Iets meer dan 9 op de 10 (91,5%) van de respondenten geeft aan eerder tot zeer tevreden te zijn met werk in zijn geheel.

Tabel 2.10 Gradatie van tevredenheid met diverse aspecten van de job, in %

Bron: APS-survey 2002

	zeer ontevreden	eerder ontevreden	niet tevreden/niet ontevreden	eerder tevreden	zeer tevreden	n totaal
Arbeidsvoorwaarden						
loon	2,5	10,4	13,3	60,8	12,9	803
werkzekerheid	2,7	6,7	9,5	49,2	31,8	801
uurregeling	1,4	4,7	10,8	52,3	30,8	801
kansen op promotie	11,3	14,0	34,2	33,1	7,5	719
Arbeidsomstandigheden						
fysieke werkomstandigheden	1,6	8,0	17,6	53,6	19,1	797
werkdruk	4,0	16,8	23,7	44,8	10,7	796
Arbeidsverhoudingen						
directe chef	2,7	6,9	15,9	45,3	29,3	734
collega's	1,0	2,9	11,8	48,1	36,1	763
Arbeidsinhoud						
inhoud job	0,7	2,7	9,4	55,9	31,3	800
mogelijkheden om bij te leren	6,3	13,7	21,1	41,3	17,6	787
mate waarin men zelf beslissingen kan nemen over werk	2,0	6,4	14,1	52,1	25,5	800
mate waarin men kennis en vaardigheden kan gebruiken	2,0	6,2	9,2	53,5	29,1	803
Werk in zijn geheel	0,6	1,5	6,4	63,4	28,1	803

Naar deelaspecten bekeken is meer dan 80% van de ondervraagden zeer tevreden of eerder tevreden over de inhoud van de job, de collega's, de uurregeling, de mate waarin men kennis en vaardigheden kan gebruiken en de werkzekerheid. Wat dit laatste aspect betreft vallen er significante verschillen te noteren naargelang het genoten opleidingsniveau. Diegenen die een diploma niet-universitair hoger onderwijs (nuho) bezitten zijn meer tevreden (eerder + zeer) over de werkzekerheid dan anderen met een ander opleidingsniveau. Ook voor de mate waarin men kennis en vaardigheden kan gebruiken in de job, zijn er

significante verschillen in tevredenheid te vermelden en dit zowel naargelang leeftijd als naar opleidingsniveau.

Tabel 2.11 Gradatie van tevredenheid over de werkzekerheid, naar opleidingsniveau, in %

Bron: APS-survey 2002

Tevredenheid werkzekerheid (n = 800)	geen/lager onderwijs (n=78)	lager secundair (n=147)	hoger secundair (n=294)	nuho (n=191)	unief (n=90)	totaal in %
zeer ontevreden	11,5	2,7	1,4	1,0	2,2	2,6
eerder ontevreden	14,1	3,4	7,5	5,8	5,6	6,8
niet tevreden/niet ontevreden	6,4	9,5	9,9	7,9	16,7	9,8
eerder tevreden	41,0	55,8	54,1	47,1	32,2	49,0
zeer tevreden	26,9	28,6	27,2	38,2	43,3	31,9
totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Significantie: ** $p \leq 0,01$.

Tabel 2.12 Gradatie van tevredenheid over de mate waarin men kennis en vaardigheden kan gebruiken, naar opleidingsniveau, in %

Tevredenheid gebruik kennis en vaardigheden (n = 800)	geen/lager onderwijs (n=80)	lager secundair (n=145)	hoger secundair (n=294)	nuho (n=189)	unief (n=92)	totaal in %
zeer ontevreden	3,8	0,7	2,0	2,1	2,2	2,0
eerder ontevreden	5,0	2,8	9,9	4,2	6,5	6,4
niet tevreden/niet ontevreden	13,8	10,3	8,8	8,5	6,5	9,3
eerder tevreden	56,3	55,9	54,4	52,4	44,6	53,3
zeer tevreden	21,3	30,3	24,8	32,8	40,2	29,1
totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Significantie: * $p \leq 0,05$.

Bron: APS-survey 2002

Tabel 2.13 Gradatie van tevredenheid over de mate waarin men kennis en vaardigheden kan gebruiken, naar leeftijd, in %

Bron: APS-survey 2002

Tevredenheid gebruik kennis en vaardigheden (n = 802)	18-24 (n=64)	25-34 (n=224)	35-44 (n=252)	45-54 (n=193)	55-64 (n=62)	65-74 (n=6)	75+ (n=1)	totaal in %
zeer ontevreden	10,9	2,2	0,8	1,0	-	-	-	2,0
eerder ontevreden	7,8	7,6	4,8	6,7	3,2	-	-	6,1
niet tevreden/niet ontevreden	12,5	8,0	11,9	6,2	9,7	-	-	9,2
eerder tevreden	45,3	53,6	52,4	61,7	41,9	33,3	100,0	53,5
zeer tevreden	23,4	28,6	30,2	24,4	45,2	66,7	-	29,2
totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Significantie: * $p < 0,05$.

* vanaf 65 + te gering aantal eenheden voor conclusies

Meer dan 20% van de werkende Vlamingen geeft aan eerder tot zeer ontevreden te zijn met de kansen op promotie, de werkdruk en de mogelijkheden tot bijleren. Voor dit laatste aspect vallen er significante verschillen te bespeuren naargelang leeftijd en opleidingsniveau. Ook het aspect promotie kan op significante verschillen rekenen naargelang de leeftijd.

Tabel 2.14 Gradatie van tevredenheid over mogelijkheden om bij te leren, naar leeftijd, in %

Bron: APS-survey 2002

* vanaf 65 + te gering aantal eenheden voor conclusies

Tevredenheid mogelijkheden om bij te leren (n = 788)	18-24 (n=63)	25-34 (n=220)	35-44 (n=247)	45-54 (n=190)	55-64 (n=61)	65-74 (n=6)	75+ (n=1)	totaal in %
zeer ontevreden	7,9	5,0	5,3	8,4	4,9	33,3	-	6,3
eerder ontevreden	11,1	10,0	19,4	12,6	11,5	-	-	13,7
niet tevreden/niet ontevreden	12,7	20,5	21,9	23,2	19,7	33,3	100,0	21,1
eerder tevreden	47,6	40,0	36,0	44,2	52,5	33,3	-	41,2
zeer tevreden	20,6	24,5	17,4	11,6	11,5	-	-	17,6
totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Significantie: * p < 0,05.

Tabel 2.15 Gradatie van tevredenheid over de mogelijkheden om bij te leren, naar opleidingsniveau, in %

Bron: APS-survey 2002

Tevredenheid mogelijkheden om bij te leren (n = 785)	geen/lager onderwijs (n=77)	lager secundair (n=142)	hoger secundair (n=286)	nuho (n=190)	unief (n=90)	totaal in %
zeer ontevreden	5,2	8,5	5,6	7,4	4,4	6,4
eerder ontevreden	26,0	7,0	16,1	11,6	10,0	13,6
niet tevreden/niet ontevreden	26,0	23,9	20,6	20,0	16,7	21,1
eerder tevreden	29,9	45,1	40,2	43,7	43,3	41,3
zeer tevreden	13,0	15,5	17,5	17,4	25,6	17,6
totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Significantie: * p ≤ 0,05.

Tabel 2.16 Gradatie van tevredenheid over de kansen op promotie, naar leeftijd, in %

Bron: APS-survey 2002

Tevredenheid kansen op promotie (n = 718)	18-24 (n=59)	25-34 (n=204)	35-44 (n=230)	45-54 (n=173)	55-64 (n=49)	65-74 (n=2)	75+ (n=1)	totaal in %
zeer ontevreden	8,5	10,8	10,9	13,3	12,2	-	-	11,3
eerder ontevreden	6,8	11,8	15,2	18,5	10,2	-	-	13,9
niet tevreden/niet ontevreden	40,7	29,4	36,1	32,4	42,9	50,0	-	34,1
eerder tevreden	28,8	41,2	31,3	30,1	22,4	50,0	100,0	33,1
zeer tevreden	15,3	6,9	6,5	5,8	12,2	-	-	7,5
totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Significantie: * p ≤ 0,05.

Eerder onderzoek van prof H. De Witte op data uit de APS-survey van 1998 i.v.m. arbeidstevredenheid toont aan dat de tevredenheid met het werk in zijn geheel slechts door een vijftal aspecten beïnvloed wordt, met name: de arbeidsinhoud, de mate waarin men initiatief kan nemen, het loon, de collega's en de werkdruk.

Er doen zich verschillen voor tussen mannen en vrouwen. De globale arbeidstevredenheid bij vrouwen wordt beïnvloed door de eerste vier aspecten. Bij mannen komt daarbij nog de werkdruk en ook het aspect directe chef bovenop. Opvallend is dat het aspect arbeidsinhoud bij vrouwen belangrijker is dan bij hun mannelijke collega's. Ook naargelang de leeftijd zijn er verschillen in de aspecten die de algemene arbeidstevredenheid mee bepalen. Bij de leeftijdsklasse onder de 50 jaar blijkt de inhoud van de job de belangrijkste factor te zijn die de globale arbeidstevredenheid verhoogt of verlaagt. Bij de 50-plussers zijn de fysieke werkomstandigheden en de werkdruk dan weer bepalend.

Al naargelang de beroeps categorie vallen er ook andere accenten te noteren. Zo komt bij bedienden de tevredenheid met de inhoud van het werk op de eerste plaats. Bij arbeiders valt dan weer het groter belang

van het aspect initiatief kunnen nemen op. Bij de zelfstandigen speelt er slechts één element een significante rol en dat is het loon.

- **Vrees om werk te verliezen of er geen (meer) te vinden**

Aan de werkende respondenten van de APS-survey 2002 werd tevens gevraagd hoe dikwijls dat zij vrezen hun werk te verliezen door faillissement en ontslag. Meer dan de helft (53,4%) antwoordde ‘nooit’ en 25,5% ‘zelden’. Dus haast 80% van de werkende Vlamingen laat er nauwelijks zijn slaap voor. Naar geslacht en leeftijd vallen er niet echt significante verschillen op te tekenen. Naar opleiding zijn er wel uiteenlopende verschillen. Ongeveer 15% van de mensen met enkel een diploma lager onderwijs vrezen ‘vaak’ om hun werk te verliezen.

Ook bij de niet-werkende respondenten (werklozen, ziekteverlof, ...) werd gepolst naar hun vrees om in de komende jaren geen werk meer te krijgen. Zes op tien van hen geeft aan nooit of zelden daarvoor te vrezen. Ongeveer 30% geeft aan dit ‘soms’ te doen. Enkel naar geslacht vallen hier uiteenlopende significante verschillen op.

Tot slot werd ook aan de studerende jongeren gevraagd of zij, als ze aan het einde van hun studies denken, al of niet dikwijls vrezen om geen werk te vinden. Ook hier geeft ongeveer 80% aan zelden tot nooit te vrezen om geen werk te krijgen. Ongeveer 4% geeft aan er vaak voor te vrezen en 17,7% soms.

Tabel 2.17 Gradatie vrees werkverlies, naar opleiding, in %

Bron: APS-survey 2002

Vrees werkverlies (n = 790)	geen/lager onderwijs (n=79)	lager secundair (n=141)	hoger secundair (n=293)	nuho (n=188)	unief (n=89)	totaal in %
nooit	58,2	53,9	52,2	52,7	55,1	53,4
zelden	11,4	27,7	26,3	28,7	24,7	25,5
soms	15,2	14,2	16	14,9	14,6	15,2
vaak	15,2	4,3	5,5	3,7	5,6	5,8
totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Significantie: * $p \leq 0,05$.

Tabel 2.18 Gradatie vrees om geen werk te krijgen bij mensen zonder betaald werk, naar geslacht, in %*

Vrees om geen werk te krijgen (n = 84)	mannen (n = 38)	vrouwen (n = 46)	totaal in %
nooit	34,2	39,1	36,9
zelden	28,9	17,4	22,6
soms	15,8	37,0	27,4
vaak	21,1	6,5	13,1
totaal	100,0	100,0	100,0

Significantie: * $p \leq 0,05$.

* Mensen zonder betaald werk = werklozen, in ziekteverlof, ...

Bron: APS-survey 2002

2.3 Samenvattend

- Na het gezin komt arbeid ook in de subjectieve beleving van Vlamingen op de tweede plaats als levensdomein. De relatie tussen arbeid en levenskwaliteit ligt voor de hand. Voor velen is arbeid een belangrijke zoniëet de belangrijkste bron van inkomsten en arbeid schraagt de economische zelfstandigheid van individuen.
- Anderzijds wordt tussen 1999 en 2001 een opmerkelijke daling vastgesteld van het aandeel deeltijds werkende Vlamingen dat aangeeft *voltijds* te *willen* werken. Dit aandeel is gedaald van 17,4% naar 14,2%. Indien die trend zich voortzet dan lijkt deeltijds werken steeds meer het resultaat te zijn van een vrijwillige keuze, al dan niet met het oog op een betere combinatie van werk en leven. De vraag blijft of op dit ogenblik deeltijds werk wel als een volwaardig alternatief wordt erkend. Is de dominante 'bedrijfscultuur' op dit ogenblik nog steeds niet een cultuur van "permanente aanwezigheid", een cultuur waarin deeltijdwerk een pejoratieve bijklank heeft omdat continue bereikbaarheid en optimale aanwezigheid haast synoniemen lijken voor toewijding en betrokkenheid?
- Arbeidstevredenheid is ongetwijfeld een belangrijk aspect van subjectief welbevinden. Bij de meeste Vlamingen ligt de algemene arbeidstevredenheid hoog. Graaft men dieper naar tevredenheid met bepaalde aspecten van de job, dan scoren de tevredenheid met promotiemogelijkheden, met werkdruk en met de mogelijkheden tot het bijleren minder goed.
- Vooral dit laatste is opmerkelijk omdat het belang van scholing voor een goede positie op de arbeidsmarkt al lang wordt onderkend. Door onze snel veranderende samenleving komt echter steeds meer de nadruk te liggen op *permanent* leren. Uit de APS-survey van 2001 blijkt dat het belang van permanente vorming ook door drie op vier van de ondervraagde Vlamingen wordt erkend. Uit diezelfde survey blijkt echter ook dat het vooral de *hogere* opgeleiden zijn die dit belang van permanente vorming onderschrijven, dat het vooral de *hogere* opgeleiden zijn die bereid zijn buiten de werkuren een opleiding te gaan volgen en dat het vooral de *hogere* opgeleiden zijn die daadwerkelijk deelnemen aan bijkomende opleidingen. Lager opgeleiden stappen minder of niet op deze permanente scholingstrein. De vraag is, is dit nodig en zo ja, welke argumenten kan men aanreiken naar lager geschoolde mensen toe? Een mogelijk antwoord op deze vraag ligt o.i. op het snijvlak tussen arbeidsmarkt en inkomen.

3. Inkomen

In de jaren zeventig waren de inkomensverdeling⁴ en het afzwakken van de inkomensongelijkheid nog topissues voor het beleid en voor onderzoek. In de actuele vertogen over de actieve welvaartsstaat lijkt het thema inkomensongelijkheid naar de achtergrond verschoven. Nochtans is er, zeker in recente Angelsaksische economische literatuur, opnieuw meer aandacht voor het verdelingsvraagstuk. Minder vanuit de vraag naar inkomensnivellering, maar eerder vanuit de vraag naar de samenhang met de economische activiteit, meer bepaald m.b.t. de mogelijke impact van grote beloningsverschillen op het doelmatig functioneren van de arbeidsmarkt.(MELKERT) Bovendien blijft het inkomen van personen en gezinnen nog steeds een belangrijke scharnier tussen welvaart en welzijn. Het is zeker een noodzakelijke maar geen voldoende voorwaarde voor levenskwaliteit. “Geld maakt niet gelukkig” zegt het ene spreekwoord, maar “geld kan vele gaten stoppen” zegt het andere.

3.1 De objectieve context

- **De inkomensverdeling**

De verdeling van individuele inkomens kent een serieuze scheeftekening naar de lage kant. De reden ligt voor de hand: de verdeling bevat immers ook groepen die niet voltijds (willen/moeten/kunnen) werken, zoals deeltijds werkenden, waaronder vele vrouwen, studenten die wat bijverdienen om studies of vrije tijd te financieren, gepensioneerden met een laag pensioentje. Statistieken *aan de individuele zijde* geven dan ook vaak een al te pessimistisch plaatje. (PEN)

De persoonlijke inkomensverdeling is – om het even in statistisch jargon uit te drukken – een positieve erg scheve verdeling. De curve vertoont een hoge top (modus) aan de kant van de lagere inkomenswaarden en een lange laag hangende staart naar rechts voor de hogere inkomens. Omdat het gemiddeld inkomen opgetrokken wordt door de hoge uitersten is het met dergelijke positief scheve verdelingen riskant alleen te focussen op het gemiddeld inkomen. Bij deze ongelijke verdeling ligt immers het gros lager dan het gemiddelde en de mediaan.

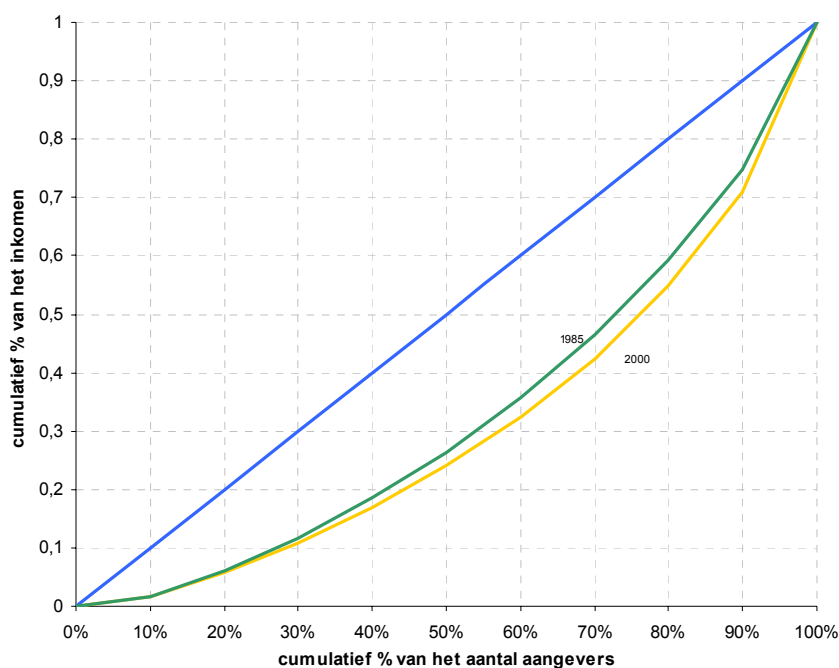
Om dit aan te tonen hanteerde de Nederlandse econoom Jan Pen ooit de metafoor van een *1 uur durende* parade van mensen waarvan de hoogte van het persoonlijke inkomen wordt voorgesteld door hun lengte. Stel dat alleen toeschouwers met een gemiddelde lengte (gemiddeld inkomen) zijn uitgenodigd om de parade te aanschouwen. Welk spektakel staat hun te wachten? De lengte van de paradedeelnemers groeit met een tergende traagheid. Tot hun verwondering zullen ze eerst nietige mensjes uit de grond zien kruipen. Het zijn diegenen die over geen inkomen beschikken, moeten *overleven* van aalmoezen, giften of het maken van schulden. Het zijn ook diegenen die niet in de financiële statistieken zullen terecht komen.

⁴ De economische theorie leert dat het inkomen een vergoeding vormt voor de ingezette productiefactoren. Zo wordt met het loon de productiefactor 'arbeid' vergoed. De rente is dan de vergoeding voor de productiefactor 'kapitaal'. Volgens de klassieke economen is het loon functie van de grensproductiviteit van arbeid. D.w.z. dat een arbeider/werknemer zal vergoed worden pro rata zijn marginale bijdrage aan de productie. De Oostenrijkse waardeschool vestigde er de aandacht op dat de waarde van de goederen bepaald wordt door de welvaart. De prijs van de productiefactoren (in casu het loon) is dus afhankelijk van de waarde van het eindproduct. Keynes wees er dan weer op dat uitbetaalde lonen ook inkomens vormen die besteed kunnen worden. Een treffelijk loonpeil helpt m.a.w. de bestedingen op peil te houden.

Onze toeschouwers zullen nog een hele lange tijd verbaasd blijven van de massa dwergjes die de revue passeren en vervelend wachten op het opduiken van paradedeelnemers met een lengte die de hunne evenaart. Pas na 45 minuten zien de toeschouwers in de verte hun ‘gelijken’ opduiken. *12 minuten vóór het einde* van de stoet is het zover en kunnen de toeschouwers de paradedeelnemers recht in de ogen kijken. Uiteraard moet deze metaforische oefening naargelang tijd en plaats (her)berekend worden.

Er bestaan diverse technieken om inkomensongelijkheid te meten. Een vaak gehanteerde techniek is de Lorenz-curve, genaamd naar het door de Amerikaanse statisticus M.O. Lorenz in 1905 ontworpen diagram. Hoe moet dit diagram gelezen worden? Op de horizontale as van de curve worden het aantal inkomensaangiften geplaatst, gerangschikt van laag naar hoog volgens inkomensgrootte, niet in absolute aantallen maar in cumulatieve percentages. Punt 20 bijvoorbeeld komt overeen met 20% van de individuen of gezinnen. Het einde van de as tenslotte bevat alle individuen of gezinnen. De verticale as toont het cumulatief aandeel van het totale inkomen dat met elk percentage op de x-as overeenkomt.

Grafiek 3.1 De Lorenz-curve in Vlaanderen

Beide assen zijn gelijk, de figuur wordt dus in een vierkant ingesloten. De curve geeft de relatie weer tussen het cumulatief percentage van de inkomensstrekkers en het cumulatief inkomenspercentage. Een volkomen gelijke inkomensverdeling zou zich voordoen indien de curve samenvalt met de diagonaal. In werkelijkheid komt dit niet voor. Hoe meer de curve buigt hoe groter de inkomensongelijkheid. De Gini-concentratieratio geeft de verhouding weer tussen oppervlakte begrensd door de 'banaancurve' (Lorenz-curve) en de bissectrice enerzijds en de oppervlakte van de driehoek gevormd door de bissectrice en de onder- en rechterzijde. De concentratieratio kan in theorie variëren van 0 (iedereen heeft hetzelfde inkomen) tot 1 (één recipiënt krijgt alles).

Tussen 1985 en 2000 is inkomensspreiding in Vlaanderen ongelijker geworden. Dit valt zowel af te leiden uit de Lorenz-curve (in 2000 buigt de curve meer door dan in 1985), als uit de Gini-coëfficiënt die in 1985 0,2440 bedroeg, in 2000 0,2745. De 10% hoogste inkomens zijn goed voor 25,3% van het totale inkomen in 1985 en dit is gestegen tot 28,9% in 2000. De 10% laagste inkomens zijn, na een stijging in 1995, sinds 1998 teruggevallen op het percentage van 1985 (1,7%)⁵.

De berekening van de Gini-coëfficiënt is toegepast op cijfers van de fiscale inkomensstatistieken. Het betreft de spreiding van het netto belastbaar inkomen. We moeten ze voorzichtig interpreteren omdat zowel voor de hoogste 10% inkomens als voor de laagste 10% (decil) de gegevens vermoedelijk onvolledig zijn. Omdat hogere inkomens niet noodzakelijk alle inkomsten aangeven (wettelijke wegen van "ontwijken"; of "ontduiken" via frauduleuze wegen) en de allerlaagste inkomens ontbreken (een deel van de werkloosheidsvergoeding, bestaansminimum enz.). Waarschijnlijk is de werkelijke inkomensspreiding nog ongelijker. Daar staat tegenover dat de 10% hoogste fiscale inkomens aanzienlijk meer bijdragen tot de belastingen. In 2000 werd 41,7% van de totale som door hen betaald en 10,2% door de 50% laagste fiscale inkomens (bron: NIS 2002).

• Gemiddeld netto belastbare inkomen in Vlaanderen

Het **totale netto belastbare inkomen** op alle aangiften bedroeg 113,4 miljard euro in 2001 (inkomens 2000), wat neerkomt op een nominale stijging van 3,9% ten opzichte van het jaar voordien. De toename is groter in Vlaanderen (+ 4,8%) dan in Wallonië (+2,5%) en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (+3,1%). Het gemiddeld netto belastbaar jaarlijks inkomen van Vlaamse gezinnen (24.639 euro) ligt 6,5% hoger dan dat van de Brusselse gezinnen (23.136 euro) en 8,7% hoger dan dat van de Waalse gezinnen (22.658 euro). Ook het mediaan inkomen is hoger in Vlaanderen.

Tabel 3.1 Gemiddeld netto belastbaar inkomen per aangifte in euro (aanslagjaar 2001; inkomens 2000)

Bron: NIS 2002

	Gemiddelde /jaar	Gemiddelde/ maand	Toename t.o.v. 1999 in %	Mediaan /jaar	Mediaan/ maand	Toename t.o.v. 1999 in %
België	23.887	1.991	1,9	18.532	1.544	1,7
Vlaams Gewest	24.639	2.053	2	19.132	1.594	1,4
Waals Gewest	22.658	1.888	1,5	17.652	1.471	1,9
Brussel Hoofdstedelijk Gewest	23.136	1.928	1,6	17.476	1.456	2,2

⁵ Uit een studie van Gottschalk en Smeeding blijkt dat in vele OESO-landen de evolutie van de inkomensverdeling een u-vormige ontwikkeling kent: dalende inkomensongelijkheid tot het einde van de jaren zeventig, oplopende ongelijkheid in de jaren tachtig. In jaren negentig lopen de ontwikkelingen volgens Gottschalk en Smeeding uiteen.

Het fiscale inkomen wordt in België voor 10,3 % gecreëerd door de inkomsten van zelfstandigen, voor 61,8% door lonen en wedden en voor 19,7% door pensioenen. Vlaanderen puurt relatief meer inkomsten uit lonen en wedden (63,48%), Wallonië relatief meer uit pensioenen (22,01%).

Uit het etymologisch woordenboek:

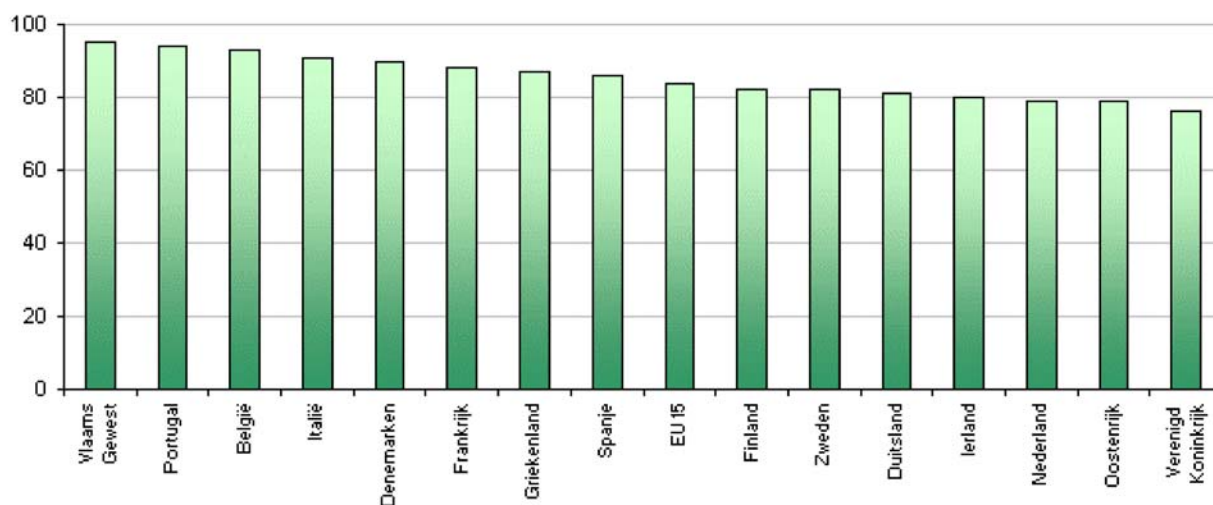
Loon:

Middelnederlands 'loon' (1200). Vergelijk met het Oostsaksisch en het Oudhoogduits: 'lôn'; het Oudengels 'lêan, het Gotisch 'laun'. Staat in verband met het Middelnederlands 'lauwen' = "*grijpen*" en verder met het Latijn 'lucrum' of "*voordeel*". Vergelijk ook met het Grieks 'apo – lauð' of "*ik geniet*".

Volgens de meest recente gegevens van Eurostat is de loonkloof tussen mannen en vrouwen in Vlaanderen minder groot (5%) dan in België en andere lidstaten. Dit neemt hoe dan ook niet weg dat in gelijkaardige functies vrouwen dus minder verdienen dan mannen.

Grafiek 3.2 Loonkloof: loon van vrouw als percentage van loon man in vergelijkbare job

Cijfers voor 1998 (Finland 1997, Verenigd Koninkrijk en EU 15 zijn schattingen)

- **Vermogensverdeling**

Met dit alles is nog niets gezegd over de **vermogensverdeling** (wat men bezit). Deze is niet vervat in de inkomensspreiding. Over het vermogen zijn administratieve cijfers erg fragmentair in de zin dat niet over alle vermogensbronnen gegevens beschikbaar zijn. De meest recente studie door Rademaekers en Vuchelen dateert van 1998 en geeft een vergelijking van de vermogensverdeling in België in 1984 en 1994. Ook al betreft het een studie van de Belgische vermogensverdeling, volledigheidshalve past het hier toch even bij stil te staan. Rademaekers en Vuchelen onderscheiden 4 categorieën van vermogens: onroerende goederen, materiële roerende goederen, financiële activa en schulden.

Tabel 3.2 Procentueel aandeel van de categorieën gezinsvermogens in 1984 en 1994

Vermogens	1984	1994
Onroerende goederen	46,8	39,5
Materiële roerende goederen	16,9	12,5
Financiële activa*	46	57
Schulden	-9,7	-9
Totaal	100	100

* Waaronder financiële activa in het buitenland (6,1% in 1984 en 10,6% in 1994)

Bron: K. Raedemaekers en J. Vuchelen, De verdeling van het Belgisch gezinsvermogen

De Gini-coëfficiënt van de vermogensverdeling bedroeg 0,574 in 1994 en 0,543 in 1984. De vermogensverdeling is dus merkkelijk ongelijker dan de inkomensverdeling. De coëfficiënt is ook in 1994 gestegen t.o.v. deze genoteerd in 1984. Uit de studie van Rademaekers en Vuchelen blijkt ook dat vrijwel de helft (49,6%) van het totale Belgische gezinsvermogen in het bezit is van de 10% rijkste gezinnen (hoogste deciel). Het aandeel van het totale vermogen van de 10% armste gezinnen bedraagt in 1994 slechts 1%. Het hoogste deciel *verdient* 15 keer meer dan het laagste deciel maar *bezit* vijftigmaal meer dan de laagste 10%. Ook blijkt dat tussen 1984 en 1994 de 20% rijkste gezinnen er met 3,1% op vooruit zijn gegaan en de 20% ‘armste’ gezinnen er met 0,3% op achteruit zijn gegaan.

3.2 Inkomensverdeling bij de respondenten van de APS survey 2002

In de APS-survey wordt jaarlijks gevraagd naar het gezinsinkomen. Uitzonderlijk werd in de survey van 2002 – in het kader van de aansluiting op het internationaal ISSP-onderzoek en in het kader van de module sociale ongelijkheid en sociale uitsluiting – ook naar het persoonlijke individuele inkomen gevraagd. Nu is vragen naar het inkomen van respondenten een delicate kwestie voor de interviewer en de geïnterviewde. Inkomen is nog vaak een taboe-item. De item non respons ligt meestal hoger dan op andere vragen. Daarom wordt in de APS-survey na een open vraag over het inkomen, in geval van weigering of weet niet, een vraag aangeboden waarbij de respondent zich kan plaatsen in gesloten inkomenscategorieën. De open vraag naar het persoonlijk inkomen werd door 62,8% van de respondenten beantwoord, de gesloten vragen door 13,8%. Na samenvoeging leverde dit gegevens van 76,6% van de respondenten. Al bij al is dit nog een goed resultaat. Hetzelfde geldt voor de vragen naar het gezinsinkomen. Of de item respons wel degelijk informatie verstrekt over alle inkomensbronnen blijft onzeker⁶. De resultaten zijn dus erg benaderend en er is voorzichtigheid geboden om hier algemene conclusies uit te trekken. We constateren in ieder geval dat de individuele inkomensverdeling qua vorm goed beantwoordt aan de theoretische beschrijving van daarnet. Het blijkt een vrij scheve verdeling te zijn met een hoge top vooraan de curve. De verdeling van het gezinsinkomen vertoont niet datzelfde scheef patroon. Bekijk we de verdeling van mannen en vrouwen (respondenten!) over de inkomensdecielen dan blijkt dat 12,5 % van de werkende vrouwen zich in het eerste deciel bevindt tegenover 2,6% van de werkende mannen.

Uiteraard moet dit toegeschreven worden aan het hoge aandeel van deeltijds werkende vrouwen in de survey. De verdeling van de voltijds werkende mannen en vrouwen vertoont een ander patroon. Nu vertoeft nog 3,5% van de vrouwen in het eerste deciel van de gezinsinkomens tegenover 1,5 % van de

⁶ De vraag luidde: “Het is voor ons belangrijk dat we een nauwkeurig beeld hebben van uw inkomen. Eerst een vraag over uw persoonlijk inkomen: ‘Hoeveel verdient u zelf netto per maand, alles inbegrepen zoals loon, maaltijdcheques, pensioen en andere inkomsten’ ”.

mannen. Ook bij de deeltijds werkende mannen en vrouwen vervagen de verschillen in het eerste deel, maar vrouwen blijken wel relatief meer aanwezig in de eerste drie decielen, wat ook samenhangt met de omvang van de deeltijdse job.

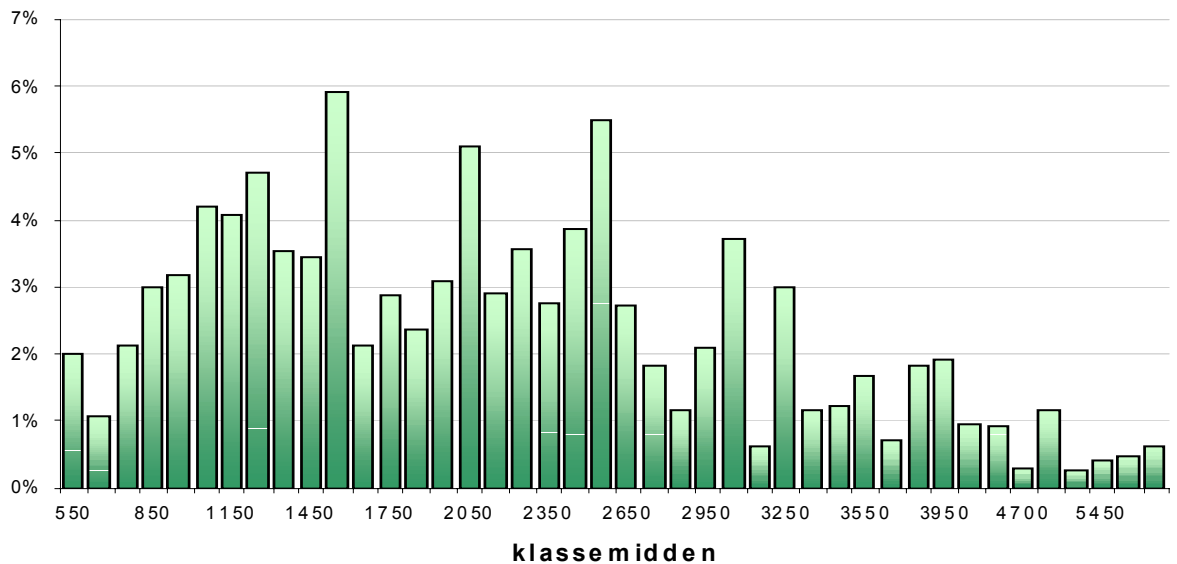
Grafiek 3.3 Verdeling van het persoonlijk nettoinkomen per maand van de respondenten

Bron: APS-survey 2002

Grafiek 3.4 Verdeling van het nettogezinsinkomen per maand van de respondenten

Bron: APS-survey 2002

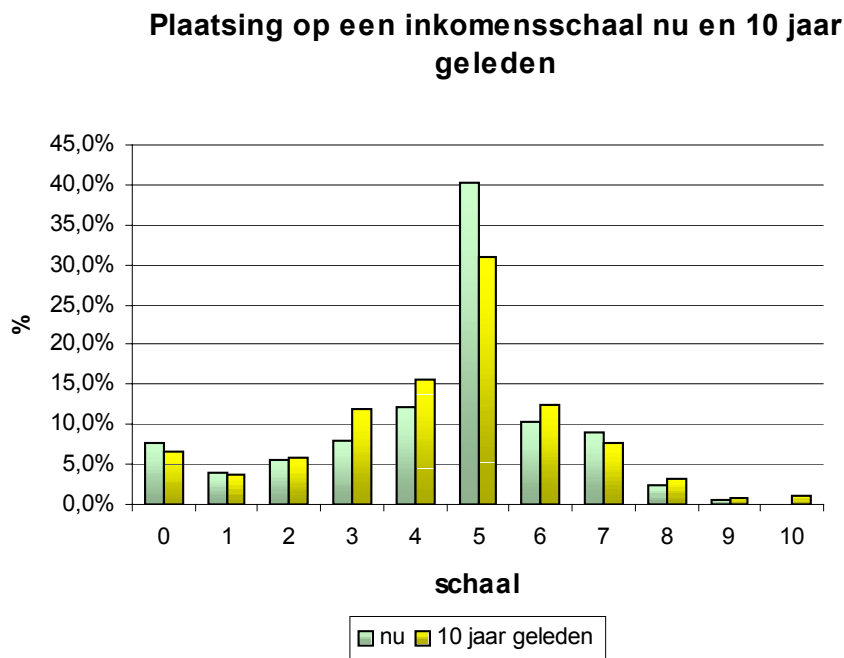
3.3 Percepties van inkomen bij de respondenten van de APS survey 2002

- **Perceptie van de eigen plaats in de (persoonlijke) inkomensverdeling**

Na de vraag naar de omvang van het persoonlijk inkomen werd in de APS-survey van 2002 aan de respondenten gevraagd zich te plaatsen op een inkomensladder aan de hand van een quotering van 0 (laagste positie) tot 10 (hoogste positie). Positie vijf vertegenwoordigde het ‘gemiddeld’ inkomen.

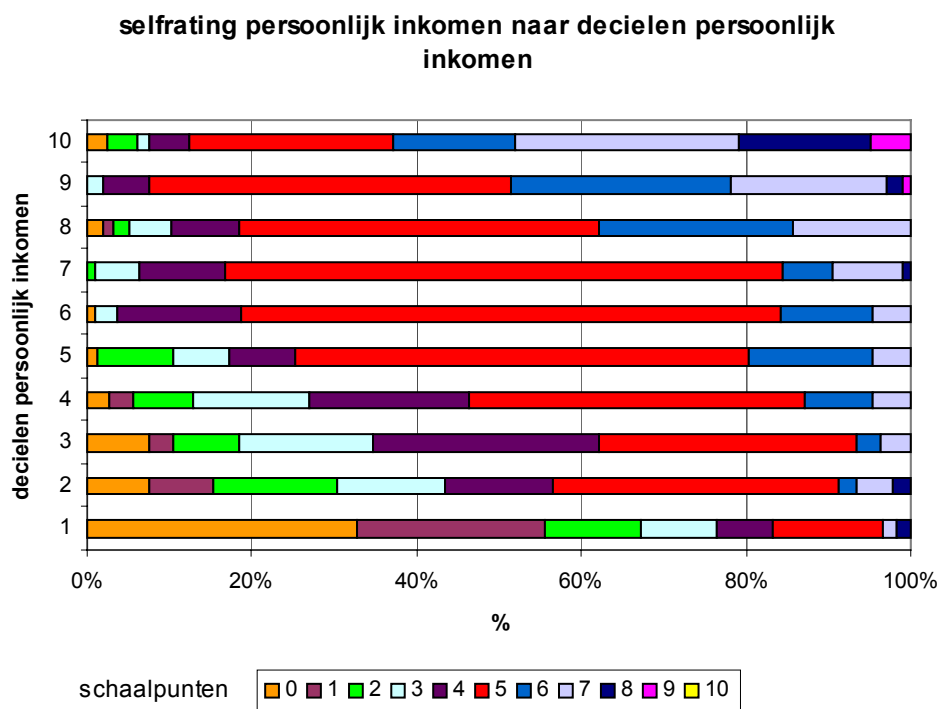
Anders dan de reële (erg scheve) verdeling van het persoonlijk inkomen blijkt **de perceptie van de eigen positie** naar het midden te tenderen. Het resultaat is een quasi symmetrische verdeling.

Grafiek 3.5 Gepercipieerde plaats van het individuele inkomen op een schaal van 0 tot 10

APS survey 2002

Grafiek 3.6 Gepercipieerde plaats van het individuele inkomen op een schaal van 0 tot 10 naar decielen van het persoonlijk inkomen

APS survey 2002

De meeste respondenten in het 1ste (persoonlijk) inkomensdeciël geven een lage quotering (0 of 1) op de zelfbeoordelingsschaal. Maar vanaf het tweede deciel tenderen de respondenten naar een quotering van 4 of 5 (midden). Vanaf het vijfde tot het zevende deciel geven de meeste respondenten zich zelf quotering 5.

Hoe **percipiëren** de respondenten de evolutie van **hun persoonlijk inkomen vergeleken met 10 jaar geleden?**

Vooraf in de lagere inkomensgroepen, het eerste (44,5%) en tweede kwintiel (38,2%) quoteren de meeste respondenten het inkomen nu lager dan tien jaar geleden. Begrijpelijk is dit gekoppeld aan de leeftijd: 48,4 % van de 55- tot 64-jarigen en 46% van de 65- tot 74-jarigen situeert het persoonlijk inkomen nu lager dan 10 jaar terug. In die twee leeftijdsgroepen hebben immers velen een overgang meegemaakt van een beroepsleven naar de (pre)pensionering.

Tabel 3.3 Perceptie verandering inkomenspositie naar kwintielverdeling persoonlijk inkomen (in %)

	1	2	3	4	5	Totaal
positie nu lager	44,8	39,2	24,3	22,0	10,3	28,6
zelfde positie	40,1	36,1	41,7	34,6	34,5	37,2
positie nu hoger	15,1	24,7	34,0	43,4	55,2	34,2
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	172	194	144	159	174	843

Tabel 3.4 Perceptie verandering inkomenspositie naar leeftijd (in %)

	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-85
positie nu lager	13,7	21,0	20,4	48,4	46,0	25,0
zelfde positie	17,7	32,7	46,1	35,7	43,2	60,2
positie nu hoger	68,5	46,4	33,5	15,9	10,8	14,8
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	124	248	206	157	139	88

- **Subjectieve armoedegrens**

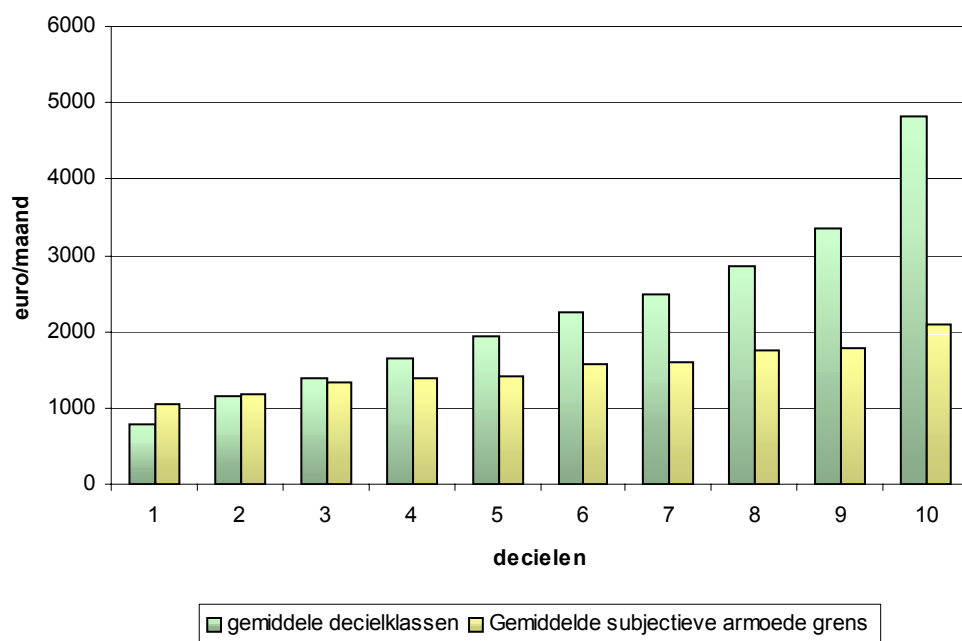
Aan de respondenten werd in 2002 gevraagd – rekening houdend met de eigen gezinssituatie – welk maandinkomen zij noodzakelijk achten om niet in armoede te belanden.

Net zoals in andere onderzoeken is gebleken (VAN PRAAG e.a.) stijgt het geraamde noodzakelijk maandinkomen met het (gezins)inkomen van de respondenten. In het eerste inkomensdecil wordt het noodzakelijk gezinsinkomen om niet in armoede te belanden geraamd op 1057 euro per maand (mediaan 1000 euro), in het hoogste inkomensdecil is dit geraamde bedrag ongeveer verdubbeld (gemiddeld 2089 euro; mediaan 2000 euro). Een andere interessante vraag is hoe het geraamde noodzakelijk inkomen zich verhoudt met het werkelijk inkomen van de respondenten.

Het gemiddelde van de subjectieve armoedegrens bij respondenten in het eerste decil ligt 32% hoger dan wat nu gemiddeld in die groep wordt verdiend. In het tweede en derde decil benadert de subjectieve armoedegrens het gemiddeld inkomen binnen deze twee inkomensgroepen. Dit wijst erop dat respondenten die in het tweede en derde decil vertoeven het eigen inkomen als net toereikend percipiëren om rond te komen. Vanaf het vierde (persoonlijk) inkomensdecil wordt de subjectieve armoedegrens lager dan het gemiddelde van die inkomensklasse waartoe ze behoren. In het hoogste decil ligt de subjectieve armoedegrens meer dan de helft lager dan het gemiddelde in deze inkomensklasse.

Maar tot welke inkomensgroep men ook behoort, de cijfers tonen ook dat de subjectieve armoedegrens samenhangt met het inkomen en de geraamde armoedegrenzen beduidend hoger liggen dan de vandaag uitgekeerde leeflonen. Op 1 oktober 2002 bedroeg het maximum leefloon 778,21 euro (voor een alleenstaande met één of meerdere kinderen ten laste), het minimumbedrag was 389,11 euro (samenwonend met één of meer personen).

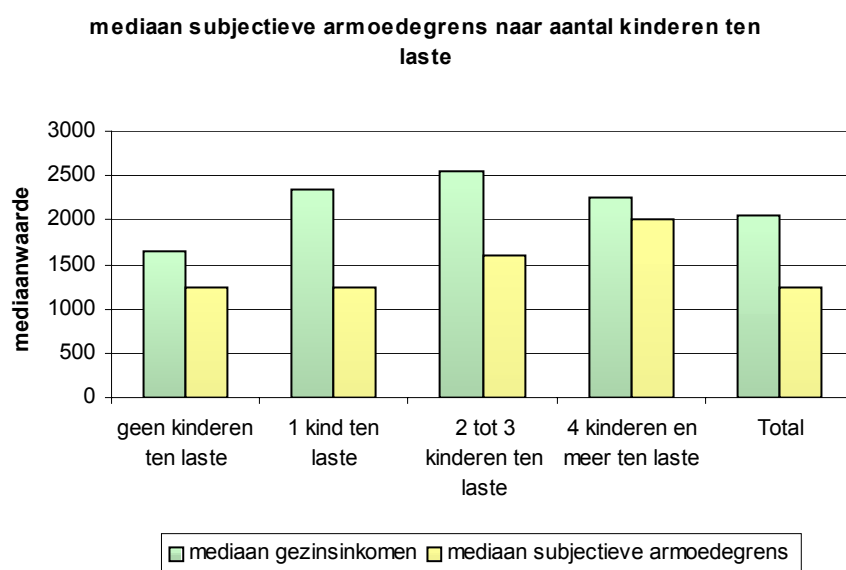
Grafiek 3.7 Gemiddelde subjectieve armoedegrens naar decielen van het gezinsinkomen

APS survey 2002

De subjectieve armoedegrens stijgt ook zodra 2 tot meer kinderen ten laste zijn en wordt het hoogst ingeschat door respondenten met 4 tot meer kinderen ten laste. In deze laatste groep benadert de mediaan van de subjectieve armoedegrens ook de mediaanwaarde van het opgegeven gezinsinkomen.

Grafiek 3.8 Subjectieve armoedegrens naar aantal kinderen ten laste

APS survey 2002

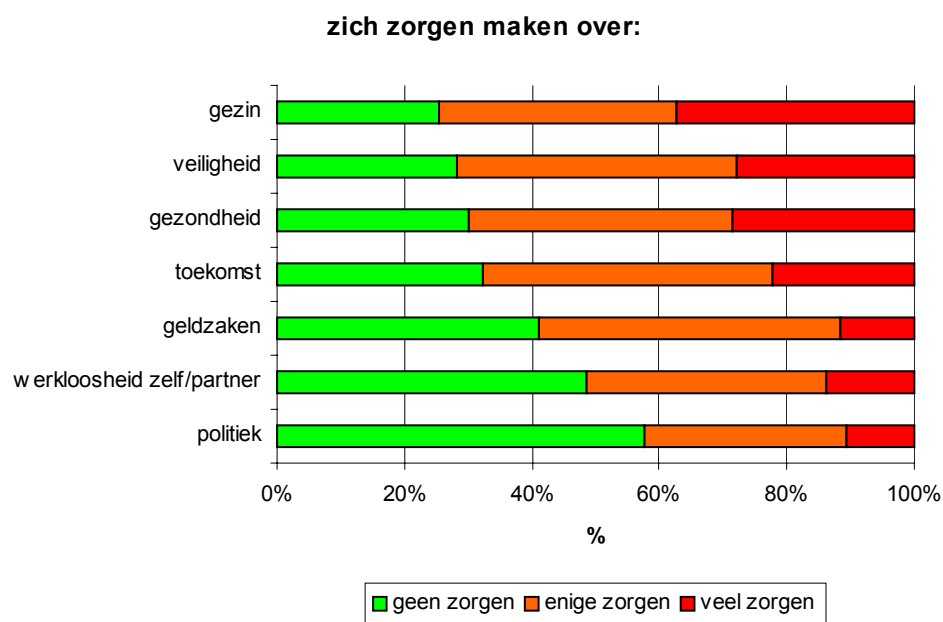
• Zorgen over geldzaken

In de APS survey kwam de vraag naar zorgen over geldzaken aan bod in een batterij items over het zich zorgen maken. Naast het item geldzaken werden ook ‘de politiek’, ‘de eigen gezondheid’, ‘uw gezin’, ‘uw toekomst’, ‘uw veiligheid’ en ‘de mogelijke werkloosheid van uzelf of uw partner’ in de zorgenschaal opgenomen. Omdat het een schaal betreft is het wenselijk eerst de respons op zorgen om geldzaken te vergelijken met de respons op de overige items.

Zorgen om geldzaken staan zeker niet op kop. Zorgen om het gezin, de veiligheid, de eigen gezondheid komen vooraan. Meer dan 1 op 3 respondenten maken zich veel zorgen om het gezin; meer dan 1 op vier maakt zich veel zorgen om de eigen veiligheid en de eigen gezondheid. Ongeveer 1 op 10 respondenten maken zich veel zorgen om geldzaken, ongeveer 6 op 10 enige tot vele zorgen over geldzaken. Politiek baart de minste zorgen. Haast 60% zegt hierover geen zorgen te maken. De schaal zou trouwens een hogere betrouwbaarheid halen indien dit item wordt weggelaten (cronbach’s alfa stijgt dan van 0,76 naar 0,82). Om na te gaan of er zich dimensies aftekenen op deze schaal (zonder het item ‘politiek’) werd een factoranalyse toegepast. Verschillende methodes leveren telkens slechts 1 component zodat alle opgenomen items één dimensie uitmaken van een globale variabele ‘zorgen maken’

Het item ‘geldzorgen’ wordt nu verder afzonderlijk bekeken.

Grafiek 3.9 Verdeling van de respondenten over de gradaties van het zich zorgen maken over levensdomeinen

APS survey 2002

Tot welk inkomensgroep de respondenten ook behoren, de meesten blijken minstens ‘enige zorgen’ over geldzaken te hebben, met uitzondering van de middengroep: 46,2% van de respondenten in het 5de deciel van de gezinsinkomensverdeling beweert geen zorgen te hebben. In het eerste en derde deciel spreekt 1 op vijf respondenten over ‘veel zorgen’, in het tweede deciel 16,9%.

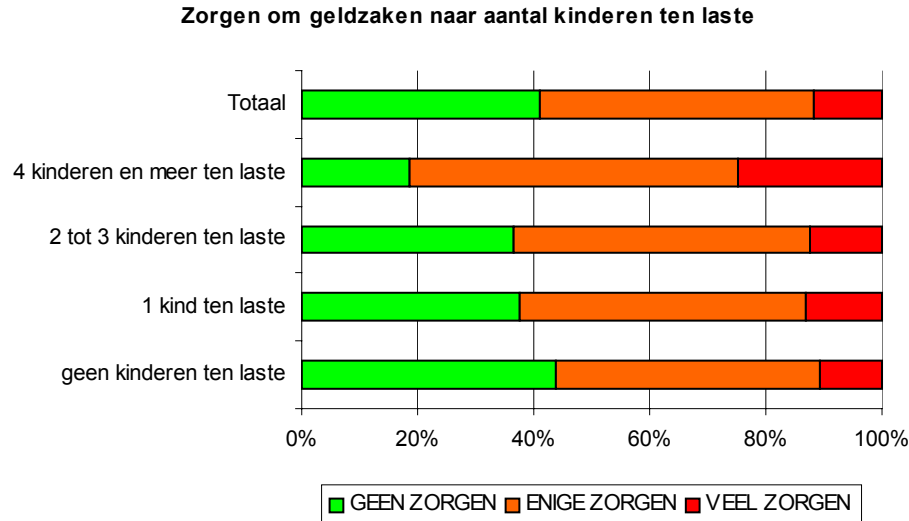
Tabel 3.6 Zorgen omtrent geldzaken naar decielen en kwintielen gezinsinkomen (in%)

Decielen gezinsinkomen	GEEN ZORGEN	ENIGE ZORGEN	VEEL ZORGEN	%
1	38,8	41,0	20,1	100,0
2	41,3	41,9	16,9	100,0
3	32,6	46,5	20,9	100,0
4	39,3	52,6	8,1	100,0
5	46,2	42,3	11,5	100,0
6	41,2	52,6	6,1	100,0
7	41,4	48,3	10,3	100,0
8	39,4	50,7	9,9	100,0
9	31,9	60,6	7,4	100,0
10	41,4	46,8	11,8	100,0

N= 1234

Het aantal kinderen ten laste speelt minder een rol. Er is een zwak significant verband tussen deze variabele en het zich zorgen maken over geldzaken. Relatief meer respondenten met meer dan 4 kinderen ten laste maken zich veel zorgen om geldzaken maar het totaal aantal van deze groep (N= 29) is te gering om hieruit conclusies te trekken.

Grafiek 3.10 Zich zorgen maken over geldzaken naar het aantal kinderen ten laste

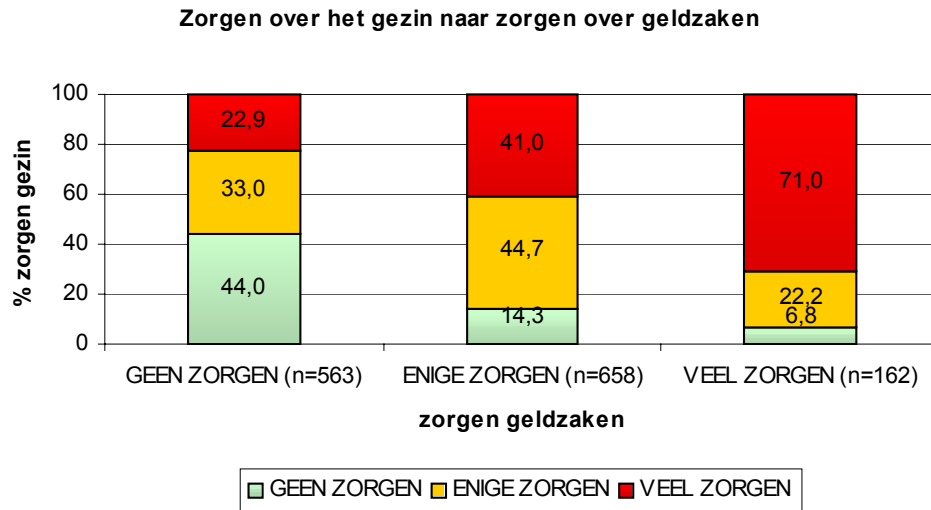
Chi²=15,6;df=6;p<0,05

APS survey 2000

Louter bivariaat bekeken blijkt er ook een significant vrij sterk verband te zijn tussen het zich zorgen maken over geldzaken en het zich zorgen maken over het gezin. Ook is er een significant verband tussen het zich zorgen maken over geldzaken en zorgen over de toekomst. 41% van de respondenten die zich enige zorgen maken over geldzaken maken zich veel zorgen over het gezin. 71% van de respondenten die zich veel zorgen maken om geldzaken maken zich ook veel zorgen over het gezin. Eenzelfde tamelijk sterk significant verband blijkt tussen het zich zorgen maken over geldzaken en het zich zorgen maken

over de toekomst. 1/5 van de respondenten die zich enige geldzorgen maken, maken zich veel zorgen over de toekomst en 6 op tien respondenten die zich veel geldzorgen maken, maken zich ook veel zorgen over de toekomst.

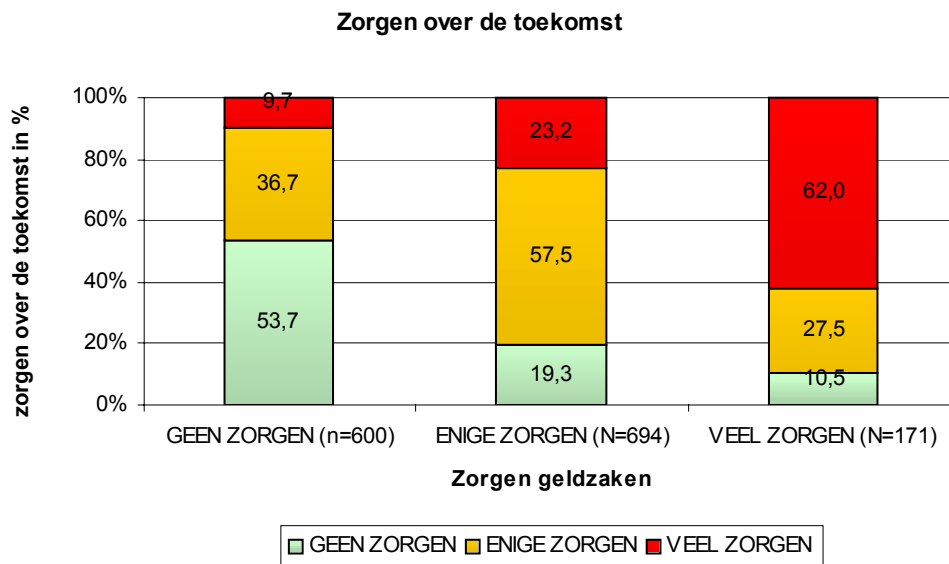
Grafiek 3.11 Relatie tussen het zich zorgen maken over geldzaken en het zich zorgen maken over het gezin

Chi²=236;df=4;p<0,001

APS survey 2000

Grafiek 3.12 Relatie tussen het zich zorgen maken over geldzaken en het zich zorgen maken over de toekomst

Chi²= 355;df=4;p<0,001

APS survey 2002

3.4 Tevredenheid met het inkomen en met de levensstandaard

In de APS survey 2002 werd niet gevraagd naar de tevredenheid met levensdomeinen waaronder het inkomen. De meest recente peiling naar tevredenheid dateert van 2000. Uit een factoranalyse op de items van de tevredenheidschaal blijkt dat de items inkomen, levensstandaard en gezondheid hoog laden op een afzonderlijke component. Zij behoren dus tot één dimensie van de globale theoretische variabele 'tevredenheid'. Omdat gezondheid materie is voor het volgende hoofdstuk worden tevredenheid met het inkomen en tevredenheid met de levensstandaard hier afzonderlijk bekeken.

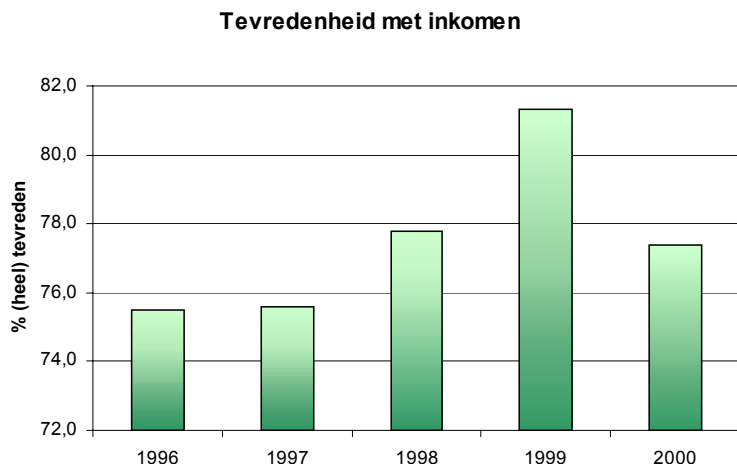
Het is gebleken (zie proloog) dat – met uitzondering van het item 'tijd om te doen wat moet gedaan worden' – , de tevredenheid met het inkomen het laagst scoort qua percentage (zeer) tevreden respondenten. Niettemin blijft het percentage (zeer) tevreden relatief hoog over de jaren heen, met een minimum van ongeveer 75% in 1996 en een maximum van rond de 80% in 1999.

De assumptie van een interpersoonlijke vergelijkbaarheid van satisfactie, waaronder inkomenssatisfactie, is lang een discussiepunt geweest in de vakliteratuur. Er wordt vanuit gegaan dat individuen die 3 (tevreden) of 4 (zeer tevreden) antwoorden hetzelfde niveau van inkomenssatisfactie ervaren, ook wanneer hun materiële condities kunnen uiteenlopen. Deze veronderstelde vergelijkbaarheid blijft hoe dan ook benaderend. Heel wat onderzoek toont aan dat objectieve variabelen zoals inkomen, opleiding enz. niet de enige determinanten zijn van (individuele) inkomenssatisfactie. Ook persoonlijke kenmerken zoals extrovertieit , optimisme, aanpassingscapaciteit aan nieuwe situatie enz. spelen ongetwijfeld een rol. (Carboneli en Van Praag) Verder suggereren theorieën dat individuen hun tevredenheidsnormen aanpassen aan nieuwe situatie. Sommigen noemen dit homeostasis (Cummings), anderen spreken over de 'hedonistische tredmolen' nog anderen noemen het de 'preferentiedrift' (Carboneli en Van Praag). De relatieve inkomenshypothese zegt dat individuele tevredenheid met het inkomen afhangt van hoe het inkomen wordt vergeleken met dat van anderen. Een verandering van het individuele inkomen of een verandering van de inkomensdistributie in de samenleving zal zich dus niet noodzakelijk weerspiegelen in minder of meer inkomenssatisfactie.

Dit gezegd zijnde, overlopen we even de resultaten van de opeenvolgende APS surveys waarin tevredenheid met het inkomen aan bod kwam.

Wordt 1996 als referentiejaar genomen dan zijn, met uitzondering van 1997, de verschuivingen in de inkomens tevredenheid significant. De tevredenheid was markant hoger in 1998 t.o.v. de twee voorgaande jaren, bereikte een (uitzonderlijke) piekpunt in 1999 om in 2000 significant terug te vallen tot 2,5 procentpunt onder het niveau van 1998.

Grafiek 3.13 Percentage van respondenten die zich (heel) tevreden noemen met het inkomen

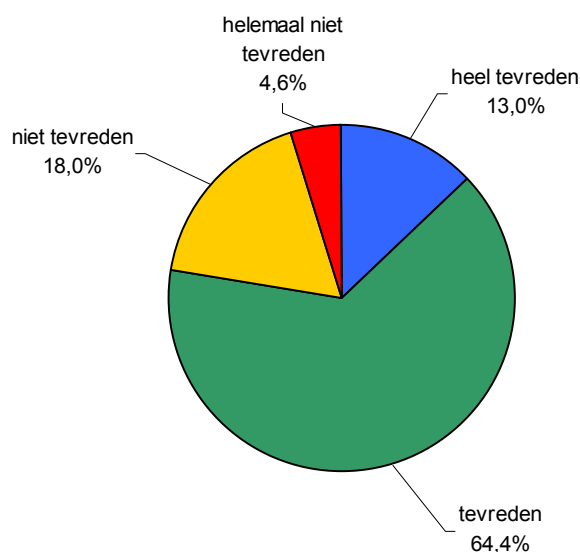

APS surveys 1996 tot 2000

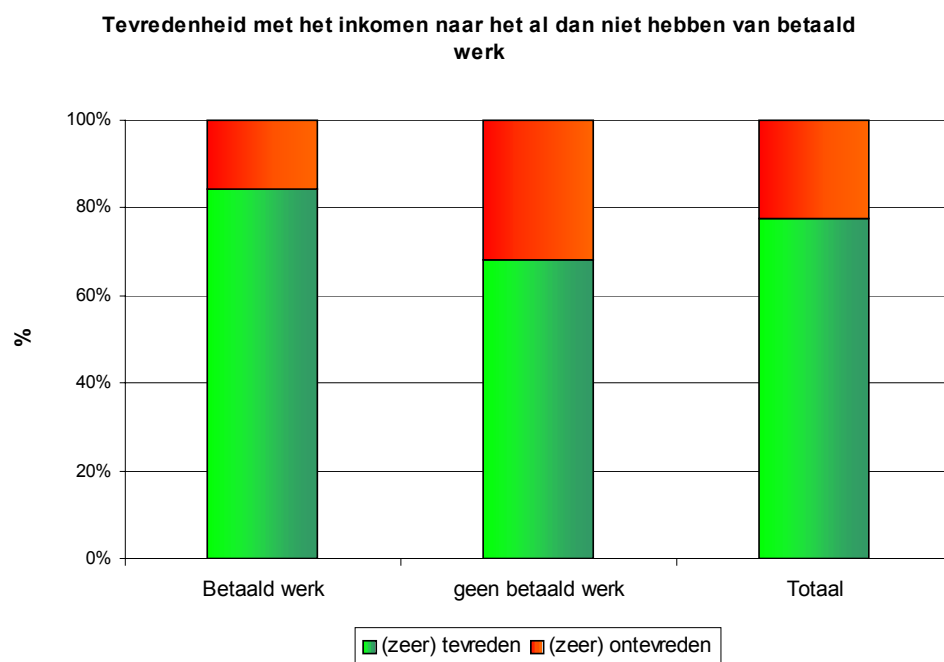
Uit de APS survey 2000 blijkt dat ongeveer 1 op 4 Vlamingen ontevreden tot (zeer) ontevreden zijn met het inkomen, 64% is tevreden en 13% is zeer tevreden.

De tevredenheid hangt significant samen met het al dan niet hebben van betaald werk en met de opleiding. Ongeveer 1/3 van de respondenten zonder betaald werk zijn (zeer) ontevreden met het inkomen tegenover 15% van de respondenten met betaald werk. 1 op 3 Vlamingen met geen of een enkel een lager onderwijsdiploma is (zeer) ontevreden met het inkomen. Rond 1 op vier Vlamingen met een lager secundair diploma is ontevreden tot zeer ontevreden. Van de respondenten met een nuho of een universitair diploma is slechts 1 op tien (zeer) ontevreden met het inkomen.

Grafiek 3.14 Verdeling van de respondenten over de gradaties van tevredenheid met het inkomen (APS survey 2000)

Grafiek 3.15 Percentage respondenten die tevreden of ontevreden zijn met het inkomen naar het al dan niet hebben van betaald werk

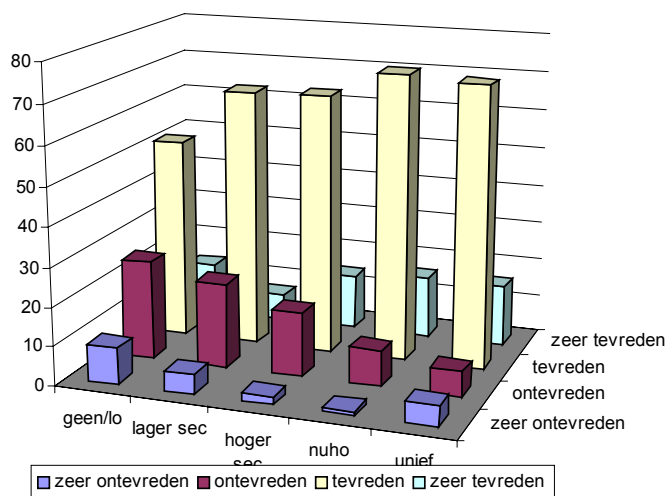
$\chi^2 = 55,2; df=3; p < 0,001$

APS survey 2000

Grafiek 3.16 Verdeling van de respondenten over de gradatie van tevredenheid met het inkomen naar opleiding

$\chi^2 = 74,6; df=12; p < 0,001$

Tevredenheid met inkomen naar opleiding (aps 2000)

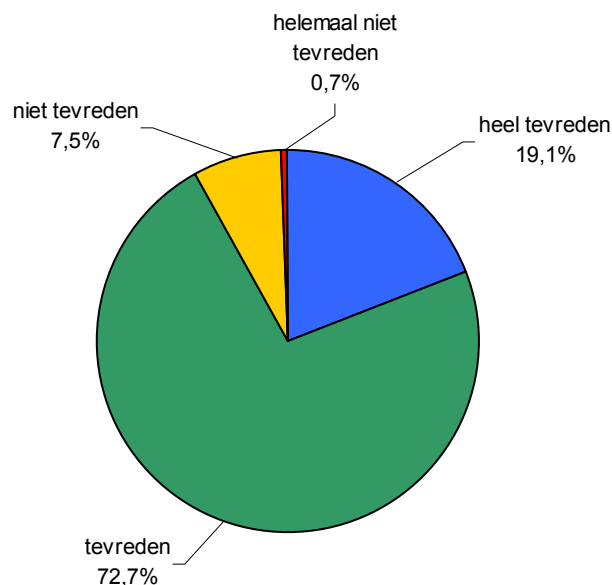

APS survey 2000

De tevredenheid met de levensstandaard is meer uitgesproken dan deze met het inkomen. Liefst 9 op 10 Vlamingen is tevreden tot zeer tevreden met hun levensstandaard. 7% zegt ontevreden te zijn en amper 1% zeer ontevreden. Ook hier blijkt een significant verband met de genoten opleiding. Relatief meer laag geschoolden (geen/lager onderwijs of lager secundair onderwijs) zijn ontevreden of zeer ontevreden met de levensstandaard.

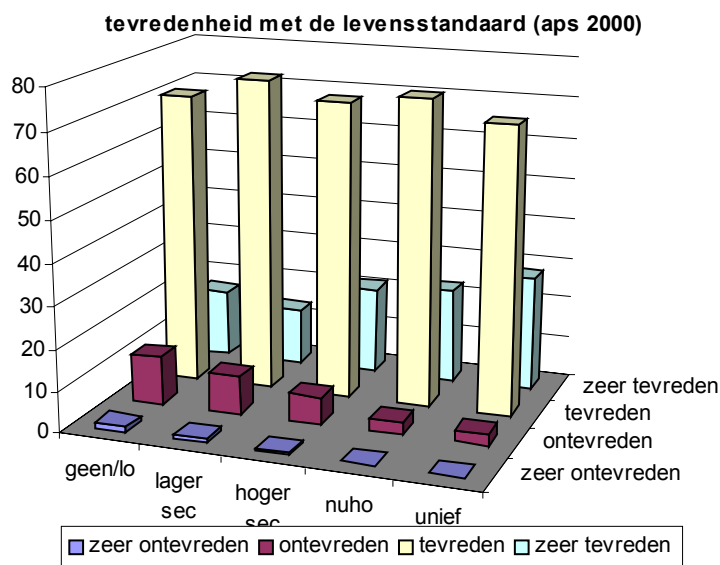
Grafiek 3.17 Verdeling van respondenten over de gradaties van tevredenheid met de levensstandaard

APS survey 2000

Grafiek 3.18 Tevredenheid met de levensstandaard naar opleiding

APS survey 2000

Chi²= 32,1;df=12;p= 0,001

3.5 Samenvattend

- In Vlaanderen, maar ook in de rest van de geïndustrialiseerde wereld wordt een toename van de ongelijkheid van inkomensspreiding vastgesteld. Tussen 1985 en 2000 is in Vlaanderen de Gini – coëfficiënt gestegen van 25,3 % naar 28.3 %.
- Met uitzondering van respondenten met een inkomen in het laagste deciel situeren de meeste respondenten hun eigen persoonlijk inkomen in het midden van de inkomensladder.
- Wordt aan respondenten gevraagd welk netto maandelijks gezinsinkomen zij noodzakelijk achten om niet in armoede te vallen dan stijgt dit geraamde bedrag met het werkelijk verdiende inkomen. Maar alleen voor respondenten waarvan het eigen (gezins)inkomen in het laagste deciel valt ligt de (subjectieve) armoedegrens boven het bedrag van het gemiddeld gezinsinkomen in dit deciel.
- Zoals te verwachten is, maken relatief meer respondenten in lagere inkomensdecielen (tot het derde deciel) zich meer zorgen over geldzaken dan de overige respondenten. Wie zich veel zorgen maakt over geldzaken maakt zich ook veel zorgen over het gezin en over de toekomst.
- Zowel de tevredenheid met het inkomen als de tevredenheid met de levensstandaard hangt samen met de opleiding.

4. Gezondheid

Gezondheid is ongetwijfeld voor velen een belangrijke, zoniet de belangrijkste dimensie van levenskwaliteit.

Mensen beseffen maar al te goed wat er met een wankelende gezondheid op het spel staat. Alle gradaties van aandoeningen en ziekte in acht genomen, komt het ontbreken van gezondheid in de eerste plaats, zij het in mindere of in meerdere mate neer op het ervaren van een vervreemding t.o.v. ons eigen lichaam. Het tast ook onze autonomie aan, tijdelijk of langdurig. Het kan tijdelijk of langdurig verlies van werk betekenen voor wie nog actief in het leven staat of beperking van mobiliteit en van participatie aan het maatschappelijk leven.

Sommige, minder algemeen gekende aandoeningen worden door de sociale omgeving op scepsis of onbegrip onthaald, wegens gebrek aan informatie of het gebrek aan het zich informeren. Op slechte boodschappen over iemands gezondheid volgen vaak ongemakkelijke stiltes. “Mensen kunnen maar vijf minuten slecht nieuws verdragen” getuigt een moeder wiens zoon maar langzaam van een psychische aandoening herstelt. Een slechte gezondheid verhoogt de kans op sociale isolering, ook is bij ernstige “slepende” ziekten het gezin en de familie lang niet meer die 'natuurlijke plaats' van opvang en zorg. Regelmatige, soms permanente hospitalisatie is dan nog de enige uitweg.

Het begrip gezondheid kan echter niet gereduceerd worden tot een eenvoudige opponering van gezond tegenover ziek. Wie zich fysiek of mentaal niet goed voelt, valt daarom niet noodzakelijk onder de noemer ‘ziek’ maar scoort wel slechter op de gezondheidsbarometer dan wie zich fysiek en mentaal prima voelt. Daarom horen in het kader van een ruimere gezondheidsdefinitie ook vragen thuis m.b.t. de subjectieve beleving van gezondheid, m.b.t. het vóórkomen van depressie en het gebruik van kalmeer- en slaapmiddelen.

Nog niet zo lang geleden ontbrak het aan volledige gegevens over de gezondheidstoestand van de bevolking. Tot 1997 kon onderzoek uitsluitend beroep doen op mortaliteitsstatistieken. Met de eerste Belgische Gezondheidsenquête van 1997 werden heel wat hiaten opgevuld. Zeer recent werden gegevens bekend gemaakt van de laatste gezondheidspeiling in 2001. Voor de vraag naar de subjectieve beleving van gezondheid werd dan ook een selectie gemaakt van de onderzoeksresultaten m.b.t. aspecten van deze subjectieve beleving.

4.1 De objectieve context

• Levensverwachting

Zowel bij vrouwen als bij mannen is de levensverwachting in 2000 opnieuw toegenomen, niet alleen bij de geboorte, maar ook op latere leeftijd. Voor de levensverwachting bij de geboorte zien we na de status-quo van de voorbije jaren zowel bij de vrouwen als bij de mannen een toename van ongeveer een half jaar in vergelijking met 1999. Ook het aantal mensen dat tot op oudere leeftijd overleeft, is opnieuw toegenomen. Onderworpen aan de sterftেকansen van het jaar 2000 zou 25,7% van de vrouwen in eenzelfde jaar geboren de leeftijd van 90 jaar bereiken, tegenover 24,7% in 1999. Bij mannen is dit 11,2% tegenover 10,4% voorgaand jaar.

- **Vermijdbare sterfte**

De vermijdbare sterfte is een indicator van het aantal sterfgevallen dat vermeden had kunnen worden indien de bevolking er een gezonde levenswijze op na zou houden en de gezondheidszorg optimaal zou functioneren (primaire preventie). In 2000 werden bij de mannen 2.388 potentieel vermijdbare sterfgevallen genoteerd. Dit vertegenwoordigt ruim een derde van alle sterfgevallen in de leeftijdsgroep van 0 tot 64 jaar en vooral de primaire preventie van longkanker en ischemische hartziekten speelt hier een belangrijke rol. Bij de vrouwen waren er 1.425 vermijdbare sterfgevallen en bij hen is het verschil tussen de medische en primaire preventie veel kleiner (ook genetische factoren spelen een rol, niet alleen leefstijl). Vooral borstkanker, vermijdbaar door medische interventies en verantwoordelijk voor 41% van de vermijdbare sterfgevallen, ligt hieraan ten grondslag.

- **Zelfdoding**

In 2000 werden in het Vlaamse Gewest 1.174 zelfmoorden geregistreerd en bijna drie vierden van de gevallen waren mannen. Het aantal zelfmoorden in 2000 ligt hoger dan het aantal verkeersdoden in hetzelfde jaar (867 verkeersdoden). Naast dit verschil tussen mannen en vrouwen zien we ook een bevestiging van de tendens van de voorgaande jaren, namelijk de forse stijging van het sterftecijfer door zelfmoord bij mannen boven de 75 jaar. Het voorbije decennium is het sterftecijfer voor zelfmoord significant gestegen. Na een daling midden jaren '90 werd in 2000 opnieuw het peil van 1994 gehaald. Daarbij dient nog voor ogen gehouden te worden dat er zeer waarschijnlijk een onderrapportering van suïcide bestaat. Meer dan de helft van de zelfmoorden bij mannen gebeurt door verhangings, gevolgd door vuurwapens en vergiftiging. Ook bij vrouwen is verhangings het meest gebruikte middel, verdrinking en vergiftiging komen op de tweede en derde plaats. Scheiding of verlies van dierbaren, financiële problemen, ernstige fysieke problemen en vereenzaming spelen een belangrijke rol als risicofactoren in de zelfmoordproblematiek. Ook mensen die reeds een vorige zelfmoordpoging ondernomen hebben lopen een verhoogd risico.

Cijfers over het totaal aantal zelfmoordpogingen in Vlaanderen zijn niet beschikbaar. De 'Eenheid voor zelfmoordonderzoek' van de Universiteit Gent registreert sinds 1996 de zelfmoordpogingen in de Gentse regio. In de loop van het jaar 2000 werden 405 pogingen geregistreerd waarbij 387 personen betrokken waren. Op basis van extrapolatie van deze gegevens kon het jaarlijks aantal zelfmoordpogingen worden geraamd op 205 per 100.000 inwoners. Dit betekent een lichte afname tegenover 1999, waarbij echter een belangrijk effect van het geslacht kan worden genoteerd, in die zin dat de jaarlijkse incidentie daalde bij de mannen, maar steeg bij de vrouwen. In het algemeen is er de afgelopen jaren een afname op te merken van het aantal zelfmoordpogingen. In 2000 werd het hoogste aantal zelfmoordpogingen gevonden in de jongste leeftijdscategorieën, namelijk 383 per 100.000 voor mannen in de leeftijdscategorie 20-24 jaar en 558 per 100.000 voor vrouwen tussen 15 en 19 jaar, de gemiddelde leeftijd van de zelfmoordpogers was 35 jaar. Een aantal socio-demografische factoren verhoogt het risico op een zelfmoordpoging: nooit gehuwd, alleenwonend, werkloos en economisch inactief.

Uit het etymologisch woordenboek:

Gezondheid:

Uit het Middelnederlands 'gesond' (126) of g(he)sont (4de eeuw tot 13de eeuw). Vergelijk met het Oudnederfrankisch 'gisund' en het Oudhoogduits 'gisunt' = gezond, ongedeerd.

De vroegere herkomst van het woord is onzeker. Men vermoedt een samenhang met een part. *ya – sun – da bij het werkwoord 'zijn', zoals in het Oudindisch 'sant' = 'zijnde' of het Latijn 'praesens' = 'aanwezig'. Anderen verbinden gezond met 'gezwind'.

4.2 Perceptie van de eigen gezondheid

4.2.1 Subjectieve gezondheid

De subjectieve gezondheid is een persoonlijke beoordeling van de eigen gezondheidstoestand, zowel wat betreft de fysieke, de sociale en de emotionele gezondheid. De vraag verwijst naar de gezondheidsstatus, maar evenzeer naar de ervaren levenskwaliteit die nauw verbonden is met de gezondheid. Studies wijzen uit dat de subjectieve gezondheid indicatief is voor de algemene gezondheid, het functioneringsniveau, invaliditeit en medische consumptie.

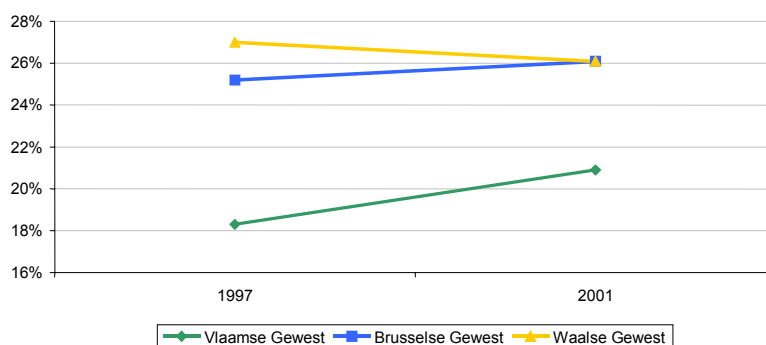
• Beoordeling van de huidige gezondheidstoestand

Algemeen gezien is het subjectief gezondheidsgevoel goed. Uit de gezondheidsenquête van 2001 blijkt dat vier op de vijf ondervraagden (15 jaar en ouder) woonachtig in het Vlaamse Gewest hun algemene gezondheid 'goed' of 'zeer goed' inschatten. Omgekeerd betekent dat ook dat één op vijf vindt dat het met de eigen gezondheid niet zo goed gesteld is. In het Waalse en het Brusselse Gewest is zowat één kwart van de bevolking (15 jaar en ouder) van oordeel dat het niet zo goed gesteld is met de eigen gezondheid.

Opmerkelijk is wel dat het aantal Vlamingen dat de eigen gezondheid als 'niet goed' beoordelen lichtjes is gestegen van 18% in 1997 naar 21% in 2001. Er zijn ook meer vrouwen dan mannen die hun eigen gezondheid als 'niet goed' inschatten en het percentage personen dat de eigen gezondheid als onbevredigend beoordeelt, stijgt met de leeftijd.

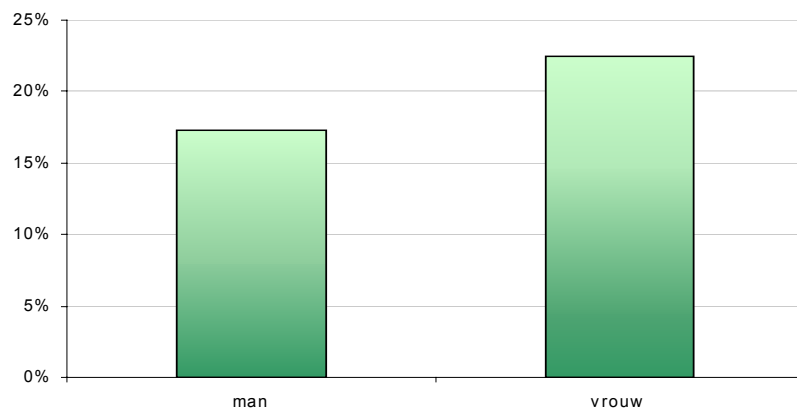
Het opleidingsniveau is vooral bepalend voor de inschatting van de eigen gezondheid. Lager geschoolden geven vaker een slechte subjectieve gezondheid aan, terwijl hoger geschoolden een meer gunstige inschatting maken.

Grafiek 4.1 Aantal personen dat aangeeft dat hun gezondheid "redelijk, slecht of zeer slecht is", in %

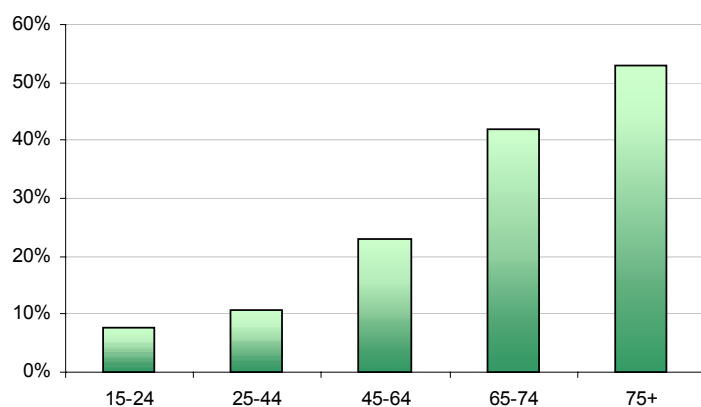
Bron: IPH/EPI Gezondheidsenquête 1997, 2001

Grafiek 4.2 Aantal personen dat aangeeft dat hun gezondheid "redelijk, slecht of zeer slecht is", in % naar geslacht.

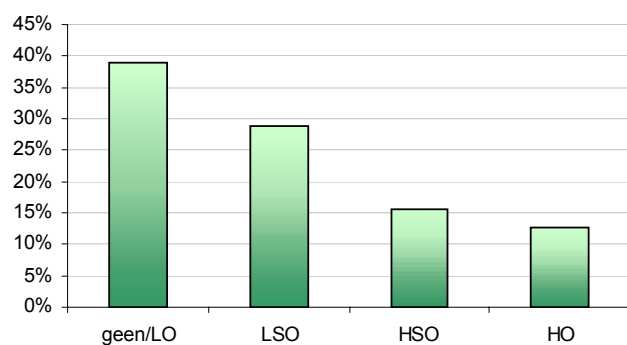
Bron: IPH/EPI Gezondheidsenquête 2001

Grafiek 4.3 Aantal personen dat aangeeft dat hun gezondheid "redelijk, slecht of zeer slecht is", in % naar leeftijd.

Bron: IPH/EPI Gezondheidsenquête 2001

Grafiek 4.4 Aantal personen dat aangeeft dat hun gezondheid "redelijk, slecht of zeer slecht is", in % naar opleiding.

Bron: IPH/EPI Gezondheidsenquête 2001

- **Gerapporteerde ziektes en aandoeningen**

In het kader van de vraag naar levenskwaliteit is het uiteraard ook belangrijk stil te staan bij de zelfrapportering van ziektes of aandoeningen.

Chronische **ziektes of langdurige aandoeningen** hebben grote gevolgen voor de kwaliteit van het leven. 25% van de bevolking (zowel mannen als vrouwen) **zegt last te hebben van één of meerdere langdurige ziekten of aandoeningen of handicaps**. De percentages lopen sterk uiteen naar leeftijd. 55% van de oudste leeftijdsgroep zegt last te hebben van één of meerdere langdurige ziekten, langdurige aandoeningen of handicaps. Een negatieve samenhang treedt op tussen de prevalentie van het last hebben van langdurige aandoeningen en het opleidingsniveau. Bij een diploma lager onderwijs is de prevalentie 30% of meer. In de hoogste categorie is de prevalentie 17%. Het verschil blijft significant na controle op leeftijd en geslacht.

In het Brusselse en Waalse Gewest rapporteren respectievelijk 26% en 27% van de respondenten dat ze last hebben van chronische aandoeningen. In het Vlaamse Gewest is dit 24%, maar enkel het verschil in prevalentie tussen het Waalse en Vlaamse Gewest blijft significant na controle voor leeftijd en geslacht en na bijkomende controle voor opleiding.

Handicap in mobiliteit komt voor bij 6% van de bevolking van 15 jaar en ouder. Bij 3% is de handicap matig, d.w.z. waarbij verplaatsing in en rond het huis nog mogelijk is. Bij 3% is de handicap ernstiger, wat erop neer komt dat verplaatsing onmogelijk is (2%) of men voortdurend bedlegerig is (1%).

Naarmate de leeftijd stijgt, is er ook toename in de prevalentie van de gevolgen van aandoeningen op het lichamelijk functioneren. Bij de bevolking van 65 jaar en ouder ondervindt 27% beperkingen in de mobiliteit.

Ook naar regio treden significante verschillen op inzake de prevalentie van handicap en mobiliteit. In Vlaanderen komt de prevalentie voor bij 5% van de bevolking, in Wallonië 7% en in het Brusselse Gewest 6%.

Een **officieel erkende invaliditeit of handicap** wordt gerapporteerd door 6% van de bevolking, 7% bij mannen en 5% bij vrouwen. Als oorzaak voor handicap zijn de belangrijkste opgegeven redenen: arbeidsongevallen (16%); aangeboren aandoeningen (16%). De prevalentie neemt toe als het niveau van opleiding lager is (9% of meer in de drie laagste categorieën, 5% en 2% in de twee hoogste opleidingsgroepen). Naar Gewesten is er geen significant verschil (6% in de drie Gewesten).

- **Beoordeling van de evolutie gezondheidstoestand**

We stellen niet alleen tussen 1997 en 2001 een lichte stijging vast van het aandeel van Vlamingen die hun gezondheid als 'niet goed' beoordelen (zie hoger), in 2001 zeggen ook meer mensen dat hun gezondheid het afgelopen jaar erop achteruit is gegaan.

In het Vlaamse Gewest geeft zowat één op de tien van de ondervraagde personen (15 jaar en ouder) aan dat het afgelopen jaar hun gezondheid erop achteruit is gegaan. In het Waalse en het Brusselse Gewest worden wel hogere waarden genoteerd.

Deze negatieve beoordeling is toegenomen van 9,5% in 1997 naar 12% in 2002. De toename verloopt iets steiler dan in het Waalse of Brusselse Gewest.

Vrouwen geven meer dan mannen aan dat hun gezondheid erop achteruitgegaan is het afgelopen jaar. Er is nog niet verder geanalyseerd of dit te maken heeft met toenemende stress in het gezin omwille van de moeilijke combinatie van gezin en arbeid.

Het aandeel personen dat aangeeft dat de eigen gezondheid is verslechterd, is duidelijk het hoogst bij de oudere bevolking, zowel bij de 65-74 jarigen en nog uitgesproken bij de 75-plussers.

De relatie met het opleidingsniveau is minder duidelijk, niettemin komt naar voor dat lager geschoolden naar verhouding vaker een achteruitgang rapporteren.

4.2.2 Mentale gezondheid

- **Globaal psychologisch welzijn**

Het globaal psychologisch welzijn wordt in de gezondheidsenquête ingeschat aan de hand van een verkorte versie van de “General Health Questionnaire” met 12 items, afgekort GHQ12. De resultaten drukken de waarschijnlijkheid uit van het lijden aan psychiatrisch probleem. De vragenlijst beschrijft de huidige psychologische status van de respondent in vergelijking met zijn persoonlijke normen, niet in functie van chronische of oude problemen. Om die reden is de tijdsaanduiding in de vraagstelling “de laatste tijd” en in de referentiecategorie “gewoonlijk”.

Het aantal psychologische problemen is berekend als de somscore van de gecodeerde antwoordcategorieën op de 12 items. Deze somscore varieert tussen 0 (geen enkel probleem) en 12 (veel problemen).

Vervolgens werd een categorisatie van de somscore doorgevoerd om de prevalentie of het voorkomen van psychologische problemen te bepalen. De grenswaarde is [2+], waarbij respondenten met een totaalscore [0 of 1] geen psychische problemen hebben terwijl respondenten met scores [3-12] beschouwd worden als personen met psychische problemen, of althans met indicaties van een mogelijke psychopathologie. Deze grenswaarde wordt meestal toegepast in studies die de gehele bevolking als studiegroep nemen.

Een vergelijking van de resultaten van 2001 met deze van 1997 toont dat de prevalentie van psychische klachten gedaald is in alle landsgedeelten. Het Vlaamse Gewest scoort in dit opzicht gunstiger dan het Waalse en Brusselse Gewest. In 2001 haalt 22,3% van de respondenten uit het Vlaamse Gewest een ‘hoge’ score (tussen 2 en 12 op de schaal), in 1997 was dit 27,7%.

Vrouwen hebben gemiddeld een slechtere score voor psychisch welzijn dan mannen, wat zich vertaalt in een hogere prevalentie van psychologische problemen.

Globaal genomen varieert de prevalentie van psychologische problemen niet naar leeftijd en naar opleidingsniveau. M.a.w. de prevalentie is homogeen verdeeld over alle leeftijds- en opleidingsgroepen.

- **Zelfgerapporteerde depressie**

Gevraagd werd naar het voorkomen van een depressieve toestand die minstens twee weken duurde in de loop van de afgelopen 12 maanden.

Globaal genomen geeft 5,3% van de respondenten van het Vlaamse Gewest in 2001 aan dat zij te kampen hadden met een depressie in het afgelopen jaar. Het cijfer voor 1997 was 5,1%. Het Vlaamse Gewest scoort in dit opzicht duidelijk beter dan het Waalse en het Brusselse Gewest.

De prevalentie van zelfgerapporteerde depressie ligt nagenoeg gelijk bij mannen en bij vrouwen en varieert in geringe mate met de leeftijd, met vooral een lager percentage in de jongste leeftijdsgroep (15-24-jarigen).

Wel is er een verband met het opleidingsniveau. De prevalentie blijkt meer voor te komen bij diegenen die hoogstens lager onderwijs hebben genoten (7%) dan bij de personen met een hoger onderwijs opleiding (3,6%).

- **Gebruik van psychotrope geneesmiddelen**

Het gebruik van psychotrope geneesmiddelen is een belangrijke indicator voor subjectief welbevinden. Psychotrope geneesmiddelen zijn voorgeschreven en/of niet voorgeschreven slaapmiddelen, kalmeermiddelen en/of antidepressiva.

In de gezondheidsenquête 2001 werd gevraagd naar het gebruik van één of meerdere van die middelen in de loop van de twee weken voorafgaand aan de bevraging.

De consumptie van psychotrope geneesmiddelen – van welke aard ook – is **toegenomen** in alle gewesten van het land bij vergelijking van de percentages van 2001 met deze van 1997. Die stijging is zelfs het sterkst voor het Vlaamse Gewest, van 12,7% in 1997 naar 15,5% in 2001. Niettemin liggen in de beide overige landsgedeelten de cijfers ongunstiger.

Onder de psychotrope geneesmiddelen worden **vooral slaapmiddelen** gebruikt, gevolgd door kalmeermiddelen en antidepressiva.

De prevalentie van de consumptie van psychotrope geneesmiddelen ligt **aanmerkelijk hoger bij vrouwen dan bij mannen**.

Het gebruik van psychotrope geneesmiddelen vertoont een **sterk positief verband met de leeftijd**: op oudere leeftijd is het gebruik aanmerkelijk hoger (van 3% bij de jongste leeftijdsgroep naar 36% bij de 75-plussers!).

Er wordt een **negatieve samenhang vastgesteld tussen het gebruik van psychofarmaca en het opleidingsniveau**: 24% van degenen met hoogstens lager onderwijs geeft aan psychotrope geneesmiddelen te nemen tegenover 7% bij de hoger geschoolden.

4.3 Samenvattend

- Algemeen gezien is het subjectief gezondheidsgevoel goed. Uit de Gezondheidsenquête 2001 blijkt dat vier op de vijf van de ondervraagden van 15 jaar en ouder, woonachtig in het Vlaamse Gewest, hun algemene gezondheid 'goed' of 'zeer goed' inschatten. Wel moet geconstateerd worden dat significant meer vrouwen dan mannen hun eigen gezondheid als 'niet goed' inschatten en ook lager geschoolden vaker een slechte subjectieve gezondheid aangeven.
- Ook depressies blijken relatief frequenter voor te komen bij Vlamingen die hoogstens lager onderwijs hebben genoten (7%) dan bij de personen met een hogere onderwijsopleiding (3,6%), het cijfer voor Vlaanderen is 5,3%.
- Vrouwen, ouderen en lager geschoolden hebben globaal genomen een hoger risico om zich onwel te voelen.

5. Culturele en sociale participatie

In het kader van levenskwaliteit lijkt het op het eerste gezicht niet vanzelfsprekend ook stil te staan bij de vraag naar participatie aan het verenigingsleven en de vraag naar culturele participatie. Toch zijn er o.i. voldoende argumenten om beide levensdomeinen te benaderen vanuit de invalshoek van levenskwaliteit.

Sociale participatie heeft veel, zoniet alles te maken met sociale integratie en sociale cohesie. Via participatie aan het verenigingsleven leren jongeren en volwassenen omgaan met anderen en met de sociale codes die daarmee gepaard gaan. Door de sociale contacten in het verenigingsleven ervaart men het belang van wederkerigheid in relaties, van wederzijds vertrouwen en van de noodzaak dingen te doen in samenwerkingsverband.

Het verenigingsleven is ook een leerschool in het omgaan met complexiteit. Diegenen die zich in een breder sociaal netwerk bewegen, doen ervaring op met een verscheidenheid aan situaties en met een verscheidenheid aan communicatievormen. Een grote variatie van contacten zowel binnen maar vooral buiten het familieverband verhoogt waarschijnlijk de kans om ook in de meer formele samenwerkingsverbanden te leren omgaan met mogelijke conflict – en probleemsituaties.

Een derde argument wordt aangereikt door een politicologische en sociologische onderzoeksrichting die - naast het belang van informele sociale netwerken – participatie in verenigingen als een belangrijke structurele component beschouwt van wat deze richting ‘sociaal kapitaal’ noemt. Los van de vraag of het hier om een fundamenteel begrip of een modieuze term gaat, moet gezegd dat het begrip sociaal kapitaal een onderzoeksdynamiek heeft op gang gebracht die zich onder meer richt op het mogelijke (positieve) verband tussen de mate van aanwezigheid van ‘sociaal kapitaal’ bij de bevolking en de mate van aanwezigheid en versterking van een democratische politieke cultuur.

Er is een groeiende aandacht voor culturele participatie. We verwijzen naar de recent gepubliceerde resultaten van de onderzoeksgroep TOR, onder de titel ‘de symbolische samenleving’. Het begrip ‘symbolisch’ verwijst onder meer naar de groeiende impact van socialiserende instellingen - meer bepaald onderwijs maar ook de media - op opvattingen, kennis en vaardigheden zodanig dat deze minder afhankelijk worden van materiële condities. De onderwijskeuze bijvoorbeeld zou vandaag sterker beïnvloed worden door een verschil in *cultuurpraktijken* van ouders dan door materiële hulpbronnen zoals inkomen en beroepsstatus. Dit betekent niet dat materiële condities onbelangrijk zijn geworden, het betekent wel dat maatschappelijke posities en de levenskwaliteit die daarmee gepaard gaat, mede gegenereerd worden door patronen van sociale relaties en sociale participatie enerzijds en culturele patronen anderzijds, waaronder mediagebruik, smaakvoorkeuren en culturele participatie in het algemeen. In deze studie wordt dan ook de stelling ontkracht dat alle vaste vormen in onze samenleving zouden verdwijnen. Waar andere breuklijnen vervagen, duiken nieuwe breuklijnen zoals het sociaal – culturele op.

5.1 Culturele participatie

Aan de hand van de resultaten van de laatste APS-survey (2002) trachten we nu een beeld te krijgen van wie wel, wie minder en wie niet cultureel participeert. Cultuurparticipatie wordt gemeten aan de hand van negen culturele activiteiten, inclusief het bibliotheekwezen. Voor verdere analyse werd de cultuurparticipatiegraad uiteindelijk opgedeeld in vier categorieën.

Cultuurparticipanten zijn personen die minstens maandelijks aan 2 verschillende genres deelnemen (kernpubliek) en zij die minstens meerdere keren per jaar participeren aan 2 verschillende genres (belangstellende participanten).

Niet culturele participanten noemen we alle personen die het voorbije jaar geen enkele keer of hoogstens eenmalig aan 1 genre deelnamen.

Uit het etymologisch woordenboek:

Cultuur:

(1613) ontstaan uit het Franse 'culture'; oorspronkelijk uit het Latijn 'cultura'.

Raymond Williams preciseert dat het Latijnse 'cultura' voortvloeit uit 'colore', wat een brede waaier van betekenissen had van 'bewonen', bebouwen of ontginnen (cultivate), beschermen en vereren. Deze betekenissen krijgen later een apart bestaan: 'bewonen' via 'colonus' tot 'kolonie'; vereren ontwikkelde via 'cultus'. Cultura bleef de betekenis houden van bebouwen, ontginnen.

Het begrip cultuur blijft volgens Williams een van de meest complexe begrippen omdat het gebruikt wordt in verscheidene (onderscheiden) disciplines: landbouw, bacteriologie, kunstwetenschappen, sociologie...

In zijn vroegste betekenis verwijst het begrip naar een proces: "hoeden", "verzorgen" in functie van groei (Eng: tending): het hoeden of verzorgen van iets: oogst, dieren.

Vanaf de 16de eeuw krijgt het begrip in Engeland en ook op het continent een uitgebreidere betekenis in de zin van zorgen voor de menselijke ontwikkeling. O.a. Thomas More: "The culture and maintenance of minds" en Johnson: "She neglected the culture of her understanding". Geleidelijk ontstaat een gewinning met deze abstracte metaforische betekenis in de zin van 'beschaafd', 'gecultiveerd' en wordt het gelieerd met beschaving (Civilisation). Ook in het Duits en het Frans wordt het in de 18de en 19de eeuw synoniem voor beschaving.

Los van de verwijzing naar een fysische betekenis (landbouw; bacteriologie) onderscheidt Williams 3 actief gebruikte betekenissen:

- (1) cultuur als onafhankelijk abstract woord verwijzend naar het proces van intellectuele, spirituele en esthetische ontwikkeling;
- (2) als onafhankelijk abstract woord in de specifieke betekenis van een particulier levensstijl van mensen, van een groep of van een periode;
- (3) als onafhankelijk abstract woord verwijzend naar een intellectuele en vooral artistieke praktijk: muziek, literatuur, schilderen, beeldhouwen, fotografie en film

Raymond William, *Keywords, A vocabulary of culture and Society, Flamingo, Fontana Paperbacks, 1983*

- **Wie participeert, wie niet?**

Naar gender zijn er geen noemenswaardige verschillen in de participatie aan cultuur. Deze zijn er duidelijk wel voor leeftijd en opleiding. Dit komt het sterkst tot uiting wanneer we de non-participanten aan cultuur bekijken. Hun aantal is lineair stijgend bij een hogere leeftijd en dalend naar opleidingsniveau. Heel opvallend is dat de hoogste opleidingsniveaus garant staan voor een cultuurparticipatiegraad van ruim 60%. Terwijl dit voor het laagste opleidingsniveau slechts 13% bedraagt. Ook het afhaken van de twee hoogste leeftijdsgroepen is een duidelijk gegeven.

De invloed van het al dan niet hebben van betaald werk op cultuurparticipatie blijkt wederom het duidelijkst bij de **non-participanten**: 28% bij mensen zonder betaald werk en 13% bij mensen met betaald werk. Het maakt geen verschil uit of dit werk voltijds of deeltijds gebeurt. Naar beroeps categorie valt dan weer op dat vooral de bediende en hoger bediende/kaderleden het sterkst deelnemen. Meer dan de helft is cultuurparticipaat. Ook de levenssituatie geeft heel wat opvallende verschillen. Het is opmerkelijk dat diegenen die samenwonen met partner en kinderen meer deelnemen aan cultuur dan diegenen die alleen samenwonen met een partner. Bij deze laatste groep is een kwart absoluut non-participant en één derde

cultuurparticipant. Bij de groep met kinderen is slechts 15% **non-participant** en 40% kan als cultuurparticipant worden beschouwd. Nu is er wel een ruime definitie van cultuur gehanteerd (cfr. supra: inclusief bibliotheekbezoek). Bibliotheekbezoek is een activiteit die zich uitstekend leent om samen met de kinderen te ondernemen. De categorie incidentele participanten is, met bijna de helft van de participanten, bij beide groepen vrij omvangrijk. Bij diegenen zonder partner zijn het vooral zij die alleen wonen die zwak participeren. Zwakker dan de alleenstaande met kinderen, terwijl de groep die nog thuis woont vrij sterk deelneemt.

Tabel 5.1 Cultuurparticipatiegraad (opdeling in vier categorieën) naar leeftijd in %

leeftijd	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-85	Totaal
non-participant	5,63	9,88	11,11	19,16	20,29	36,36	62,39	20,01
incidenteel participant	45,00	48,62	48,48	39,08	43,48	42,25	27,52	43,42
belangstellend participant	41,88	37,94	36,36	37,93	32,37	19,79	10,09	32,90
kernpubliek	7,50	3,56	4,04	3,83	3,86	1,60	0,00	3,66

***p< 0,001

Tabel 5.2 Cultuurparticipatiegraad (opdeling in vier categorieën) naar opleiding in %

opleiding	geen/lo	lager sec	hoger sec	nuho	unief	totaal
non-participant	43,36	23,92	11,42	3,86	0,00	20,04
incidenteel participant	43,09	44,85	48,20	35,19	35,42	43,34
belangstellend participant	13,55	27,91	36,36	54,94	52,08	32,88
kernpubliek	0,00	3,32	4,02	6,01	12,50	3,74

***p< 0,001

Tabel 5.3 Cultuurparticipatiegraad (opdeling in 4 categorieën) naar hebben van betaald werk in %

	betaald werk		
	ja	neen	totaal
non-participant	13,06	28,38	20,04
incidenteel participant	46,89	39,08	43,33
belangstellend participant	36,07	29,12	32,90
kernpubliek	3,98	3,42	3,72

***p< 0,001

Tabel 5.4 Cultuurparticipatiegraad (opdeling in 4 categorieën) naar professionele categorie in %

	ongeschoolde arbeider/ster	geschoolde arbeider/ster	bediende	hoger bediende/kader	klein zelfstandige / handelaar / landbouwer	zelfstandig ondernemer / groothandelaar / vrij beroep
non-participant	24,76	19,64	4,78	3,85	28,57	13,04
incidenteel participant	52,38	56,55	42,04	38,46	45,71	56,52
belangstellend participant	21,90	22,02	48,09	47,44	22,86	26,09
kernpubliek	0,95	1,79	5,10	10,26	2,86	4,35

***p< 0,001

Tabel 5.5 Non-participanten (nemen aan niets deel) naar gezinssituatie in %

	samen met partner	samen met partner en kinderen	inwonend bij ouders	alleenstaande	alleenstaande met kinderen
non-participatie aan cultuur	24,7	14,9	8,3	30,8	23,5

Om een beter inzicht te hebben in de verklarende variabelen werden allereerst de drie klassieke variabelen (geslacht, leeftijd en opleiding) in een multivariaat model gebracht. De drie variabelen blijken significant, maar het is voldoende om de variabele betaald werk toe te voegen en de invloed van geslacht vlakkt uit. Hoe het model ook wordt opgesteld, er is één grote constante: de zeer sterke, *bijna verpletterende invloed van opleiding op de cultuurparticipatie*.

Deze vaststelling is belangrijk in het kader van de voldoende grote sociale mix die het cultuurbeleid wil bereiken. Men wil in het huidige cultuurbeleid niet te sterk de nadruk leggen op *louter* publieksvergroting. Het bereiken van bepaalde groepen mag niet gepaard gaan met kwaliteitsverlaging. Een cultuurparticipatiebeleid moet dan ook in de huidige visie het streven naar publieksvergroting koppelen aan publieksverdieping. Het moet het *potentieel* (culturele competentie) voor het bestaande aanbod uitbreiden, d.w.z. men moet de groep mensen met een voldoende grote culturele competentie uitbreiden, zodanig dat zij in staat zijn aan het huidig kwaliteitsaanbod te participeren.

Het gaat hier dus om het verbeteren van de kwaliteit van de participatie. Daarnaast moet volgens het cultuurbeleid ook de nodige aandacht gaan naar publieksvernieuwing waarbij diverse aspecten spelen: competentieverhoging, andersoortig aanbod, andersoortige methoden en communicatie. In een cultuurdemocratisch model vertrekt men vanuit de vaststelling dat bij een cultureel potentiële groep het cultureel aanbod geen aansluiting vindt. Het doel van een voldoende sociale mix moet daarom ook in de eerste plaats transversaal worden gerealiseerd, niet binnen één sector. Het bereiken van deze voldoende grote mix is in het licht van de hierboven aangehaalde sociaal-culturele breuklijn essentieel voor de kansen van bepaalde groepen in de maatschappij.

5.2 Het verenigingsleven

• Wie neemt deel aan het verenigingsleven, wie niet?

57,1% van de mannen is actief lid van een vereniging tegen 48,5% van de vrouwen⁷. Naar leeftijd zijn het vooral de leeftijdsgroepen tussen 65 en 74 jaar en de 75-plussers die minder actief zijn (43,9 en 38,5%). Bij al de andere leeftijdsgroepen is er een actieve deelname van meer dan 50%. Naar opleiding is er een stijgend verloop van de actieve deelname naar stijgend opleidingsniveau (van 40% naar 70%). Er is nog een verschil naargelang het al dan niet hebben van betaald werk (57,6% tegen 47,5%). Ook opvallend is dat de alleenstaanden met of zonder kinderen en diegenen die enkel met een partner samenwonen duidelijk minder actief deelnemen aan het verenigingsleven. Voor de rest zijn er geen duidelijke verschillen.

⁷ Niet opgenomen tabellen.

Indien we de drie klassieke variabelen en het al dan niet hebben van betaald werk opnemen in een multivariaat model, blijkt het effect van leeftijd en betaald werk te verdwijnen. Alleen opleiding en geslacht hebben dan nog een invloed. Op basis van onderzoek (Elchardus) kan bovendien aangetoond worden dat het verschil naar geslacht grotendeels verdwijnt als men het actief lidmaatschap van sportverenigingen buiten beschouwing laat. Ook hier lijkt de voornaamste determinant dus het opleidingsniveau (samen met levensbeschouwing) te zijn, echter toch minder sterk dan bij de culturele participatie. Toch is de kloof tussen lager en hoger opgeleiden betrekkelijk groot, een gegeven dat wereldwijd wordt vastgesteld. Daarbij komt nog dat hoger opgeleiden vaak lid zijn van verschillende verenigingen. Hoogopgeleiden zijn veel meer lid van de nieuwe sociale bewegingen, terwijl de lager opgeleiden meer lid zijn van de klassieke verenigingen. Zowel lager geschoolden als hoger geschoolden geven er blijkbaar de voorkeur aan in het verenigingsleven vooral mensen te ontmoeten met een vergelijkbaar opleidingsniveau, en met vergelijkbare culturele belangstellingspatronen. Het zijn zaken als culturele voorkeur, levensstijl, smaakpatronen die tegenwoordig vriendenkringen en gemeenschappen vormen. Wat duidelijk zijn invloed heeft op kansen in de maatschappij naast klassieke zaken als inkomen en arbeidssituatie.

5.3 Samenvattend

- Naast de klassieke sociaal-economische breuklijn speelt ook een sociaal-culturele breuklijn een rol in het bepalen van kansen van bepaalde groepen in de maatschappij. Dit pleit voor het permanent opnemen van sociale - en cultuurparticipatie als aanvullende dimensies voor de constructie van een leefsituatie-index.
- Hogere opleidingen blijken (alweer) garant te staan voor een hoge culturele participatie. Lage opleidingen zijn (alweer) sterk ondervertegenwoordigd. Ook voor actief lidmaatschap aan het verenigingsleven is opleiding een sterk bepalende factor. “Symbolisch kapitaal” (kennis) en “sociaal kapitaal” lijken elkaar te versterken.
- Deze laatste vaststelling is belangrijk in het kader van de *voldoende grote sociale mix* die het cultuurbeleid wil bereiken. Men wil in het huidige cultuurbeleid niet te sterk de nadruk leggen op *louter* publieksvergroting. Het bereiken van bepaalde groepen mag niet gepaard gaan met kwaliteitsverlaging. Een cultuurparticipatiebeleid moet dan ook in de huidige visie het streven naar publieksvergroting koppelen aan publieksverdieping. Het moet het *potentieel* (culturele competentie) voor het bestaande aanbod uitbreiden, d.w.z. men moet de groep mensen met een voldoende grote culturele competentie trachten te bereiken, zodanig dat zij in staat zijn aan het huidig kwaliteitsaanbod te participeren. Het bereiken van een voldoende grote mix is in het licht van de sociaal – culturele breuklijn essentieel voor de kansen van bepaalde groepen in de maatschappij.

Besluit en enkele aanbevelingen

Na deze conceptuele en empirische aftasting van het begrip levenskwaliteit willen we uit het geheel enige markante bevindingen filteren en aanbevelingen formuleren zowel naar beleid toe als naar onderzoek.

Bij de aanhef van deze publicatie werd gesteld dat globaal genomen en op heel wat levensdomeinen afzonderlijk de meeste Vlamingen (heel) tevreden zijn. Het blijkt een typisch fenomeen te zijn in samenlevingen die een hoog welvaartniveau hebben bereikt. Ongetwijfeld is dit goed nieuws. Maar wanneer geconstateerd wordt dat over de jaren heen hier weinig verandering in optreedt dan bestaat het gevaar dat dergelijk goed nieuws geen nieuws meer is. Worden echter naast deze tevredenheidsvariabele ook andere subjectieve factoren gekoppeld aan het begrip levenskwaliteit dan komt een genuanceerder beeld tevoorschijn. Het zijn tevens aandachtspunten voor het beleid.

- Parallel met de feitelijke transformatie van het gezinsleven voltrekt zich een radicale wijziging in de opvattingen van mannen en vrouwen (maar vooral in de opvatting van vrouwen) over wat hoort en niet hoort om van een voorbeeldrelatie te spreken. Voor velen is het huwelijk geen must meer en is het hebben van kinderen geen noodzakelijke voorwaarde voor geluk. Voor velen ook is de idee van een werkende vrouw die naast haar man bijdraagt tot het gezinsinkomen een vanzelfsprekendheid geworden. Maar in termen van levenskwaliteit betaalt de werkende vrouw daar een tol voor. Zij draagt een dubbele verantwoordelijkheid. Dit is reeds uit tijdsbudgetonderzoek gebleken, maar het wordt ook zo door veel vrouwen subjectief beleefd. De gezins- en persoonlijke belasting die de combinatie werk en huishouden met zich meebrengt wijst nogmaals op het belang van verdere ondersteunende maatregelen voor een meer evenwichtige combinatie van arbeid en gezin.
- Op de domeinen werk, inkomen en gezondheid is de subjectieve beleving van deze levensdomeinen minder gunstig bij lager geschoolden dan bij mensen met een hogere opleiding. Meer lager dan hoger geschoolden vrezen vaak hun werk te verliezen, meer lager geschoolden maken zich veel zorgen om geldzaken en om de toekomst, significant meer lager geschoolden dan hoger geschoolden signaleren een minder goede subjectieve gezondheid. In een samenleving waarin steeds hogere (kennis)eisen worden gesteld aan mensen zijn lager geschoolden een zeer kwetsbare groep. Een laag inkomen hangt nauw samen met een lage opleiding. Dit is economisch te verklaren. Loonverschillen die voortvloeien uit werkervaring en opleiding behoren tot de marktconforme loonverschillen en dragen bij tot het doelmatig functioneren van de arbeidsmarkt. Het is trouwens vanuit deze doelmatigheidsoptiek – en niet vanuit een nivelleringsoptiek - dat er zich de laatste jaren onder economen een nieuwe belangstelling aftekent voor inkomensongelijkheid . Vanuit het Vlaamse werkgelegenheidsbeleid wordt er meer en meer aandacht besteed aan het creëren van mogelijkheden voor permanente vorming- en opleiding. Hier ligt een niet te onderschatten uitdaging inzake het informeren en het sensibiliseren van lager geschoolden voor bijkomende opleiding. Uit de APS surveys blijkt immers dat de laagst geschoolden minder geneigd zijn op de permanente scholingstrein te stappen. Het belang van permanente vorming wordt door drie op vier van de ondervraagde Vlamingen erkend. Maar het zijn vooral de *hogere* opgeleiden die het belang ervan inzien, het zijn vooral de *hogere* opgeleiden die bereid zijn buiten de werkuren een opleiding te gaan volgen en het zijn vooral de *hogere* opgeleiden die daadwerkelijk deelnemen aan bijkomende opleidingen.

Onderzoek naar levenskwaliteit is in een (relatieve) welvaartseconomie geen overbodige zaak. Vandaag getuigt het van een grote naïviteit vooruitgang louter te vereenzelvigen met materiële groei. De groei van het BNP gaat immers ook gepaard met pollutie en uitputting van bronnen. In een artikel over globale

vooruitgang breken de onderzoekers Heylighen en Bernheim dan ook een lans om vooruitgang te definiëren als *toename van subjectief beleefde levenskwaliteit*. Maar ook zij signaleren de problemen bij het construeren van een algemene tevredenheidsindex. Er is de culturele vertekening die onvermijdelijk meespeelt en er is de geringe verklaring van tevredenheid door klassieke socio – demografische variabelen.

Uit de vakliteratuur distilleren we mogelijke suggesties voor verbetering van de wetenschappelijke benadering van het concept levenskwaliteit:

- Een koppeling van een satisfactieindex aan een subjectieve rangordening van levensdomeinen door respondenten is aan te bevelen. Uit een reeds hoger geciteerd onderzoek van Bowling en Windsor op data van de Britse ONS survey blijkt dat een subjectieve rangordening van levensdomeinen naar belangrijkheid een betere verklaring geeft voor levenssatisfactie dan objectieve socio – demografische variabelen. Ook andere subjectieve variabelen zoals gevoelens van autonomie en onafhankelijk zouden een betere verklaring geven. Aan respondenten een *subjectieve rangordening van levensdomeinen* vragen i.p.v. het gebruik van een Likertschaal zou wel eens tot een ander plaatje kunnen leiden inzake prioriteit van levensdomeinen. In het onderzoek van Bowling komt werk en werktevredenheid niet op de tweede maar op de vijfde plaats na gezin, levensstandaard, eigen gezondheid en gezondheid van anderen.
- Om een culturele vertekening te vermijden wordt in sommige onderzoeken al gebruik gemaakt van een Anamnestic Comparative Self – Assessment schaal (ACSA) ontwikkeld door Bernheim. Dit is een globaal QOL meetinstrument waarbij aan respondenten gevraagd wordt om de huidige situatie te vergelijken met de beste en de slechtste ervaring in hun leven.

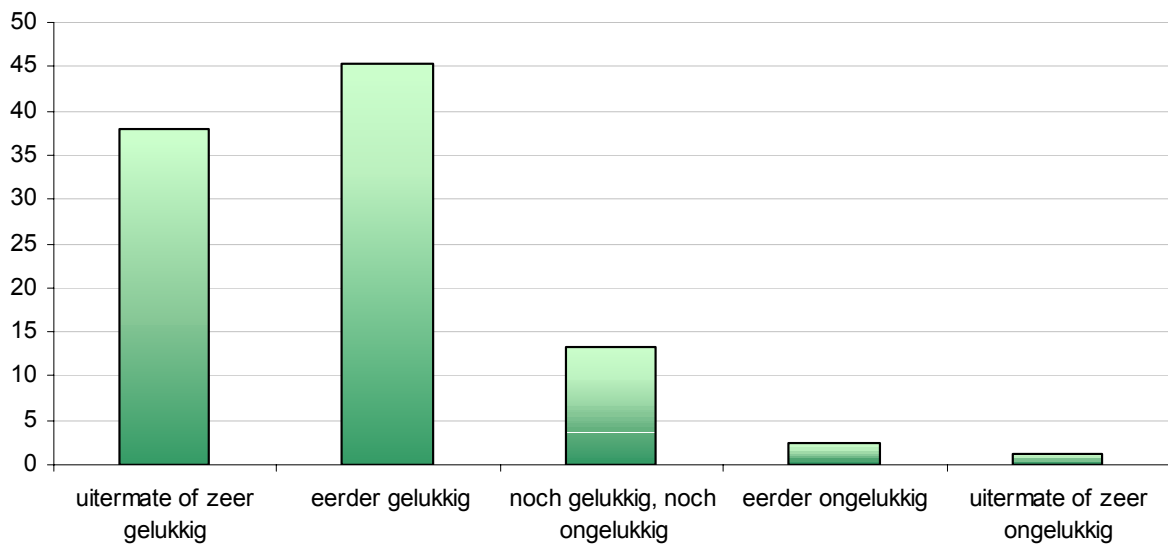
Uit deze variaties op een thema, waarbij ruimte werd gelaten voor persoonlijke intuïtie van de auteurs in de keuze van variabelen, valt af te leiden dat vele variabelen denkbaar zijn voor het meten van subjectieve beleving van de leefsituatie. In functie van internationaal vergelijkbaar onderzoek is het natuurlijk wenselijk tot een doordachte afbakening te komen.

Epiloog: en wat met het geluk?

De drop – off vragenlijst van de laatste APS-survey bevatte een vraag naar het geluk. De vraag luidde: “als u uw leven in het algemeen bekijkt, hoe gelukkig of ongelukkig zou u zeggen dat u over het geheel genomen bent?” De respondenten kregen zeven antwoordmogelijkheden aangeboden, gaande van uitermate gelukkig, over zeer gelukkig, eerder gelukkig tot uitermate ongelukkig. Het is zeker niet onbelangrijk aan te stippen dat deze vraag volgde na de reeks attitudevragen rond het gezinsleven. De vraag die er onmiddellijk aan voorafgaat heeft betrekking op de mogelijke impact van het werk op de huishoudelijke taken en omgekeerd. Wat blijkt? De meeste respondenten drukken zich genuanceerd uit: 45% van de respondenten noemt zich ‘eerder’ gelukkig. 38% zegt uitermate tot zeer gelukkig te zijn, 13% is onbestemd en 4% is eerder ongelukkig tot uitermate ongelukkig.

Grafiek E1 Algemeen geluk

Bron: APS-survey 2002

Na toepassing van een multivariate techniek (zie bijlage) kan het volgende geconcludeerd worden:

- vrouwen zijn iets gelukkiger dan mannen maar het verschil blijkt niet zo groot;
- respondenten met een hoger inkomen zijn iets gelukkiger, maar het verschil is zeer beperkt;
- leeftijd, opleidingsniveau en het al dan niet hebben van betaald werk hebben geen significant effect;
- er zijn aanzienlijke verschillen volgens huishoudtype:
 - respondenten die samenwonen met partner en die samenwonen met partner en kinderen, zijn gelukkiger dan gemiddeld; alleenstaanden zijn een beetje ongelukkiger en alleenstaande ouders zijn duidelijk ongelukkiger dan gemiddeld.
- - ook het aantal vrienden heeft een positieve invloed op geluk, maar het effect is ook hier beperkt.

Algemeen kan alleen maar geconcludeerd worden wat ook uit onderzoeken naar levenssatisfactie bleek: deze variabelen verklaren samen maar zeer weinig van de verschillen in geluk. Slechts 9% van de totale variantie wordt verklaard door de variabelen die in het model werden opgenomen.

Men zou ook op macro-economisch niveau de vraag kunnen stellen naar het verband tussen het algemene welvaartspeil en geluk. Zelfs economen blijken zich recent met die vraag bezig te houden. Hun analyses tonen aan dat in een periode van een kwarteeuw in landen als België, Nederland, Frankrijk, Duitsland en Italië, ondanks de gestegen welvaart de bevolking zich globaal genomen *niet gelukkiger voelt* dan een kwarteeuw geleden. Dit suggereert, aldus econoom Erik Schokkaert, dat *“het geluk in de praktijk niet zozeer wordt bepaald door het absolute welvaartsniveau, maar door de welvaart die mensen rondom zich zien en door de relatieve plaats die hun eigen welvaart daarbij inneemt. Als anderen rijker worden, verwachten zij ook meer rijkdom voor zichzelf. Naarmate de algemene welvaart verbetert, verschuiven de individuele welvaartsaspiraties van mensen, zodat de welvaartsverbetering per saldo weinig effect heeft op het gemiddeld geluksgevoel. Dit zou kunnen betekenen dat een samenleving die meer geluk alleen maar door meer welvaart nastreeft, in feite op een voortdurend bewegend en onbereikbaar doelwit mikt. Het is dan zelfs niet ondenkbaar dat welvaartsgroei een samenleving gemiddeld ongelukkiger maakt als de baten van die groei zeer ongelijk over de bevolking zijn verdeeld.”* (Schokkaert)

Hieruit vallen lessen te trekken voor het beleid.

Ook al is vanuit individueel perspectief geluk belangrijk, het is nog de vraag of de overheid zich over deze privé-materie moet ontfemen. En zelfs al zou het antwoord op deze vraag affirmatief zijn, dan nog is niet meteen duidelijk hoe de overheid dit zou kunnen doen, rekening houdend met de hogere vaststelling dat ook een “manipuleerbare” variabele als inkomen weinig effect sorteert op geluk of de perceptie ervan.

Zeker is dat het beleid dan ook andere dan materiële condities zou moeten creëren indien het vergroten van gelukkansen van mensen een beleidsdoel is. Zodoende belanden we opnieuw bij een multidimensionaal concept van levensstandaard waarbij niet alleen inkomen, maar ook onderwijs, gezondheid, sociale en culturele participatie enz., dimensies zijn van waaruit de overheid indicatoren kan definiëren waarop zij haar beleid kan richten.

Bibliografie / Bronnen

Andrews e.a., Research on the quality of life, Institute for Social Research, Michigan, 1986, 365 p.

Avort, van der, A.J.P.M., Relatievorming in Nederland. Op weg naar expliciete relaties en verder?, in: Sociologische en antropologisch jaarboek 1989, Brussel, 1989, p. 272 e.v.

Bowling A. en Winsor J., Towards the good life: a population survey of dimensions of quality of life, in: Journal of happiness studies 2, Kluwer, Nederland, 2001, p. 55–81.

Cantillon, B., De Sociale minima in de actieve welvaartsstaat. Over de eerste en tweede orde doelstelling van de sociale zekerheid, in: Armoede en Sociale Uitsluiting, jaarboek 2001, Acco, Leuven/Leusden, 2001, p. 341–353.

Carboneli A. en Van Praag B.M.S., Income Satisfaction Inequality and its causes, Tinbergen Insitute, 2002.

Carton, A., Gezocht m/v voor gezin en arbeid. Vlamingen en hun opvattingen over de combinatie gezin en arbeid in 2002, in: Vlaanderen Gepeild!, Administratie Planning en Statistiek, Brussel, 2003.

Cliquet (red.) e.a., Gezinnen in verandering Veranderde gezinnen, CBGS Monografie 1996/2, Brussel, 1998, 254 p.

Cummins R.A. en Nistico H., Maintaining the satisfaction: the role of postive cognitive bias, in: Journal of happiness studies 3, Kluwer, Nederland, 2002 p. 37–39.

De Vries, J., De Tollenaere F., Etymologische Woordenboek. Onze woorden, hun oorsprong en ontwikkeling. Spectrum, Utrecht, 2000.

De Witte, H., Prettig werken in een gezonde samenleving, in: Vlaanderen Gepeild, APS, Brussel, 2001, p. 73–91.

Diener e.a., Recent findings on Subjectieve Well – Being, University of Illinois, 1997.

Elchardus e.a., Denken over Vlaanderen, over levenskwaliteit, Davidsfonds, Leuven, 2001, 109 p.

Elchardus M., Glorieux I. (red), De Symbolische samenleving, Lannoo, Tielt, 2002, 109 p.

Glazier W., Happiness: Classic theory in the light of current research, in: Journal of happiness studies 1, Kluwer, Nederland, 2000, p. 501–511.

Glorieux I., e.a., Tijdsbesteding van de Vlamingen in: Vlaanderen Gepeild, APS, Brussel 2001, p. 157-181.

Heylighen F. en Bernheim J., Global Progress: an empirical analysis and an evolutionary framework, CLEA, VUB, Werkpaper, Brussel, 2000.

Inglehart R. en Rabier J.R., Aspirations Adapt to situations, in: Andrews, Research on the quality of life, Institute for Social Research, Michigan, 1996, p. 204 e.v.

Jacobs T., Lodewijckx, De huishoudelijke positie in 2000 en 1990, naar leeftijd. De geleidelijke toename aan verscheidenheid in alle levensfasen, <http://www.cbgs.be>, Cijfers en Commentaren, 22 mei 2002.

Malfait D., Tielens M., Van Gils S., Toestand en ontwikkelingen op de arbeidsmarkt, in: Tijdschrift van het Steunpunt WAV/3/2002.

Melkert A.P.W., Inkomensverdeling en werkgelegenheid, in: Economisch Statistische Berichten, jaargang 91, januari 1996, p. 48.

Meng – Weng Tsou en Jin – Tan Liu, Happiness and domainsatisfaction in Taiwan, in: Journal of happiness Studies, 2, Nederland, 2001, p. 269–288.

Pen, Income Distribution, Pinguin, Middlesex, 1974, p. 48-55.

Rath, N., The power to feel fear and the ont to feel happiness are the same, in: Journal of happiness studies 3, Kluwer, Nederland, 2002, p. 1 tot 21.

Schöb, A., Die Wohlfartsurveys 1978 bis 1998, Zentrum fur Umfragen, Methoden und Analysen, Mannheim, 2001, p.18.

Schokkaert, Maakt geld gelukkig ? Is geluk belangrijk ? in : Economische en Financiële Berichten, jaargang 56, nr. 2, KBC, 2001.

Waeye H., Impressies over sociale relaties, waarden en tradities; Vijf jaar vragen naar de verhouding tussen individu en gemeenschap, in: Vlaanderen Gepeild, APS, Brussel, 2001, p. 133–152.

Wildeboer Deschut J.M., Vrooman J.C., De Beer P.T., De maat van de verzorgingsstaat, Sociaal Cultureel Planbureau, Nederland, 2000, p. 73 e.v.

Williams, R., Keywords, A vocabulary of culture and society, Fontana Paperbacks, London, 1983.

Rapporten en gegevensbronnen

Breda J., De Bruyn, Geerts J., De Vlaamse Welzijnsbarometer, 2002.

De arbeidsmarktflits 24 van het Steunpunt WAV, 7/10/2002-12-12.

De Arbeidsmarkt in Vlaanderen, jongeren in transitie, SONAR, Steunpunt WAV, jaargang 2001, deel 3.

Strategisch plan werkgelegenheid. Monitoring van beoogde beleidseffecten. Stand van Zaken oktober 2002.

Webinformatie NIS

Databronnen

APS-survey ‘Culturele verschuivingen in Vlaanderen’, data 2001 en 2002.

Gezondheidsenquête 2001, Wetenschappelijk Instituut voor Volksgezondheid, afdeling Epidemiologie.

Bijlage

Multivariate Analyse van "gelukkig zijn".

De afhankelijke variabele is "gelukkig zijn", vraag 24 van de ISSP drop-off vragenlijst. De opgenomen onafhankelijke variabelen zijn: leeftijd, geslacht, al dan niet hebben van betaald werk, opleidingsniveau, huishoudtype, inkomen en aantal vrienden. Alle variabelen samen verklaren 7,5% van de variantie van de afhankelijke variabele.

Geslacht, betaald werk, opleidingsniveau en huishoudtype zijn categorische variabelen. De eerste 2 zijn opgenomen als dummies, met respectievelijk mannen en respondenten zonder betaald werk als referentiecategorie. Voor de laatste 2 variabelen is effect-codering toegepast. De nieuw gecreëerde variabelen vergelijken dan met het (ongewogen) gemiddelde van de groepsgemiddelden i.p.v. met een referentiecategorie.

De categorieën voor opleidingsniveau (hoogst behaalde diploma) zijn: geen/lager onderwijs, lager secundair, hoger secundair en hoger onderwijs.

De categorieën voor huishoudtype zijn: woont bij ouders, woont alleen, woont met partner, met partner en kinderen, zonder partner maar met kinderen en andere.

Voor inkomen zijn de decielen opgenomen, dus laagste 10% heeft 1, 10%-20% heeft 2,...

Door inkomen op te nemen als onafhankelijke variabele, vallen wel een aantal respondenten weg die een ontbrekende waarde hebben op die variabele.

De antwoordcategorieën van de afhankelijke variabele zijn negatief geformuleerd, dus hoe hoger de score hoe ongelukkiger.

Significante effecten (niet gestandaardiseerde coëfficiënten):

vrouwen: negatief (-0,15).

Op de schaal van 1 tot 7 is dat dus niet veel, maar vrouwen zijn dus toch iets gelukkiger dan mannen

alleenstaanden: positief (0.21)

Alleenstaande respondenten zijn iets ongelukkiger dan gemiddeld (= het ongewogen gemiddelde van de groepsgemiddelden)

met partner: negatief (-0.31)

Respondenten die samenwonen met partner zijn iets gelukkiger dan gemiddeld

met partner en kinderen: negatief (-0.18)

Respondenten die samenwonen met partner en kinderen zijn iets gelukkiger dan gemiddeld

zonder partner maar met kinderen: positief (0.65)

Respondenten die met kinderen, maar zonder partner wonen zijn ongelukkiger, meer dan een half punt op de schaal

inkomen: negatief (-0,05)

Respondenten met een hoger inkomen zijn dus iets gelukkiger, maar het verschil is zeer beperkt

aantal vrienden: negatief (-0.01)

Respondenten met meer vrienden zijn iets gelukkiger, maar eens te meer is het effect beperkt

Opleiding en levenssituatie zijn twee variabelen die door meerdere nieuw gecreëerde effect-variabelen tegelijk in het model weergegeven zijn. Daarom is een gezamenlijke significantietest eigenlijk beter en correcter. Die gezamenlijke test levert hetzelfde resultaat op. Er is geen significant verschil in verklaarde variantie tussen het model met alle variabelen en het model zonder de nieuwe variabelen voor opleiding. Nog eens een bewijs dus dat opleidingsniveau geen rol speelt bij het gelukkig zijn dus. De vergelijking van het model met alle variabelen en het model zonder de nieuwe variabelen voor huishoudtype levert wel een significant verschil op. Huishoudtype is dus wel een verklarende variabele voor geluk.

Hieronder vindt u de SPSS-output van de regressie-analyse.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,300(a)	,090	,079	,87542

a Predictors: (Constant), VRIEND1, KINDER1, HOND1, VROUW, LEEFTIJD, PARTKIN1, ALLEEN1, HOSEC1, PARTNER1, OUDERS1, GEENLO1, IDECI, BETWERK

ANOVA(b)

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	80,838	13	6,218	8,114	,000(a)
	Residual	817,770	1067	,766		
	Total	898,608	1080			

a Predictors: (Constant), VRIEND1, KINDER1, HOND1, VROUW, LEEFTIJD, PARTKIN1, ALLEEN1, HOSEC1, PARTNER1, OUDERS1, GEENLO1, IDECI, BETWERK

b Dependent Variable: ISSP24

Coefficients(a)

		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
Model		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	3,399	,172		19,780	,000
	LEEFTIJD	-1,491E-03	,002	-,028	-,616	,538
	VROUW	-,146	,056	-,080	-2,612	,009
	BETWERK	8,325E-02	,078	,045	1,070	,285
	IDECI	-4,843E-02	,013	-,151	-3,599	,000
	GEENLO1	6,305E-02	,055	,047	1,150	,250
	HOSEC1	9,912E-03	,045	,008	,220	,826
	HOND1	2,362E-02	,053	,017	,442	,658
	OUDERS1	-,123	,099	-,047	-1,242	,215
	ALLEEN1	,205	,087	,081	2,348	,019
	PARTNER1	-,312	,057	-,185	-5,498	,000
	PARTKIN1	-,175	,062	-,100	-2,833	,005
	KINDER1	,653	,136	,173	4,797	,000
	VRIEND1	-1,088E-02	,005	-,067	-2,268	,024

a Dependent Variable: ISSP24

De afhankelijke variabele is scheef en ook niet helemaal normaal verdeeld. Omdat de steekproef redelijk groot is, hoeft dat niet noodzakelijk een probleem te zijn bij de gewone regressie-analyse. Toch lijkt het ook zinvol om de afhankelijke variabele te transformeren in een categorische variabele en daarop een logistische regressie uit te voeren. Hierbij focussen we op de respondenten die zichzelf niet gelukkig noemen, de laatste drie categorieën uit grafiek E1. In de logistische regressie onderzoeken we wie meer/minder kans heeft om tot die "ongelukkigen" te behoren. Dat zijn in totaal 219 respondenten. De onafhankelijke variabelen zijn dezelfde als voor de gewone regressie.

De resultaten voor deze logistische regressie zijn heel gelijklopend.

Leeftijd, betaald werk en opleidingsniveau hebben geen effect op de kans om al dan niet gelukkig te zijn. Respondenten die samenwonen met partner en respondenten die samenwonen met partner en kinderen hebben minder kans om tot de ongelukkigen te behoren. Dat geldt ook voor vrouwen, maar het verschil volgens geslacht is net niet significant op niveau $\alpha = 0.05$. Een hoger

inkomen verkleint ook de kans om ongelukkig te worden, net zoals het hebben van meer vrienden, maar ook dit laatste effect is net niet significant op niveau $\alpha = 0.05$. Alleenstaande ouders hebben daarentegen een duidelijk grotere kans om ongelukkig te zijn.

Hieronder vindt u de tabellen die de creatie van de ongeluk-variabele verduidelijkt en de SPSS-output van de logistische regressie.

ISSP24

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	60	4,1	4,6	4,6
	2,00	430	29,1	33,2	37,9
	3,00	584	39,6	45,2	83,1
	4,00	171	11,6	13,2	96,3
	5,00	32	2,2	2,5	98,8
	6,00	13	,9	1,0	99,8
	7,00	3	,2	,2	100,0
	Total	1293	87,6	100,0	
Missing	System	183	12,4		
Total		1477	100,0		

ONGELUK

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	1074	72,7	83,1	83,1
	1,00	219	14,8	16,9	100,0
	Total	1293	87,6	100,0	
Missing	9,00	183	12,4		
Total		1477	100,0		

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	94,057	13	,000
	Block	94,057	13	,000
	Model	94,057	13	,000

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	905,114	,083	,138

Variables in the Equation

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1(a)	LEEFTIJD	,001	,008	,014	1	,905	1,001
	VROUW	-,344	,179	3,692	1	,055	,709
	BETWERK	-,066	,242	,075	1	,784	,936
	IDECI	-,178	,044	16,473	1	,000	,837
	GEENLO1	-,062	,167	,137	1	,712	,940
	HOSEC1	,064	,145	,192	1	,661	1,066
	HOND1	-,020	,180	,012	1	,911	,980
	OUDERS1	,110	,292	,141	1	,707	1,116
	ALLEEN1	,274	,221	1,540	1	,215	1,315
	PARTNER1	-,833	,174	23,030	1	,000	,435
	PARTKIN1	-,484	,191	6,437	1	,011	,617
	KINDER1	1,127	,329	11,732	1	,001	3,087
	VRIEND1	-,031	,016	3,720	1	,054	,969
	Constant	,034	,526	,004	1	,949	1,034

a Variable(s) entered on step 1: LEEFTIJD, VROUW, BETWERK, IDECI, GEENLO1, HOSEC1, HOND1, OUDERS1, ALLEEN1, PARTNER1, PARTKIN1, KINDER1, VRIEND1.